

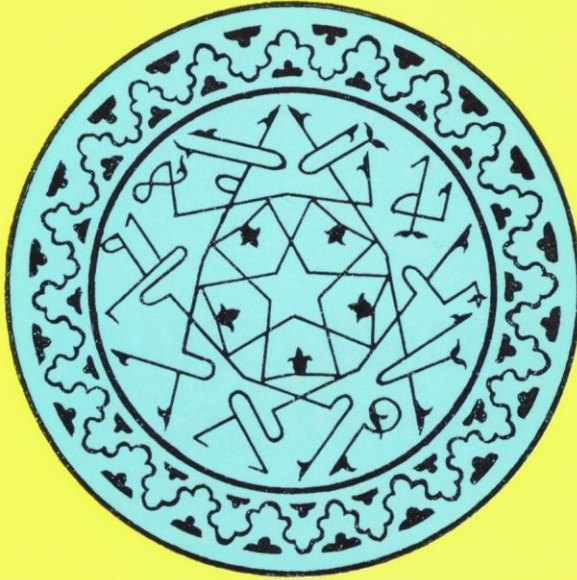
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

SELÇUK

Dergisi

SAYI : 4

OCAK - 1989

1. Sadreddin Konevî
Özel Sayısı

SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

SELÇUKLU ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

SELÇUK

Derqisi

**I. SADREDDİN KONEVİ
ÖZEL SAYISI**

S a h i b i :

Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi Adına

Prof. Dr. Halil CİN
Rektör

Dergi Hazırlık Komisyonu :

Prof. Dr. Yılmaz ÖNGE (Başkan)

Yrd. Doç. Dr. Hasan ÖZÖNDER (Başkan Yrd.)

Doç. Dr. Haşim KARPUZ (Üye)

Dr. Mikâil BAYRAM (Üye)

Dergide çıkan yazıların sorumluluğu, yazı sahiplerine aittir.

Adres : Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü - Selçuklu Araştırmaları Merkezi.
Tel. : 12 09 91 - 12 09 97

K O N Y A

İÇİNDEKİLER

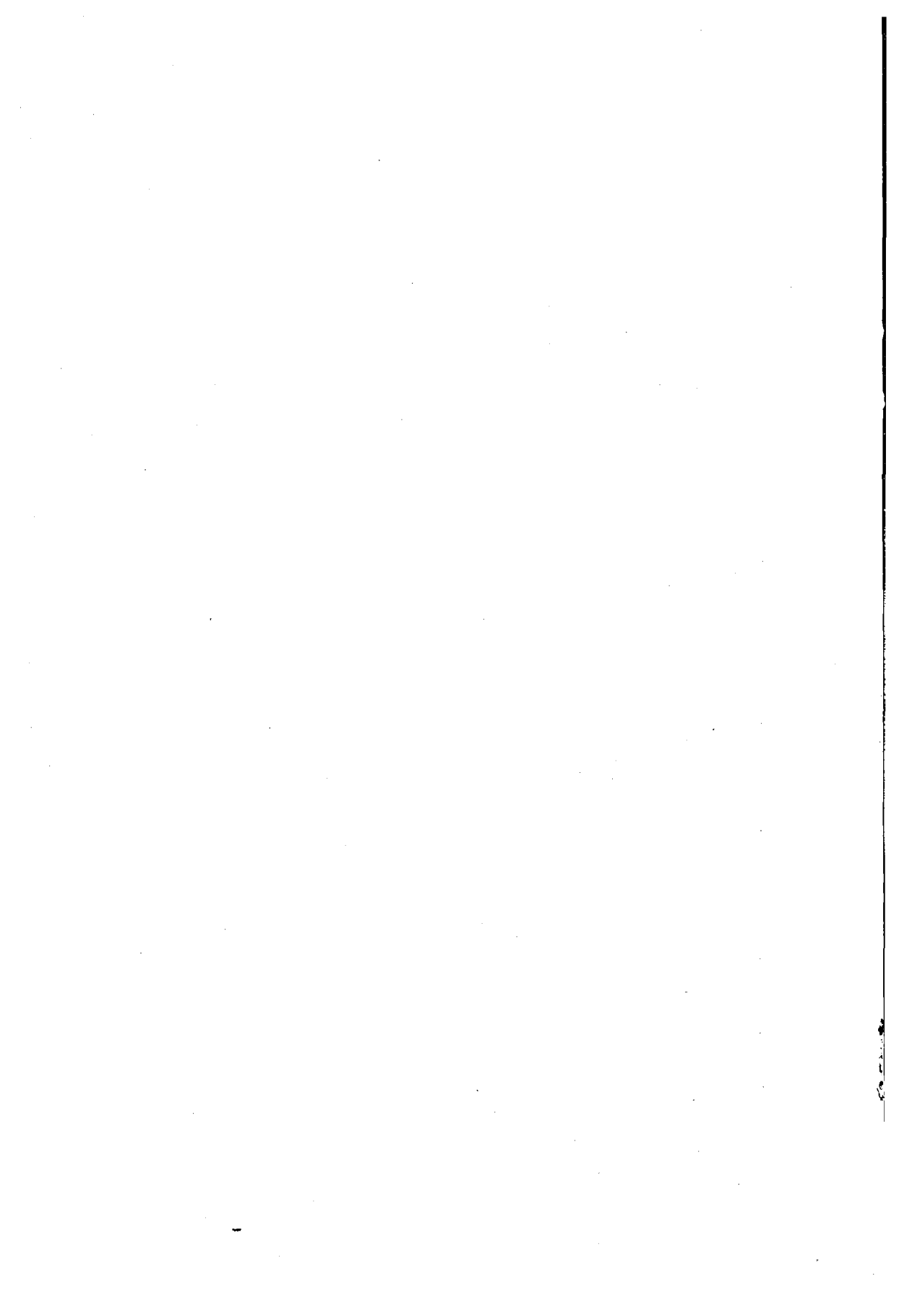
AÇIŞ KONUŞMASI

- Prof. Dr. Halil CİN
I. Sadreddin Konevi Sempozyumu'nu Açış Konuşması 3

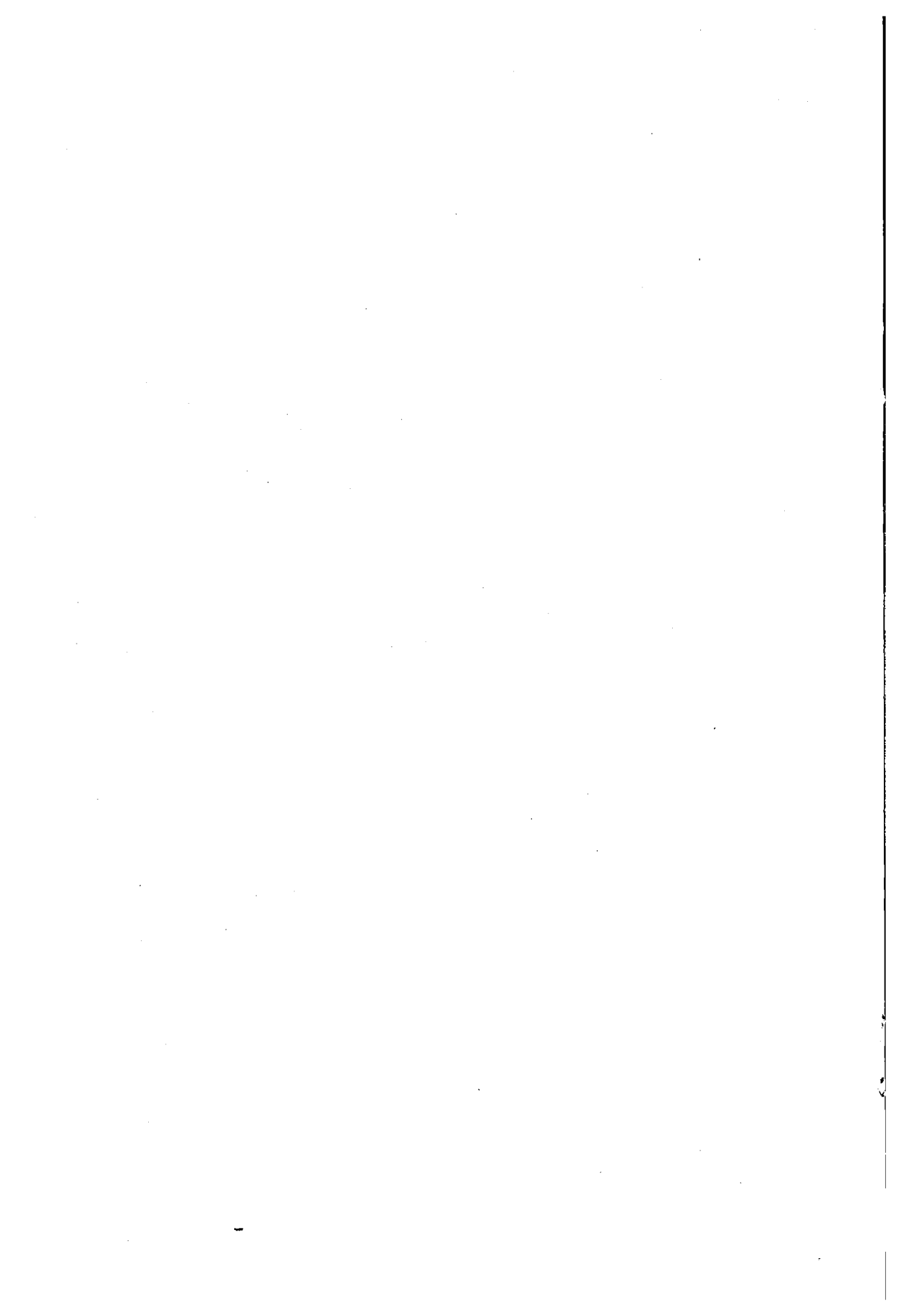
TEBLİĞLER

- Prof. Dr. Şerafeddin GÖLCÜK
Sadreddin Konevi (1210 - 1274) 13
- Yrd. Doç. Dr. H. Kâmil YILMAZ
Sadreddin Konevi'nin Hadis Erbaın Şerhi 17
- Doç. Dr. Mustafa UZUNPOSTALCI
Şeyh Sadreddin Konevi'nin Vasiyyeti 37
- Doç. Dr. İsmail YAKIT
Sadreddin Konevi'de Ahlak Felsefesi 45
- Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ
Sadreddin Konevi ile Mevlânâ Celâleddin'in Münasebetleri Hakkında ... 57
- Prof. Dr. A. Osman KOÇKUZU
Sadreddin Konevi'nin Hadisçiliği 69
- Yrd. Doç. Dr. A. Neclâ PEKOLCAY
Sadreddin Konevi'den Mevlânâ'ya İslâm Çevresindeki Edebiyatın
Gelişme Seyri 85
- Doç. Dr. Ramazan AYVALLI
Sadreddin Konevi'nin İlmî Şahsiyeti 91
- Yrd. Doç. Dr. İrfan GÜNDÜZ
Sadreddin Konevi'nin Eş - Seceretün-na'maniyye Fi'd-Devleti'l-Osma-
niyye'ye Yaptığı Şerhin Değerlendirilmesi 101
- Uzm. Mustafa CAN
Sadreddin Konevi'nin Eserleri ve Kütüphanesi 113
- Yrd. Doç. Dr. Hasan ÖZÖNDER
Sadreddin Konevi Ma'mûresi'nin Mimari Teşekkülü 129

SEMPOZYUMDAN GÖRÜNTÜLER

AÇIŞ KONUŞMASI

I. SADREDDİN KONEVİ SEMPOZYUMU

AÇIŞ KONUSMASI

23 MART 1988

Prof. Dr. Halil CİN
Rektör

Türk milleti yalnız kahramanlık ve cengâverlikle değil, fikir, düşünce ve medeniyette de insanlık tarihinin en şerefli sayfalarını işgal eder. Tarih, Türk medeniyetinin büyük ağırlık ve ciddiyetini taşır. Avrupada çağdaş medeniyetin temelini teşkil eden rönesans hareketinin oluşumunda Türk-İslâm düşünce ve medeniyetinin büyük etkileri vardır. Türk milletinin medeniyete hizmetleri bilinmeden gerçek bir medeniyet tarihi yazılamaz. Çocuklarımıza milletimizin kahramanlıklarından önce kültür ve medeniyetteki üstünlükleri ve medeniyet tarihine hizmetleri öğretilmelidir. Türk ilmi ve düşünce tarihine güçlü projektörlerle bakıp, tarihin ihmal bulutlarını Türk medeniyetinin parlak eserleri üzerinden kaldırmak gerekir.

Tarihini bilen ve bildiren milletler Dünya tarihindeki yerlerini daima muhafaza ederler. Atatürk'ün dediği gibi, "**Türk çocuğu ecdadını tanıdıkaça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır.**"

Türk çocuğunun ecdadını tanıması ise ancak millî tarihini bilmesi ve onu sevmesi ile mümkün olabilir. Bunu yapacak olan şey ise millî eğitimidir.

Büyük devletler kuran ecdadımız büyük ve şumullü medeniyetlere de sahip olmuştur. Bunu aramak, tetkik etmek Türklüğe ve dünyaya bildirmek millî şuur ve kimliğimizin Türk gençliğinin kafasına nakşedilmesi için gerekli eğitim ve pedagoji çalışmalarını yapmak çok önemli bir görevdir.

Türk milletinin tarihi sanıldığı gibi yalnız Osmanlı tarihinden ibaret değildir. Türk'ün tarihi çok eski devirlere kadar gitmektedir.

Atatürk'ün tarih inkılabı, Türk milletine benliğini kazandırmış-

tır. “Ne mutlu Türk’üm diyene” sözünde de bu gerçek ifade edilmektedir.

Milli şuuru besleyen tarihtir. Zira milli şuur binlerce yıllık bir tarihin içinden süzülerek billurlaşır. Bernar Shaw’un Amerikalılara, “**Bizim biraz paraya, sizin biraz maziye ihtiyacınız var**” sözü anlamlı olduğu kadar doğrudur da. Tarih şuuru bir bakıma vatan ve millet şuuru, milli kültür ve kimliğine sahiplik şuurudur.

İşte Selçuk Üniversitesi bu düşünce ve heyecanla üçbuçuk yıldan beri Türk kültürü ve medeniyet tarihinin çeşitli kişi ve müesseselerini bilimsel toplantılarla halkımızın huzuruna getirmektedir. Bu anlayışın sonucu olarak bugün de büyük Türk düşünürlerinden birini hem de Konya’da yaşamış olan büyük bir fikir ve düşünce adamını gençliğe ve sizlere tanıtmak amacıyla Sadreddin Konevi Sempozyumunu düzenlemiş bulunuyoruz.

Gerek maddi, gerekse manevi sahada bugünkü medeniyetin temelleri mazidedir. Şu halde maddi ve manevi nimetleri ile bugünkü medeniyeti hazırlayanları şükranla anmak, tabii bir insanlık görevi olduğu kadar, sahip olunan medeniyeti daha iyi ve daha mükemmel göstermek ve onu yarınlara aktarabilmek için medeniyete hizmet eden gayretleri tanımak da tabii ve hattâ vazgeçilmez bir zaruret olmaktadır.

Milletler, tarihi şahsiyetleri ile vardılar. İnsanlık âlemi içinde varlığını gösteremeyen, insanlığa birşeyler verip insanlığın dikkatini kendi üzerine çekemeyen milletler “**milli şahsiyet**”lerini ortaya koyamamış, “**hürmet edilmeye değer bir şahsiyet**”e ulaşamamış demektirler. Dolayısıyla dünyaya hitap eden, sesini dünya ufuklarında duyuran tarihi şahsiyetler, mensubu buldukları milletin “**saygıdeğer şahsiyeti**”ni oluştururlar. Sadreddin Konevi, Türk düşünce tarihinin “**saygıdeğer şahsiyeti**”ni temsil eden âbide şahsiyetlerden dikkate değer birisidir.

İslâm, Araplar arasında doğmuştur. Adını ve ağırlığını bu din-den alan “**İslâm medeniyeti**”, bu dine gönül vermiş milletlerin eseridir. Gözü pek, gönlü tok olan Türk milletinin, İslâm için yüzyıllar boyu canını ve kanını hiç esirgemediğini bütün dünya bilmektedir. Fakat, yüce bir gayeye, mukaddes bir ideale yalnızca kılıç sallayarak hizmet etmenin mümkün olmadığını, olamayacağını da herkesin bilmesi gerekir. Kılıcın toplulukları dize getirdiği, tarihte çok görülen hadiselerdendir. Aman tanımaz “**Moğol kılıcı**” bunun en açık ve en acı örneğidir. Amma, bu kasırğanın, ardında, kan acı ve isti-

raptan başka bir şey bırakmadığı "İbret levhası" gibi duran tarihi bir hakikattir. Halbuki, hemen hemen dünyanın yarısına hükmetme ve hakimiyetini yüzyıllar boyu sürdürme başarısı, kılıcın ötesinde başka kabiliyetlerle, başka fazilet ve üstünlükle sağlanmış olmak gerekir.

Türk dehasıyla İslâm Medeniyetine hizmet etmiş seçkinleri, birkaç aldatıcı bahaneyle, aslında ise tarihi kin ve kıskançlıkla, arab'a, acem'e... mal etmeye çalışanlar eksik değildir. Ancak, keskin kılıcı ve becerikli idaresi ile İslâm'a ve İslâmi değerlere asırlarca hizmet etmiş olan Türk milleti, parlak zekası ve akli dehası ile de İslâm Medeniyetine büyük hizmetlerde bulunmuştur. Mimar Sinan (1489 - 1578), Mimar Mehmet Ağa (? - 1742)... ve benzerlerin eliyle İslâm Coğrafyasını elmas gibi işleyip süsleyen bu millet, Farabî (870 - 950), İbni Sina (980 - 1037), Birünî (973 - 1084), İbn Türk (öl. 9. yüzyıl), Ali Kuşçu (öl. 1474)... gibi büyük dahileriyle de felsefe, mantık, matematik, tıp ve tabii ilimler sahasında sayısız fetihlerde bulunmuş, saf dini ilimlerde İsmail oğlu Mehmet Buhâri (810 - 870), Ebû's-Suud (1490 - 1574)...ları yetiştirmiş; Fuzûlî (1494 - 1560), Şeyh Galîp (1757 - 1799)...lerle ebedi sanatların burcuna bayrak dikmiş, Ahmed Yesevî (? - 1166), Yunus Emre (1238 - 1320) Mevlânâ Celâleddin Rûmî (1207 - 1273)...lerle de mana alemine nüfuz yollarını keşfetmiş bulunmaktadır. İşte Sadreddin Konevi, bu sonuncu kafilenin seçkin üyelerinden biridir.

İnsanlığa, Türk ilim ve kültür hayatına hizmeti gaye edinmiş olan Selçuk Üniversitesi, özbe öz Konyalı olan Sadreddin Konevi'yi tanıyıp tanıtarak da içinde yaşadığı şehire; Konya'ya ve Konyalıya hizmet etme, şükran borcunu ödeme arzu ve ümidinin gurur ve heyecanı içindedir.

Kaynakların belirttiğine göre Sadreddin, Konya'lı bir aileye mensupdur. İlerde nasıl bir hüviyete bürüneceği bilinmeyen yüzlerce çocuktan biri olarak dünyaya gelen Sadreddin Konevi'nin 1210 tarihinde Malatya'da doğduğu tahmin edilmektedir. Menakıbû'l-Arifin sahibi Ahmed Eflâkî'nin sıkça belirttiği üzere Sadreddin Konevi'nin geniş imkânlarla refah içinde bir hayat geçirdiği de dikkate alınır. Babası Mecdüddin İshak'ın, Selçuklu Sultanlarının itibarını kazanmış bir "Bey" olduğu rivayetlerini kabul etmek gerekir. Büyük mutasavvuf İbnü'l-Arâbi'ye (1165 - 1240) fikri ve fiili yakınlığı, onun yanında ve onun fikirleriyle yetişip geliştiği, her vesile ile kendini göstermektedir. Hocasını görmek için Halep ve Şam... gibi diyarlara gittiği, uzun süre buralarda kaldığı, büyük üstadı ile hemhâl olduğu

bilinmektedir. Bu yakınlık ve bağlılık kendisinin, "İbnü'l-Arâbi'nin üvey oğlu" olarak görülmesine sebep olmuştur. Oysa bu yakınlığın sadece "Mânevi" olarak değerlendirilmesi gerekir.

Büyük üstadı İbnü'l-Arâbi'den başka Sarâceddin Ürmevi (öl. 1294)... gibi ilim, Bahaeddin Veled (öl. 1230), Mevlânâ Celâleddin Rûmî gibi tasavvuf erbabı ile de yakın dostluklar kuran Sadreddin Konevi, geniş kitlelere hitabetmiş, Halep ve Şam'da dersler vermiş, Konya'da ise bir yandan zâhiri ilimler öğretirken öte yandan da çevresinde bulunanları batını ilimlerin iklimine götürmeye çalışmış; Müeyyeddin Cüdi, Mevlânâ Şemseddin Mekki, Fahreddin İraki, Sadeddin Fergani, Kudbeddin Şirâzi... gibi büyük âlim ve mutasavvıflar yetiştirmiştir.

Suriye, Hicaz Mısır... gibi ülkeleri dolaştıktan sonra, hayatının en verimli yıllarını Konya'da geçiren, çevresinde halkalanan her tabakadan insana ışık tutan, yol gösteren Sadreddin Konevi, Miftâhü Cemi'l-Gayb, İcazû'l-Beyan (Fâtiha Tefsiri), en-Nefehatü'l-İlâhiye, Şerhu hadîsi'l-Erbein, Tabsırata'l-Müntehi, Şerhu'l-Esmâi'l-Hüsnâ, Risale fi Hakki'l-Mehdi, Mevarid-ü Zevi'l-İhtisas, Nusûs, Fükûk, Mükâtebat, Şerhü'l-Füsûs, Şerhü Risaleti'l-Vücûd... adları ile kaleme aldığı şerh ve telif halindeki kitaplarına kendi fikir dünyasının meyvelerini aktarmış bulunmaktadır.

İlmün-Nefs adlı risâle, derin psikolojik tahliller ihtiva etmekle birlikte, tıpkı mektuplaşmalar gibi, kendisine ait olduğu şüpheli bulunmaktadır.

İcazû'l-Beyan adını taşıyan Fatiha Tefsiri O'nun orjinal eseridir. Kendi ifadesiyle O, burada kelamcıların, felsefecilerin, tefsircilerin yolundan gitmediği gibi, bizzat üstadı İbnü'l-Arâbi'yi de nakil ve taklit etmiş değildir. Bu eser, gerçekten de klâsik bir tefsir değil, bir metafizik kitabdır.

Tufetû's-Şükür adlı eserinde Vahded-i Vücûd hakkındaki fikirleri yer alır. Doğrudan doğruya tasavvufa girışten bahseder.

Tabsıratü'l-Mübtedi isimli eseri, tasavvuf adabını anlatır. O'nun bu eseri, Vahded-i Vücûdu, bir ekol haline getirme hedefine yönelik gayretlerini ihtiva eder.

Nusûs adını verdiği eseri ise, adeta üstadı M. İbnü'l-Arâbi'nin Fusûs'una naziredir. Fükûk ise, doğrudan doğruya Fusûs'un şerhidir. Fusûs'un daha geniş bir yorumu olan Miftahu Cemi'l-Gayb, en üst dereceden ilim ve hikmet erbabı için kaleme alınmış bulunmaktadır.

Sadreddin Konevi'nin en olgun devirlerinde, ömrünün sonuna doğru kaleme almış bulunduğu eseri, şüphesiz ki en-Nefehâtü'l-İlâhiyye adlı eseridir. Öteki eserleri hakkındaki bilgileri de ihtiva eden bu eser, gerçekten de Konevi'nin en orjinal eseri olmaktadır.

Seçkin talebeleri, muhtevalı kitapları ile birlikte ölmeyen fikirlerini insanlık âlemine armağan eden Sadreddin Konevi, 1274 yılında ebedi âleme irtihâl edip Konya'da bugün "Şeyh Sadreddin" diye anılan mahalledeki açık türbesinde ebedi istirahatgâhına çekilmiş bulunmaktadır.

Sadreddin Konevi, gerek yaşayışı ve telkinleri, gerekse kitapları ile İslâm Medeniyeti içinde Türk Tefekkürü tarihine ve Türk sosyal hayatına büyük tesirler bırakmıştır. Meselâ, İslâm Peygamberi Hz. Muhammed, İstanbul'un Fethedileceğini müjdelemişti. Bu müjde müslümanları İstanbul üzerine seferlere sevketmiş, fakat sonuçsuz tecrübelerin yüzyıllar boyu sürmesi, müslümanların gönlündeki fetih müjdesini, küllemiş, hararetini azaltmıştı. İlâhi bir ilhamla Hz. Peygamberin müjdesini tazeleyen Sadreddin Konevi, kısa süre içinde Türk akınlarının İstanbul'a yönelmesine vesile olmuş, Osmanlı elinde fethin gerçekleşmesinde önemli rol oynamış bulunmaktadır.

13. yüzyıl vahşi Moğol tehditlerinin, siyasi, iktisadi çalkantıların tazyiki altında bulunan Anadolu insanı, huzur ve sükûn kaygusu içine düşüp yanılsız da olsa bir manevî ümit ve dayanak noktası arar hale gelmiş, bu beşeri ihtiyaç, tasavvuf adı ve çeşnisi altında bir takım karanlık ve zararlı cereyanların doğmasına zemin hazırlamış bulunmaktaydı. İşte bu hengamede, saf ve berrak imanı, sağlam ve sahih fikirleri ile Sadreddin Konevi, kitlelere hakiki imanın yolunu göstererek, dinî duygu ve düşüncelerin gerçeğini öğreterek, tasavvuf zevk ve lezzetinin hakikatini tattırarak kitleleri karanlık emellerin peşine, zararlı cereyanların ağna düşmekten alıkoymuştur.

Bağdat Moğol eline düştüğünü haber verdikten sonra, Hz. Peygamber'den aldığı manevî müjdeye dayanarak, İslâm âleminin başına çöken bu belanın "gelip geçici" olduğunu ve "can çekişme"de bulunduğunu belirterek kitlelerin daralan nefesini ferahlatmış, ümidin kararan ufuklarına şafağın aydınlatıcı ışıklarını göndermiş bulunmaktadır.

Emevî Saltanatından sonra Abbasi hükümlerinin de ayakta duramayacak hale geldiğini gören Türkler, İslâm medeniyetinin bayrağını taşıma görevini doğrudan doğruya üstlenmiş, bunun için de

Karahanlı, Gazneli, Selçuklu... gibi isimler altında "büyük devlet" olma çabalarının müteaddit tecrübesini vermişti. Bu tecrübeyi 13. yüzyılda temsil etmekte olan Anadolu Selçuklu Devleti de biyolojik ömrünün sonuna yaklaşmış, mukaddes emaneti kendi soyundan yeni, taze ve dinamik bir kuşağa; Osmanlı'ya teslim etme hazırlığı içine girmiş bulunuyordu.

Yeni kurulacak olan Osmanlı Devleti'ni çetin meselelerle ağır yükler, büyük mesuliyetler bekliyordu. Zira, İslâm medeniyetinin temsilcisi olarak kurulacak olan bu devlet, gerek nüfus, gerekse toprak genişliği itibariyle o zamana kadar görülenlerin en büyüğü, zaman itibariyle de en uzun ömürlüsü olacağı gibi, beşeri-insani değerleri, en yüce ve küllî prensiplere bağlı kalarak gerçekleştirecek, her dilden, her dinden kitlelere huzur, sükûn ve saadet ortamı sağlayacaktı. İşte bunun için de onun sağlam ve sahih temeller üzerinde kurulup yükselmesi gerekiyordu.

Yeryüzünde boy göstermek için çevresini yarıp toprak üstüne çıkmaya hazırlanırken içinde bulunduğu toprağın nimetlerinden yararlanan tohum gibi, doğuşa hazırlanan Osmanlı da Anadolu'nun; burayı sürüp işleyen Selçuklunun kültür nimetleriyle besleniyordu. Çocuğuna helal lokma yedirmeye çalışan baba gibi, Selçuklu'dan Osmanlı'ya devredilecek olan kültür mirasına sâfiyet kazandırmaya çalışan gayret erlerinin başında da, şüphesiz, Sadreddin Konevi gelmektedir. Nitekim, İslâmı basit şekil kalıplarına dökerek onu her türlü zerafetten soyup ruh ve manâdan yoksun bırakmaya çalışan zahiri cereyanlar gibi, siyasi maksatlarla karanlık emellerine alet etmek için onu, her türlü akıl, mantık ve izandan uzak, istenildiği zaman istenildiği yöne döndürülecek semboller yığını haline getirmeye çalışan batını cereyanlar da Sadreddin Konevi'nin sağlam ve samimi fikirleri karşısında tutunma imkânı bulamazdı. Demek oluyor ki, Sadreddin Konevi, Orta Asya'dan süzülüp gelen Türk-İslâm tasavvufuna, Kur'an ve Sünnet'e uygun, saf-samimi karakterini kazandıran ve klâsik tasavvuf geleneğini kuran bir fikir ve manâ kahramanıdır. Nitekim, manâ âleminin sırlarını sağanak halindeki yağmurlarla coşkun seller gibi kitlelerin başına, ayağına boşaltan büyük üstadı Muhyiddin İbnî'l-Arabî'nin fikirlerine de bendler ve setler kurarak beton kalıplar ve sağlam kanallar içinde onları insanların zihin depolarıyla gönül bahçelerine akıtan Sadreddin Konevi, ortalığı bulandırmaktan, yüzmeyi bilmeyen varlıkları boğulmaktan kurtarmış, Vahdet-i Vücut felsefesini münisleştirerek onu yaşanır hale getirmiş bulunmaktadır. Nitekim, Ordinaryüs Profesör Hilmi Ziya Ülken'in kanaatine katılarak Nasireddin Tusî ile vakî olan mek-

tuplaşmaların Sadreddin Konevi'ye ait olduğu kabul edilirse görülür ki, Sadreddin Konevi burada, mantıkçı ve matematikçi olan Nasireddin Tusi huzurunda oldukça mantıkçı davranır ve Tusi'yi tasavvuf karşısında hayli yumuşatır.

Sadreddin Konevi ile Mevlânâ Celâleddin Rûmî'yi karşılaştırarak birine, ya da ötekine üstünlük verenler olmuştur. Biz böyle bir karşılaştırmanın yersiz ve tutarsız olduğu kanaatindeyiz. Zira, her iki mütefekkirin de hayatta iken birbirleriyle yakın münasebet içinde olduklarını, birbirlerine karşı derin hürmet duygularıyla dolu bulduklarını, en yakın ve doğru kaynakların nakillerinde görmekteyiz. Sadreddin Konevi'den yaklaşık bir yıl önce hayata veda eden Mevlânâ Celâleddin'in "**Cenaze namazımı Sadreddin kıldırısın**" diye vasiyette bulunduğunu bilmekteyiz. Bize göre onlar, birbirlerinin ışığına engel olmayan iki yıldız gibidir. Biri; Mevlânâ, hakikatin göz kamaştırıcı ışıklarını sanatın maharetli eli ile şekillendirerek, Hz. Musa'yı bile bayıltan şuanın şiddetini yavaşlatıp onu sanat harikaları halinde gözler ve gönüller önüne sermiş, Konevi ise yukarıda belirttiğimiz gibi hakikati, derüni müşâhededen alıp mantık kalıpları ile şekillendirerek onu fikir harmanına yaymış bulunmaktadır.

Konevi'nin yalnızca geçmişte ve sadece İslâm medeniyeti için değil günümüzde ve batı medeniyeti için de söylediği ve söyleceği vardır. Sözelimi Konevi'ye göre "**âlem**" ile "**Varlık**" iki ayrı şeydir. Âlem, varlığın zuhuru, varlık ise âlemin kuvveti ve bütünü (küllü)dür. Onun bu ayırımı, çağımız fenomenoloji filozofu Heidegger'in (1889-1976), "**Varlık**" ve "**Âlem**" ayırımına benzemektedir. Heidegger'e göre varlık; kasıtlı fiillerin (les actes intentionnels'in) sonsuz daimilik içinde vukûundan, âlem ise, bu fiillerin hedefi, gayesi ve onların sonsuzca gerçekleşmesi demek olan hadiselerin vukûundan ibarettir. Buna göre âlem "**yok**"tur, fakat o, durmadan "**varılmakta**" ve "**görülme**"dir. Aradaki fark şudur ki; Sadreddin Konevi'ye göre bütün bu âlemlerin gerçeklik kazanması; gizli olan "**varlık**"ın kuvvetlerinin açılıp inkişaf etmesinden olduğu halde, fenomenoloğ filozofa göre sonsuz olan âlem, "**kendi kendine yaradılış halinde olan varlık**"ın durmadan açık bir gerçeklik kazanmasından ibarettir.

Sadreddin Konevi'nin felsefesinin odak noktasını "**Tanrı mefhumu**" oluşturmaktadır. O'nun felsefi görüşlerinin ana motiflerini, Nasireddin Tusi ile yaptığı mektuplaşmalarda görmekteyiz. Konevi'nin usulü, ne tamamen filozofların takip ettiği akılcı yani rasyonalist bir yol ne de kelamcılarının yani devrin İslâm ilâhiyatçılarının takip ettiği nakilci-gelenekçi bir yoldur. Metodu, tamamen mistik (tasav-

vufi) bir metoddur. Konevi'ye göre Tanrının hakikatını ancak Tanrının kendisi bilir. Akıl onu kavrayamaz. Özü ve varlığı sonsuz olan Tanrı'yı sonlu olan insan aklı bilip kavrayamaz, ancak düşünebilir. Ancak şunu da belirtmek gerekir: Sadreddin Konevi, Tanrı'yı bilmede tasavvufi bir yol tutmasına rağmen, hiçbir zaman felsefecilerin ve İslâm ilâhiyatçılarının görüşlerini dayandırdıkları akıl ve vahyi de dışarıda bırakmamıştır. Çünkü ona göre dinî hükümler ancak akılla bilinebilir ve her şeyin iki temel esası vardır: Akıl ve din. İkisi birbirine bağlı birer nur ve ışıktır. Ancak aklın da bir sınırı vardır. Her şeyi doğru olarak kavrayamaz. Böylece Konevi, aklın sınırlarını çizmiş oluyor.

Sadreddin Konevi'ye göre, Allah, kâinatı ve kâinatta var olan her şeyi ilâhi bir rahmet ve sevgi ile yaratmıştır. İlâhi rahmet eseri olan bu evren, makro-kozmos yani büyük kâinat, insan ise mikro-kozmos yani küçük kâinatır.

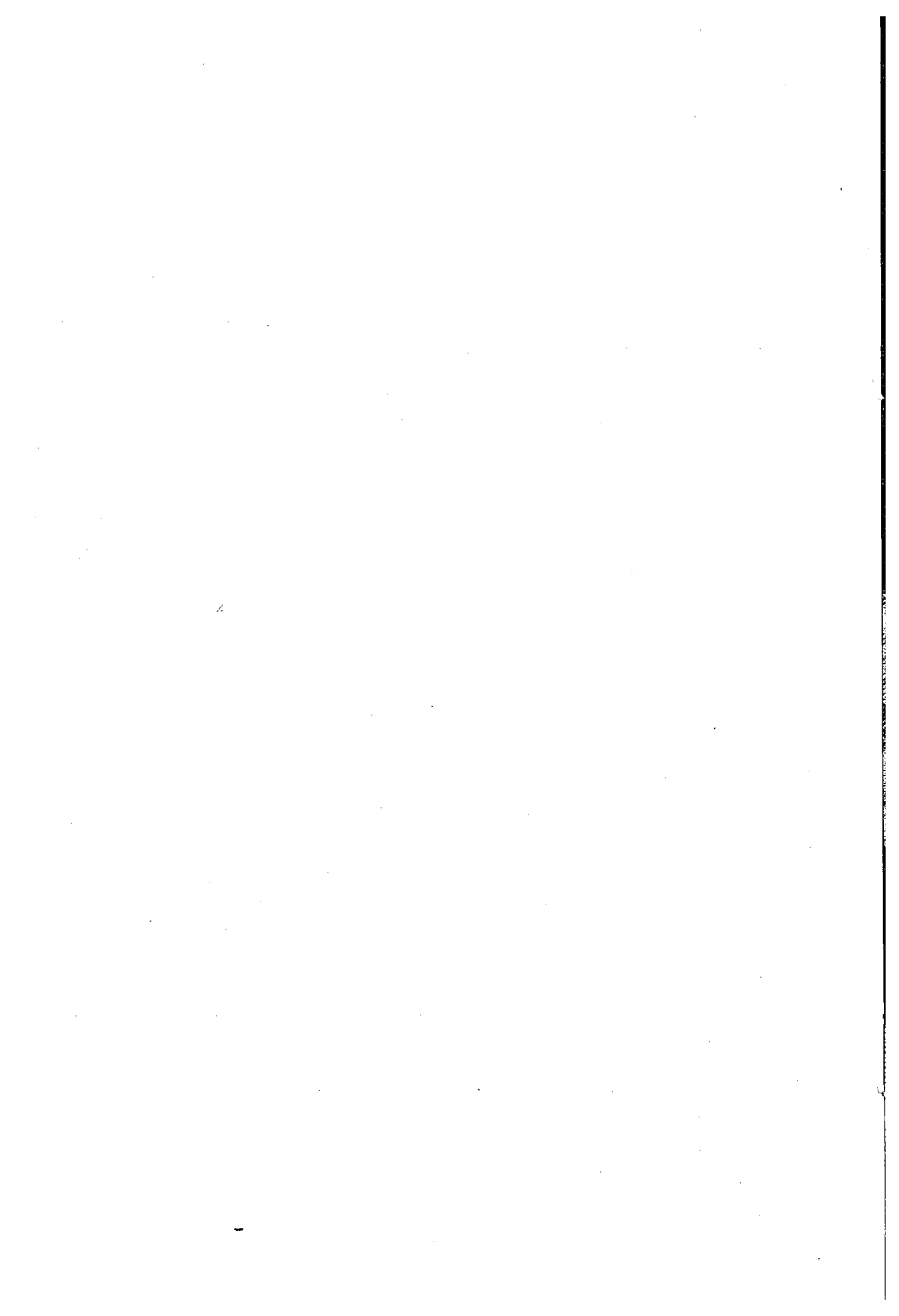
Konevi'ye göre insan, kâinat üzerinde yaratılan en mükemmel varlık olup, Allah ile kâinat arasındaki münasebetlerde bir kilit noktası hüviyetindedir. Kısacası, insan, kâinatın özeti ve Allah'ın yeryüzündeki vekilidir.

Ayrıca Konevi, insan kavramını da umumi insandan olgun insana kadar ele almaktadır. En mükemmel insan, insan-ı kâmil olup olgun insandır. Çünkü olgun insan, yeryüzünde Tanrı'ya dair en isabetli delildir. Olgun insan, kendi benliğini her türlü kötülüklerden temizleyen insandır. Allah'ı bilme yollarından en önemlisi, benliği temizlemekle ve her türlü kötü huylardan vazgeçerek nefsi arındırmakla mümkündür.

Buraya kadar Konevi'nin düşüncelerinden bazı kesitler vermeye çalıştık. Şüphesiz O'nun engin ve anlamlı düşüncelerini iki üç sayfada özetlemek mümkün değildir. Bizce en önemli olan nokta çağdaşı Mevlânâ ile birlikte hem Konya'ya hem de tüm insanlık âlemine ilim ve irfan damlalarını sunmuş olmalarıdır.

13. yüzyıl Anadolu'sunda hâkim olan kargaşa, huzursuzluk ve düzensizlik ortamında başta Anadolu insanına manevî bir kurtuluş, birleşme ve bütünleşme ışığı olmuş birkaç Türk düşünüründen biri olan Sadreddin Konevi'yi ölümünün 714. yılında tazimle anar, hepimize sevgiler saygılar sunarım.

TEBLİĞLER

SADREDDİN KONEVİ

(1210 - 1274)

Prof. Dr. Şerafeddin GÖLCÜK

Ünlü Türk İslâm Düşünürü Sadreddin Konevi, Hicri 606 Milâdî 1210 tarihinde Malatya'da dünyaya gelmiştir. Babası İshâk, Anadolu Selçukluları nezdinde itibarlı ve yüksek bir mevkiye sahipti. Konevi, kendi hayatına dair bilgileri kısmen Nefehatü'l-İlâhiyye isimli eserinde anlatmaktadır. Ancak burada şu noktayı belirtmekte fayda vardır: Türkiye'de Sadreddin Konevi üzerine yapılan çalışmaların öncülüğünü İslâm Felsefesi Profesörü Nihat Keklik çekmektedir. Nihat Keklik, kütüphanelerden Konevi'nin eserlerini tarayarak, Konevi felsefesini ortaya koymaya çalışmıştır.

Sadreddin Konevi, babasının ölümünden sonra, devrin ünlü mütefekkeri Muhyiddin İbnü'l-Arabî'den dersler almış ve felsefesinin ana hatlarını çizerken bu âlimden istifade etmiştir.

Konevi, H 652 / M 1254 yılında Konya'ya gelmiş ve ölümüne kadar bu şehirde kalıp talebeler yetiştirdiği için Konya şehrine nisbetle Konevi diye meşhur olmuştur. Sadreddin Konevi Mevlânâ'nın ölümünden 1 yıl sonra Milâdî 1274 tarihinde vefat etmiş ve bugün kendi adını taşıyan bir mescidin avlusunda medfundur.

Sadreddin Konevi'nin, İ'cazü'l-Beyân, Miftah-ı Cem'ül-Gayb, en-Nefahatü'l-İlâhiyye, Tabsiratü'l-Müntehî ve Nasiruddin Tusî ile yaptıkları Mektuplaşmalar ve diğer bir takım eserleri, kütüphanelerde ilim adamlarının araştırma ve incelemelerini beklemektedir.

Aynı tarihlerde ve aynı şehirde yani Konya'da yaşamış olan meşhur mütefekker Mevlânâ Celâleddin Rûmî ile Sadreddin Konevi arasında yakın bir dostluğa şahit olmaktayız. Mevlânâ ve etrafındaki-lerin hayatını kaleme alan Ahmet Eflâki'nin Menâkibü'l-Arifin (Ariflerin Menkibeleri) adlı eserinde sık sık Mevlânâ - Konevi dostluğu anlatılmaktadır. Bu esere göre, Mevlânâ Celâleddin Rûmî ile Sadreddin Konevi arasında çok sık münasebetler olmuş, her iki düşünür birbirlerinin sohbetlerine iştirak etmişler, hem dinî ilimlerde hem

de diğer alanlarda karşılıklı olarak, birbirlerinden istifade etmişlerdir. Konevi, Mevlânâ'nın sohbetlerine katılan bazı kimselere hadisler hakkında Camiü'l-Hadis dersleri vermiştir. Yine sözü edilen bu eserde, her iki düşünür, birbirlerinin sözleri üzerine söz söylemedikleri, ve birbirlerine gayet samimi ve son derece mütevazî davrandıkları hususunda bir takım rivayetler anlatılmaktadır. Meselâ, bir defasında, Mevlânâ, Sadreddin Konevi'yi görmeye gitmiş, Konevi Mevlânâ'yı kendi seccadesinin baş köşesine oturtarak ona olan hürmetini göstermeye çalışmıştır.

Daha da önemlisi, Sadreddin Konevi, kendisinden 1 yıl önce vefat eden Mevlânâ'nın cenaze namazını kıldırması, Mevlânâ'nın vefatına çok ağlamış ve defninden sonra da türbesine 40 gün ziyaret için gidip-gelmiştir. Bütün bunlar devrin ilim-irfan saçan iki güzide âliminin birbirlerine ne kadar bağlı olduklarının birer delilidir.

Konevi'nin felsefi münakaşa sohbetleri oldukça heyecanlı ve zevkli geçerdi. Genellikle Cuma namazından sonra, devrin bütün bilginleri, fakirleri ve idarecileri, onun zâviyesine gelir ilmî sohbetlerine bilfiil iştirak ederlerdi. Konevi, ortaya bir mesele veya nükte atar, orada hazır bulunanlar onu halletmek için birbirleriyle münakaşaya girerler ve heyecanlı tartışmalar yaparlardı. Önce Sadreddin Konevi mesele üzerinde hiçbir şey konuşmaz sadece dinler ve sonunda kendisi meseleleri halleder ve münakaşalar nihayete ererdi.

Konevi, kendisinden önceki, İslâm filozoflarının ve özellikle İbn Sina'nın eserlerini okumuş ve sonradan onları eleştirmiştir. Ona göre İbn Sina, İslâm dünyasında dialektik (cedel) usulünün üstadıdır.

Sadreddin Konevi'nin felsefesinin odak noktasını 'Tanrı Mefhumu' oluşturmaktadır. Onun felsefi görüşlerinin ana motoflerini, Nasreddin Tusi ile yaptığı mektuplaşmalarda görmekteyiz. Konevi'nin usulü, ne tamamen filozofların takip ettiği akılcı yani rasyonalist bir yol ne de kelâmcıların yani devrin İslâm İlâhiyatçılarının takip ettiği nakilci-gelenekçi bir yoldur. Metodu, tamamen mistik (tasavvufî) bir metoddur.

Konevi'ye göre, Tanrı'nın hakikatini ancak Tanrı'nın kendisi bilir. Akıl O'nu kavrayamaz. Özü ve varlığı sonsuz olan Tanrı'yı sonlu olan insan akli bilip kavrayamaz, ancak düşünebilir. Ancak şunu da belirtmek gerekir: Sadreddin Konevi, Tanrı'yı bilmede tasavvufî (mistik) bir yol tutmasına rağmen, hiçbir zaman felsefecilerin ve İslâm İlâhiyatçılarının görüşlerini dayandırdıkları akıl ve vahyi de dışarıda bırakmamıştır. Çünkü Ona göre dinî hükümler ancak

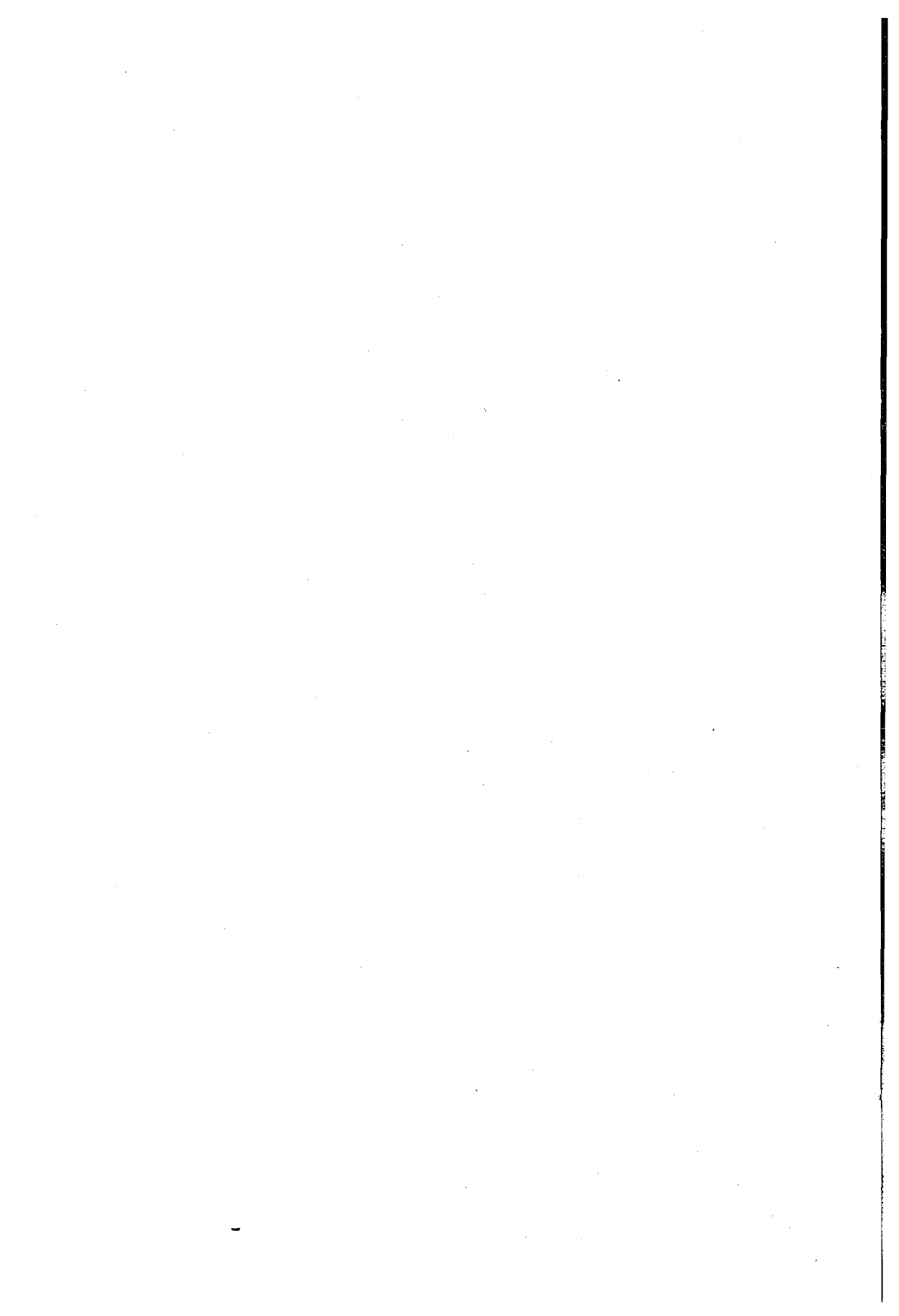
akılla bilinebilir ve herşeyin iki temel esası vardır : Akıl ve Din. İkisi birbirine bağlı birer nur ve ışıktır. Ancak akıl da bir sınırı vardır. Her şeyi doğru olarak kavrayamaz. Böylece Konevi, aklın sınırlarını çizmiş oluyor.

Sadreddin Konevi'ye göre, Allah, kainatı ve kainatta var olan herşeyi ilâhi bir rahmet ve sevgi ile yaratmıştır. İlâhi rahmet eseri olan bu evren, makro-kozmos yani büyük kâinat, insan ise mikro-kozmos yani küçük kâinatdır.

Konevi'ye göre, insan, kâinat üzerinde yaratılan en mükemmel varlık olup, Allah ile kâinat arasındaki münasebetlerde bir kilit noktası hüviyetindedir. Kısacası, insan, kâinatın özeti ve Allah'ın yeryüzündeki vekilidir.

Ayrıca Konevi, insan kavramını da umumü insandan olgun insana kadar ele almaktadır. En mükemmel insan insan-ı kâmil olup olgun insandır. Çünkü, olgun insan, yeryüzünde Tanrı'ya dair en isabetli delildir. Olgun insan, kendi benliğini her türlü kötü hasletlerden ve sıfatlardan temizleyen insandır. Allah'ı bilme yollarından en önemlisi, benliği temizlemekle ve her türlü kötü huylardan vazgeçerek nefsi arındırmakla mümkündür.

Buraya kadar, Konevi'nin düşüncelerinden bazı kesitler vermeye çalıştık. Şüphesiz onun engin ve anlamlı düşüncelerini iki üç sayfaya özetlemek mümkün değildir. Bizce en önemli olan nokta, çağdaşı Mevlânâ ile birlikte hem Konya'ya hem de tüm insanlık âlemine ilim ve irfan damlalarını sunmuş olmalarıdır.

SADREDDİN KONEVİ'NİN HADİS ERBAİN ŞERHİ

Yrd. Doç. Dr. H. Kâmil YILMAZ

Sadreddin Konevî, hadisle meşgul olan mütasavvıfların ilki değildir şüphesiz. Tasavvuf ilminin zuhûr ettiği dönem olarak kabul edilen Hicrî II. asırdan itibaren pek çok zâhid-sûfinin hadis ve hadîs rivâyetiyle meşgul olduğu bilinmektedir. Hasan el-Basrî, (110/728) İbn Sirin (110/728), Süfyan es-Sevrî (161/767), Haris el-Muhâsibî (243/857) ve Cüneyd el-Bağdâdî (298/909) bunlara örnek olarak sayılabilir. Tarikatların zuhûr ettiği VI. Hicrî asırda da Ahmed er-Rifâî (578/1182) ve Abdülkadir el-Geylânî (562/1167) gibi tarikat kurucularının da hadisle meşgul olduklarını görüyoruz.

Abdülkadir Geylânî ve Ahmed er-Rifâî'den bir asır sonra yaşayan Sadreddin Konevî (1) (607/1210 - 672/1263) de şeyhi ve babalığı vahdet-i vücûd fikrini sistemleştiren İbn Arabî (638/1240) gibi hadis ilmiyle meşgul olmuştur. Sadreddin Konevî'nin hadis şerhiyle ilgili eseri, kendisinin İbn Arabî'ye yakınlığı ve "Vücûdî tevhid" de denilen vahdet-i vücûda bağlılığı açısından önem taşımaktadır. Brockelmann'ın GAL (I, 585)'ında Konevî'nin ikinci eseri olarak el-Ehâdisü'l-Erbainiyye, Suppl. (I, 807)'de Şerh Erbaîn hadîsen adıyla kaydettiği hadis şerhinin bugüne kadar neşredilmemiş bulunması bir talihsizliktir. Gerçi Mısır'da 1324 yılında Hüseyin Ali isimli biri tarafından Sadreddin Konevî'ye izâfe edilen bir Kırk Hadis Şerhi (2)

- (1); Hayatı ve eserleri için bkz. Sübki, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, Mısır 1971 VIII, 45; Dârâşikuh, *Sefinetü'l-Evliyâ*, Kampur 1900, s. 68; Câmî, *Nefehâtü'l-üns* (trc. Lamî Çelebi), İstanbul 1289, s. 632-634; Gıyâseddin el-Hüseyinî, *Habîbu's-siyer*, İran 1362, III, 155-156; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffaz*, India 1956, IV, 1491; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, Weisbaden 1981, 200; Taşköprüzâde Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-seâde fi mevzûâtî'l-ulûm*, Kahire, ts. II, 378-379; III, 381; en-Nebhânî, *Câmiu kerâmâti'l-evliyâ*, Mısır 1962, II, 222; Brockelmann, GAL, I, 589; Suppl., I, Osman Ergin "Sadreddin al-Qunawî ve Eserleri" İ. Ü. Ed. Fak. Şarkiyat Enst. Şarkiyat Mecmuası, 1957 (II), s. 63-90; Nihat Keklik, *Sadreddin Konevî Felsefesinde Allah Kainat ve İnsan*, İstanbul 1967; Bursalı M. Tahir, *On İki Zatın teracim-i ahvâli*, İstanbul 1317, s. 9-12.
- (2) Eserin üzerinde kayıtlı adı şöyledir: *Şerhu'l-hadisi'l-Erbain en-Nebevi min-sünûhâti's-Şeyh Sadreddin el-Konevî fi't-tasavvuf*.

neşredilmişse de bu şerhin O'na âid olduğunu kabûl etmek mümkün değildir. Çünkü, küçük boy 48 sahifelik bu baskı ile kütüphanelerimizdeki yazmaları karşılaştırdığımız zaman bunların ayrı ayrı şeyler olduğu ortaya çıkmaktadır. İstanbul kütüphanelerinde inceleme imkânı bulabildiğim Sadreddin Konevî'ye âid **Şerh Hadis Erbain'**lerden hiçbiri kırk hadis değildir. Matbû nüsha ise kırk hadistir ve matbû nüshadaki hadislerden sâdece bir tanesinin tesâdüfen yazma nüshalarda da yer aldığı görülmektedir. Bu duruma göre, bu matbû nüshanın Sadreddin Konevî'ye âid olmadığı kesindir. Ama nasıl olup da O'nun adıyla neşredildiğini anlamak güçtür. İki ihtimâl hatıra geliyor. Birincisi, müelliflerin eserleri üzerine adlarını koymaktan imtinâ ettikleri dönemde yazılan bu esere daha sonra bir başkası Sadreddin Konevî adını koymuş olabilir. İkinci ihtimâl, müellifi bilinmeyen bu şerhe gerekli araştırma yapılmadan Sadreddin Konevî'nin adı basım sırasında konulmuştur. Ne gariptir ki aynı matbû Kırk Hadis, gerekli araştırmaya lüzûm hissedilmeden Türkçe'ye terceme edilmiştir (Abdülkadir Akçiçek, **Hadis-i Erbain Tasavvuf, Rahmet Yayınları, İstanbul 1970**).

İnceleme imkânı bulduğum on dokuz yazma nüshanın gerek ihtivâ ettikleri hadis sayısı açısından gerekse adları açısından farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu on dokuz nüshadan 11 tanesi **Şerh Hadis Erbain**, yedi tanesi **Hadis Erbain**, bir tanesi **el-Ehâdisu's-şerife**, bir tanesi de **Şerhu'l-hadis es-Sâmin ve işrîn** adıyla kayıtlıdır.

Yine bu nüshalardan 13 adedinde 29 hadis, altı tanesinde 28 hadis, iki tanesinde 27 hadis, birinde 26, diğer birinde de 24 hadis bulunmaktadır.

İncelediğimiz bu nüshalar içinde en eski istinsah tarihi taşıyanlardan biri Şehid Ali Paşa 1394 numarada kayıtlıdır. İstinsah tarihi 833/1429 ve hadis mevcudu 26'dır. Diğeri Hacı Mahmud Efendi 574 numarada kayıtlıdır. İstinsah tarihi 835/1431 olup 28 hadis vardır.

Görüldüğü gibi İstanbul kütüphanelerindeki en eski nüshalar bile müellifin vefatından bir buçuk asır sonrasına âid istinsah tarihi taşımaktadır.

İstanbul kütüphanelerinde görebildiğim nüshalar ve kısaca özellikleri :

1. Atıf Efendi, 452/1, **Şerh Hadis Erban** adıyla kayıtlıdır. Orta boy, 15 satır, 84 varaktır. Çorbacızade Mustafa b. Muhammed tarafından istinsah edilen nüshada 29 hadis vardır.

2. Ayasofya 437, **Şerh Hadis Erbain** adıyla kayıtlıdır. Küçük

boy, 17 satır, 1b - 76a, varaktır. Müstensihî belli olmayan nüshada 29 hadis vardır.

3. Carullah 275/1 **Hadis Erbain** adıyla kayıtlıdır. Orta boy, 27 satır, 1b - 30a, varaktır. İstinsah tarihi ve müstensih belli değildir. 27 hadis vardır.

4. Carullah 2054/1 **el-Ehâdisü's-şerife** adıyla kayıtlıdır. Küçük boy, 18 satır, 1b - 45a, varaktır. Müstensih ve istinsah tarihi belli değildir. 29 hadis vardır.

5. Cârullah 2079/9, **Şerh Hadis el-Erbain** adıyla kayıtlıdır. Orta boy, 21 satır, 83a - 130b, varaktır. İstinsah tarihi ve müstensihî kayıtlı değildir. 29 hadis vardır.

6. Cârullah 2097, **Şerh Hadis Erbain** adıyla kayıtlıdır. Orta boy, 23 satır, 51b - 81b, varaktır. İstinsâh tarih ve müstensihî belli değildir. 29 hadis vardır.

7. Cârullah 2085/7. **Şerh Hadis Erbain** adıyla kayıtlıdır. Orta boy 23 satır, 62b - 101b, varaktır. Nesih kırması bir yazı ile yazılmış, müstensih ve istinsah tarihi belli değildir. 29 hadisten oluşan nüshanın sonuna şöyle bir not düşülmüştür: "Şeyhin bu hadisleri kırk'a tamamlamağa muvaffak olamadığı duyulmuştur."

8. Dügümlü Baba 60, **Şerh Hadis Erbain** adıyla kayıtlı olup küçük cep kitabı büyüklüğünde, 16 satır, 118 varaktır. Okunaklı bir nesihle 28 hadisten oluşan nüshanın sonuna şöyle bir not düşülmüştür: "Bu nüshada bu kadar (hadis) bulundu. Bundan başkasını bulan, ona bulduklarını ilâve etsin."

9. Fatih 788, Kitap adı kaydedilmemiş. Küçük boy, 15 satır, 96 varaktır. Konyalı Mehmed b. Abdullatif Saraczâde tarafından 1111/1699 yılında nesih yazıyla yazılmıştır. 28 hadis vardır.

10. Hacı Mahmud Efendi 574, **Şerh Hadis Erbain** adıyla kayıtlıdır. Küçük boy, 15 satır, 63 varak tutarındadır. Muhammed b. Muhammed tarafından 835/1431'de istinsâh edilmiştir. 28 hadis vardır.

11. Hacı Mahmud Efendi 602/1 **Şerh Hadis Erbain** adıyla kayıtlıdır. Orta boy, 19 satır, 51 varak Talik yazı ile 999/1590'da İstanbul'da istinsah edilmiştir.

12. Halet Efendi 38/3, **Şerh Hadis Erbain** adıyla kayıtlıdır. Orta boy, 21 satır, 149b - 195a varaktır. Müstensih ve istinsah tarihi belli değil. Nesih yazıyla yazılan nüshada 24 hadis vardır.

13. Lâleli 172/2, **Şerh Hadis Erbain** adıyla kayıtlıdır. Orta boy,

23 satır, 132a - 169b varaktır. Mustafa el-Konevi tarafından talik yazı ile istinsah edilmiştir. 29 hadis vardır.

14. Nafiz Paşa 151, **Hadis Erbain** adıyla kayıtlıdır. Orta boy, 17 satır, 75 varaktır. İstinsah yer ve tarihiyle müstensihî belli değildir. 27 hadis vardır.

15. Pertev Paşa 91/1, **Şerh Hadis Erbain**, adıyla kayıtlıdır. Küçük boy, 16 satır, 76 varaktır. Talik yazıyla yazılan nüshanın müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. 29 hadis vardır.

16. Şehid Ali Paşa, 138/2, **Şerhu'l-hadis es-Sâmin ve'l-işrin** adıyla kayıtlıdır. Büyük boy, 20 satır, 140b - 182a varaktır. Noktasız talik yazı ile yazılan nüshanın müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Adından da anlaşıldığı gibi 28 hadis vardır.

17. Şehid Ali Paşa, 1369/1, **Hadis Erbain** adıyla kayıtlıdır. Küçük boy, 15 satır, 91 varaktır. 903/1497, Şaban'ında Abdullah b. Yusuf tarafından güzel ve okunaklı bir nesihle yazılmıştır. 29 hadis vardır.

18. Şehid Ali Paşa 1371/2, **Hadis Erbain** adıyla kayıtlıdır. Orta boy, 17 satır, 25b - 91b varaktır. Arap yazısı ile yazılan nüshanın istinsah tarihi ve müstensihî belli değildir. 28 hadis vardır.

19. Şehid Ali Paşa 1394/2, **Hadis Erbain** adıyla kayıtlıdır. Küçük boy, 22 satır, 47b - 91b varaktır. 833/1429 Şevvâl'inde talik yazıyla istinsah edilmiş ve aynı ay içinde mukabele ve tashih edildiğine dâir not düşülmüştür. 21. Hadisten sonrakilerin numarası yazılmamıştır. 26 hadis vardır. (3)

Konevi adına kayıtlı, fakat ona âid olmayan nüshalardan görebildiklerim :

1. Pertev Paşa 616/7 **Şerh Hadis Erbain**, Büyük boy, dar ebat. Kitabın başındaki nottan bazı muhaddislere âid kırk hadis şerhi olduğu anlaşılıyor.

Talik yazı ile Muhammed b. Mustafa tarafından 1010/1601'de istinsah edilmiştir. 40 hadis vardır.

2. Es'ad Efendi 342, **Hadis Erbain**. Bu eser 1034/1624 yılında Belgrad'da istinsah edilmiştir. 23 hadisten oluşmaktadır. Fakat Sadreddin Konevi'ye âid değildir. 19 satır, 122 varaktır. Tasavvufî bir hadis mecmuasıdır. Okunaklı bir nesihle yazılmıştır.

(3) Diğer bazı nüshalar için bk. Brockelmann, **GAL**, I, 585, **Suppl.**, I, 807; Osman Ergin, a.g.mak., s. 77.

3. Fatih 791/1 **Şerh Hadis Erbain**. Orta boy 15 satır 1b - 44b vaktir. Okunaklı nefis bir talik yazı ile yazılmıştır. Yirmi hadisin Farsça tercemelerinden oluşmaktadır.

Konevi'ye âid yazma nüshalar incelendiğinde Konevi'nin hadis şerhinin aslının kırk hadis olmadığı görülmektedir. Bu yüzden bazı nüshaların başına ihtiva ettiği hadis sayısı nazar-ı itibara alınarak **Şerhu'l-hadis es-Sâmin ve'l-işrin** adı yazılmıştır. Süleymaniye Carullah 2085'deki nüshanın sonuna "Şeyhin bu hadisleri kırka tamam-lamaya muvaffak olamadığının duyulduğu" notu düşülmüştür. Düğümlü Baba 60'daki nüshaya da "Bu nüsha bu kadar bulundu. Bundan fazlasını bulan ilâve etsin" kaydı düşülmüştür. Bütün bunlar, kitabın adı ile muhteva arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanan endişelerdir. Acaba gerçekten Sadreddin Konevi bu risâleyi tamamlamaya imkân bulamadı mı, yoksa, bu kadar mı yazdı, ya da tamamladı fakat bir kısmı zâyi mi oldu? Bu konuda müellifin önsözünde verdiği bilgiler konuya biraz olsun ışık tutabilecek mâhiyettedir. Konevi Mukaddime'de besmele, hamdele ve salveleden sonra şunları söylüyor :

"Fazilet ehli ve mütedeyyin eski âlimlerden Hazret-i Peygamber (s.a.v.)'in, sahih bir rivâyetle gelen "Ümmetimden dini konulara dair kırk hadis ezberleyip riayet eden kimse kıyamet gününde âlim ve fakih olarak haşrolunacaktır." (4) hadis-i şerifini bilen bir grup, muhtelif konularda kırk hadisler derlediler. Bunlardan bir kısmı Peygamberimizin özellikle hutbelerinde zikrettiği ve vaazlarında buyurduğu hadis-i şerifleri seçiyordu. Diğer bir grubu ise ahkâmla ilgili hadisleri, bir diğeri uzun hadisleri, bir başkası daha değişik hadisleri seçerek kırk hadisler meydana getiriyordu. Bizim dostlarımızdan bir grup da, ilm-i hadis konusunda bizim birikimimizi görüp ehliyetimizi tecrübe ederek, hadislerin sırlarını ortaya koymadaki kabiliyetimizi anlayınca eski âlimlerin yoluna koyularak Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hadislerinden bir demet (cümle) hazırlamaya beni teşvik ettiler. Bunun üzerine ben hadisleri kaynaklarından çıkartıp şerhetmede belli bir istidadı olan ve bu konuda söz söyleme iktidarı bulunan kimselerle işbirliği yapmayı izzet-i nefis meselesi yaptım. Çünkü böyleleri hadislerin, az çok Arapça'sı olan, selim fitrata **sahip herkesin anlayabileceği zâhirine** ve irâbına âid konularda söz söyleyecek kimselerdir. Bunlar ise öyle çok faziletli ve faydalı şeyler değildir. Mühim olan Allah Rasûlü'nün hadisindeki maksadı anlamak ve o sözün sır ve hikmetlerini kavramaktır..."

(4) bk. el-Aclûnî, **Keşfü'l-hafâ**, Beyrut 1352, II, 246; Ebû Nuaym'dan.

Bu ifâdelerle devam eden önsöz bize kitabın kırk hadisten oluştuğuna dâir bir bilgi vermemektedir. Aksine "hadislerden bir demet" sözü eserin kırk hadis olmadığını bir bakıma teyid etmektedir. Ancak kırk hadis mecmualarının başında yer alan "kırk hadis" ezberlemekle ilgili rivâyetin buraya da alınmış bulunması okuyucu ve müstensihleri yanıltmış ve eserin kırk hadis olduğu intibâmı vermiştir. Müellif, eserini hayatının son on iki yıllık safhası içinde yazmıştır. Nitekim Konevi, 22. sırada kayıtlı bulunan "rüyâda Hazret-i Peygamber'i görmekle" ilgili hadis-i şerifin şerhinde Moğolların Bağdad'ı işgal ettikleri günün sabaha yakın saatlerinde rüyâsında Hz. Peygamber'i kefene sarılı olduğu halde görür. Bazı insanlar onun yanına doğru koşmaktadırlar. Peygamberimizin başı açıktadır ve saçları ise yerlere doğru uzanmaktadır. Konevi halka : "Ne yapıyorsunuz?" diye sorar. Onlar da "Hz. Peygamber'in öldüğünü ve O'nu defnetmeğe çalıştıklarını" söyleyince koşar. Hazret-i Peygamber'in yanına sokulur. O'nun ölmediğini, hafifçe nefes almaya devam ettiğini görür. Halka bağırarak O'nun ölmediğini söyler ve insanları oradan savuşturur. Korku ve heyecanla uyandığında bunun islâm âleminin başına gelen bir felâketi temsil ettiğini anlar ve bir müddet sonra da Bağdad'ın işgal edildiği haberi gelir. (5)

Bu kayıttan eserin Bağdad'ın Moğollar tarafından işgalinden; yani 656/1258 yılından sonra yazıldığı anlaşılmaktadır.

Eser, muhtevâ açısından ele alındığında, genellikle vahdet-i vücûd ağırlıklı şerh ve izâhlara yer verildiği dikkati çekmektedir. Bu yüzden bazı tabakat müellifleri kendisinden "el-İttihâdi" diye bahseder. (6) Taşköprüzâde **Mevzûâtü'l-ulûm** adlı eserinde onun bâzı şerh ve izahlarını, belki de vahdet-i vücûd prensibine karşı olduğundan, tenkid etmekte, fakat hikmet ve marifetle ilgili izahlarını beğendiğini ifâde etmektedir. (7)

Müellifimiz'in en uzun şerhettiği hadis, Cenâb-ı Peygamber'in Hz. Allah'ı rüyâda gördüğünü ifâde eden iki ayrı rivayetten oluşan, 21. hadistir (bk. Nafiz Paşa 151 vr. 34b - 35b). İkincisi İsm-i Azam'dan bahseden 17. hadistir (vr. 24a - 30a). Üçüncüsü Peygamberimiz'i rüyâda görenin, gerçekten onu göreceğini; şeytanın Peygamber sûretine giremeyeceğini gösteren 22. hadistir (vr. 53b - 68b). Dördüncüsü temizliğe devamın rızkın genişlemesine sebep olacağını bildiren ilk hadistir (2b - 10b). Diğer hadislerin şerhleri, bir ilâ dört va-

(5) Şehid Ali Paşa, 1369, vr. 66 a-b, krş. Nihat Keklik, a.g.e., s. 157-158.

(6) bk. ez-Zehabi, **Tezkiretü'l-huffâz**, IV, 1491.

(7) Kahire, ts., II, 378-379.

rak arasında değişmektedir. 29 hadisten 3 tanesinin kaynağını tesbit edemedik. Diğerlerinin el-Mucemu'l-Müfehres yâni kütüb-i tis'a ve diğer kaynaklarda bulabildiklerimizi metinleriyle birlikte kaydediyoruz. Hadislerin hadis kritiği açısından değerlendirilmesi benim sâhamın ve konumun dışındadır. Bu konuda bir değerlendirmeyi yarınki oturumumuzda mütehasıslarından dinleyeceğiz. Bununla birlikte hadislerin ekserisinin muteber eserlerden seçilmiş bulunması câlib-i dikkattir.

- ١- دم على الطهارة يوسع عليك الرزق .
- ٢- كان رسول الله صلى الله عليه وسلم و جيوشه اذا علوا الثنايا كبروا ، و اذا هبطوا سبحوا ، فوضعت الصلاة على ذلك .
- ٣- عن رفاعه بن رافع: كُنَّا نصلِّي مع رسول الله صلى الله عليه وسلم ، فلَمَّا رفع رأسه من الركوع، قال عليه السلام : " سمع الله لمن حمده " ، فقال رجل وراءه : ربنا لك الحمد حمدا كثيرا طيبا مباركا فيه ، فلَمَّا انصرف قال : " من المتكلم آنفا " قال الرجل : أنا ، قال : " لقد رأيت بضعة و ثلاثين ملكا يبتدرونها أيهم يكتبها أول . "
- ٤- كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلِّي اذا جاء رجل وقد حصره النفس فقال : الله أكبر الحمد لله حمدا كثيرا طيبا مباركا فيه ، فلَمَّا قضى رسول الله صلى الله عليه وسلم صلوته قال : " أيكم المتكلم بالكلمات " فأزم القوم ، فقال : " انه لم يكن بأسنا . " فقال : أنا يا رسول الله قلتها ، فقال النبي عليه السلام : " لقد رأيت اثني عشر ملكا يبتدرونها أيهم يرفعها . "
- ٥- ان للتوبة بابا عرضه مسيرة سبعين سنة وانه لا تغلق حتى تطلع الشمس من مغربها .
- ٦- من احتلم ما لم يره - وفي رواية: من احتلم حلما يراه - كلف يوم القيامة أن يعقد بين شعيرتين وليس يعاقد - وفي رواية بين شعيرتين من نار . -
- ٧- اصدق المنامات ما رُؤي في السحر .
- ٨- ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان اذا دعى فرفع يديه مسح وجهه بيديه - وفي رواية: لم يضعهما حتى يمسح بهما وجهه ، وجاء في روايات : أنه كان يأمر أصحابه بذلك -

١- ثلاثة لا يكلمهم الله ولا ينظر إليهم يوم القيامة ولا يزكهم
ولهم عذاب اليم: ملك كتاب و شيخ زان وعامل مستكبر.

١٠- يؤجر ابن آدم في نفعه كلها إلا شيئاً وضعه في الماء
والطين.

١١- أن رسول الله صلى الله عليه وسلم بينما هو جالس بين
أصحابه: "لو أن رصاصة مثل هذه" فأشار إلى مثل الجمجمة، أرسلت
من السماء لبغت الأرض قبل الليل، ولو أنها أرسلت أو قال:
ألقيت من رأس السلسلة لسارت أربعين خريفاً الليل والنهار حتى
يلبغ أصلها - أو قال: قعرها - "ونبه في حديث آخر: أن المراد
بقعرها قعر جهنم.

١٢- شر الناس رجل قتل نبياً أو قتله نبي.

١٣- الظهور شطر الايمان - وفي رواية: الروضه شطر الايمان -
والحمد لله يملأ العيزان و سبحان الله والحمد لله يعلن - أو تملان -
ما بين السماوات والأرض والصلوة نور، والصدقة برهان، والمبر ضياء،
والقرآن حجة لك أو عليك، كل الناس يغدو فبائع نفسه فمعتقها أو موبقها.

١٤- ما من غازية أو سرية يغزو في سبيل الله فيسلمون و يهنيون -
و في رواية: و يهنيون المنيمت - إلا تعجلوا ثلثي أجرهم، و من غازية
أو سرية تحقق و تحوت و تصاب إلا تم لهم أجرهم.

١٥- عن أنس بن مالك: لما خلق الله الأرض جعلت تميد، فخلق
الجباه فقال بها عليها فاستقرت، فمجهت الملافة من شدّة الجبال،
فقالوا: يا رب هل من خلاق أشد من الجبال، قال: نعم، الحمد يد،
فقالوا: يا رب فهل من خلاق شيء أشد من الحمد يد فقال: نعم،
النار فقالوا: يا رب فهل من خلاق أشد من النار، قال: نعم المساء،

وقالوا : يا ربّ فهل من خلقك شيء أشدّ من الماء قال : نعم الريح ،
فقالوا يا ربّ فهل من خلقك شيء أشدّ من الريح ، قال : ابن آدم ،
تصدّق بصدقة يمينه يخفيها عن شماله - وفي رواية : فأخفاها عن
شماله - .

١٦- الذهب بالذهب والفضة بالفضة والبرّ بالبرّ والشعير بالشعير
والتمر بالتمر والملح بالملح مثلا بمثل ، يدا بيد ، فمن زاد أو استزاد
فقد أربى ، الآخذ والمعطي سواء .

١٧- اسم الله الأعظم في هاتين الآيتين : " والهكم اله واحد
لا اله الا هو الرحمن الرحيم ، و فاتحة سورة آل عمران : الم ، لا اله
الا هو الحي القيوم " - وفي رواية أخرى : ان اسم الله الأعظم في
أول آل عمران وأول سورة الحديد - . وان رسول الله صلى الله عليه
وسلم سمع رجلا يقول : اللهم اني أسألك بأنني أشهد أنك أنت الله
الذي لا اله الا أنت الواحد الأحد الصمد الذي لم يلد ولم يولد
ولم يكن له كفوا أحد ، فقال : " والذي نفسي بيده لقد سألت باسمه
الأعظم اذا دعى به أجاب ، واذا سئل به أعطى . " وفي حديث أنس :
ان رجلا كان يصلّي في المسجد ثم دعا فقال : اللهم اني أسألك بأن
لك الحمد لا اله الا أنت المئان بديع السموات والأرض ذو الجلال
والاكرام ، يا حيّ يا قيوم ، فقال عليه السلام لأصحابه نحو ما قال في
الحديث المتقدم وأقسم ايضا .

١٨- عن أمّ حبيبة : أن رسول الله صلى الله عليه وسلم سمعها
وهي تدعو وتقول : اللهم أمتعني بزوجي رسول الله وبأخي معاوية
وبأبي أبي سفيان فقال لها رسول الله صلى الله عليه وسلم : " سألت
الله من أرزاق الله مقسومة وآجال مضرّوبة ، ويعجل شيء منها قبل
محلّه ، ولا يؤخر شيء منها بعد محلّه . فلو سألت الله أن يجيرك من
عذاب في القبر وعذاب في النار .

١٩- ليس أحد أغير من الله من أن يزني عبده أو تزني أمته .

٢٠- قال رسول الله: قال الله عزّ وجلّ: "أنا الله وأنا الرحمن خلقت الرحم وشققت لها اسما من اسمي، فمن وصلها وصلته، ومن قطعها قطعته" أو قال بتّته. وعن أبي هريرة أنّ النبي صلى الله عليه وسلم قال: "إنّ الرحم شجنة من الرحمن، وقال الله لها: فمن وصلك وصلته، ومن قطعك قطعته - وفي رواية عنه أيضا قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "إنّ الله خلق الخلق حتّى اذا فرغ منهم قامت الرحم فأخذت تحقوا الرحمن فقال: مه قالت: مقام العائذ من القطعة يقال: نعم أما ترضيني أن أصل من وصلك وأقطع من قطعك، قالت: بلى. قال: فذلك لك."

ولمسلم والبخاري عن عائشة رضی الله عنها قالت: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: "الرحم معلّقة بالعرش تقول: من وصلني وصله الله ومن قطعني قطعته الله."

٢١- أتاني الليلة آت من ربّي - وفي رواية: رأيت ربّي في أحسن صورة - فقال: يا محمد نقلت لبّيك ربّي وسعديك فقال: هل تدري فيم يختصم الملائة الأعلى قلت: لا أعلم. قال فوضع يده بين كتفيّ وجدت بردها بين ثديي، أو قال في نحري، فعلمت ما في السموات وما في الأرض - أو قال: ما بين المشرق والمغرب - قال: يا محمد، أتدري فيم يختصم الملائة الأعلى قلت: نعم في الكفّارات والدرجات ونقل الأقدام إلى الجماعات واسباغ الوضوء في السيرات والمكروهات، وانتظار الصلوة بعد الصلوة، ومن حافظ عليهنّ عاش بخير ومات بخير وكان من ذنوبه كيوم ولدته أمّه، قال: يا محمد نقلت: لبّيك وسعديك فقال: إذا صلّيت فقل اللهم انّي أسألك فعل الخيرات وترك المنكرات وحب المسكين، وإذا أردت بعبادك فتنة فاقبضني اليك غير مغتور، قال: والدرجات: افشاء السلام واطعام الطعام والصلوة بالليل والناس نيام، وورد هذا الحديث برواية أخرى صحيحة أيضا، وهو أنّه قال عليه السلام: رأيت البارحة ربّي في المنام في صورة شابّ أمرد

جالس على سرير من ذهب، وعلى رأسه تاج من ذهب، وفي رجليه نعلان من ذهب فقال لي: "يا محمد،" قلت: لبيك ربّي وسعديك. قال: "فيم يختصم الملا الأعلى" قلت: لا أعلم - وفي رواية أخرى: ربّي أعلم - فضرب بيده بين كتفيّ فوجدت برد أنامله بين ثديي، فعلمت علم الاولين والآخرين ثم قال لي: "يا محمد فيم يختصم الملا الأعلى" فقلت: فذكر عليه السلام باقي الحديث كما تقدّم.

٢٢- من رآني في المنام فقد رآني، فان الشيطان لا يتمثل بي - .
وفي رواية: فانه لا ينبغي للشيطان أن يتمثل في صورتى، وفي رواية: فان الشيطان لا يتكّونى بى في أخرى: من رآني فقد رأى الحق، فان الشيطان لا يتراى بى - .

٢٣- عن جابر بن عبد الله: أن رجلا قام فركع ركعتي الفجر فقراً في الركعة الأولى "قل يا أيها الكافرون" حتى انقضت السورة، فقال عليه السلام: "هذا عبد عرف ربه، وقرأ في الأخرى" قل هو الله أحد " حتى انقضت السورة فقال النبي عليه السلام: "وهذا عبد آمن برّبه".

٢٤- عن أبي بكر رضى الله عنه قال: بالله العظيم لقد حدّثني رسول الله صلى الله عليه وسلم قال الله: "يا اسرافيل بعزّتي وجلالي وجودى وكرمي من قرأ باسم الله الرحمن الرحيم متّصلاً بقاتحة الكتاب مرّة واحدة اشهدوا على أني قد غفرت له، وقبلت منه الحسنات، وتجاوزت عنه السيئات، ولا أحرق لسانه بالنار، وأجيره من عذاب القبر وعذاب النار وعذاب يوم القيامة والفرع الأكبر، ويلقاني قبل الأنبياء".

- ٢٥- كان رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا أنزل عليه القرآن يحرك لسانه - وفي رواية: أنه صلى الله عليه وسلم كان يجد من التنزيل شدة - فأنزل الله به: " لا تحرك به لسانك لتعجل به " قال: كان يحرك به شفثيه وقال: هذا حديث حسن .
- ٢٦- انّ الزمان قد استدار كهيئة يوم خلق الله السموات والأرض .
- ٢٧- انّ الله خلق آدم على صورته - وفي رواية: على صورة الرحمن - .
- ٢٨- انّ رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يكن يلتفت، لا يلوى عنقه، وكان اذا التفت التفت جميعا، يعنى بكليته .
- ٢٩- ورد عن رسول الله عليه السلام، انه قال: انّ لربكم فى أيام دهركم نفحات من رحمته ألا فتعرضوا لها صدق رسول الله .

Hadislerin Kaynakları :

1. Kaynağını bulamadım.
2. Ebû Dâvud, Cihâd, 73.
3. Buhârî, Ezân, 126; İbn Hanbel, III, 158.
4. Müslim, Mesâcid, 149; Neseî, İftitâh, 19; 36; İbn Hanbel, III, 106.
5. Abdurraûf el-Münâvî, Feyzu'l-kadîr Şerh Câmiu's-Sağîr, Beyrut ts., II, 497'de Taberânî'den naklen.
6. krş. Buhârî, Tâbir, 45; Ebû Dâvud, Edeb, 88; Tirmizî, Rüyâ, 8; İbn Hanbel, I, 216, 246, 359; III, 504.
7. krş. Tirmizî, Rüyâ, 3; Dârimî, Rüyâ, 9; İbn Hanbel, III, 29, 68.
8. krş. İbn Mâce, İkame, 119, Duâ, 13.
9. Müslim, İman, 172; Neseî, Büyü', 5-6.
10. krş. Tirmizî, Kıyame, 40.
11. Tirmizî, Cehennem, 6; İbn Hanbel, II, 197.

12. Kaynağını bulamadım.
13. Müslim, Tahâre, 1; Tirmizî, Deavât, 86; Dârimî, Vüdû, 2; İbn Hanbel, IV, 260; V, 342 344, 370.
14. Müslim, İmâre 153-154; Ebû Dâvud, Cihâd, 13; Neseî, Cihâd, 15; İbn Mâce, Cihâd, 13; İbn Hanbel, II, 169.
15. İbn Hanbel, III, 124.
16. Buhârî, Büyü', 78; Müslim, Musakat, 81-83, 85, 90; Ebû Dâvud, Büyü, 12; Neseî, Büyü, 50; İbn Mâce, Ticârât, 48; Dârimî, Büyü' 41; İbn Hanbel, II, 262, 427.
17. krş. Ebû Dâvud, vitr. 23; İbn Mâce, Duâ, 9; Dârimî, Fazailu'l-Kur'ân, 14, 15; İbn Hanbel, VI, 461.
18. Müslim, Kader, 32, 33; İbn Hanbel, I, 390, 413, 433, 445, 466.
19. Buhârî, Kûsûf, 2, Tevhid, 15, 20, Nikâh, 107, Tefsîru Sûre, 6, 7; Müslim, Tevbe, 32-36, Kûsûf, 1; Tirmizî, Deavât, 95; Neseî, Kûsûf, 11; Dârimî, Nikâh, 37; Muvatta', Kûsûf, 1; İbn Hanbel, I, 281, 426.
20. İbn Hanbel, I, 191, 194.
21. krş. Dârimî, Rüyâ, 12; İbn Hanbel, I, 368, IV 66, V, 243, 278. Hadis'in "Cenâb-ı Hakk'ı" bir koltukta oturan gence benzetilen kısmı hariç diğer lâfızlar vardır.
22. Buhârî, İlim, 38, Tabir, 10; Müslim, Rüyâ, 10-13; Ebû Dâvud, Edeb, 88; Tirmizî, Rüyâ, 4, 7; İbn Mâce, Rüyâ, 2; Dârimî, Rüyâ, 4; İbn Hanbel, II, 232, 261.
23. krş. İbn Hanbel, IV, 65.
24. Kaynağını bulamadım.
25. Buhârî, Tefsir, Sûre, 75; Tirmizî, Tefsir Sûre.
26. İbn Hanbel, V, 73.
27. Buhârî, İstizâh, 1; Müslim, Birr, 115, Cennet, 28; İbn Hanbel, II, 244, 251, 315, 323, 434, 463, 519.
28. krş. Tirmizî Menâkıb, 8.
29. Aclûni, Keşfü'l-hafâ, Beyrut 1351, I, 132'de Hakîm Tirmizî'den ve Taberânî'den naklen kaydetmiştir.

Eserin hadisleri açıklığı hakkında fikir vermek maksadıyla ilk hadisin şerhinden bir kaç cümleyi sunmak isterim.

Temizliğe devam et ki, rızkm bollaşsm.

.....

“Günahların hepsi batın pisliklerdir. Batından zâhire çıkan bazı özellikler, kulun rızkına engel olur. Nitekim Allah Rasûlü bir hadis-i şerifte: “Kul, günahı sebebiyle rızık açısından mahrûmiyete duçar olur.” (İbn Mâce, Fiten, 22, Mukaddime, 10) buyurur. Bu mahrûmiyet hem rûhânî ve manevî açıdan, hem de zâhiri organlar ve duyular açısından olur.

İbâdet ve taatların temizleyici bir özelliği vardır. Manevi temizleme bazan iyiliklerin kötülükleri yok etmesiyle olur. Nitekim Allah Teâlâ: “İyilikler kötülükleri yok eder” (Hûd (11), 114) buyurur. Peygamberimiz (s.a.v.) de şöyle buyurur: “Kötülüğün arkasından hemen bir iyilik yap ki, onu yok etsin” (Tirmizi, Birr, 55; Dârimî, Rikak, 74; İbn Hanbel, V, 153, 158). Manevi temizlenme bazan da günahın yoluna engel koymak; yani tevbe sûretiyle olur. Nitekim: “Ancak tevbe eden inanıp hayırlı işler işleyenlerin kötülüklerini Allah iyiliklere çevirir.” (el-Furkan (25) 70) âyeti buna işâret etmektedir. Mahv; yok etme, afvın hakikatinden ve mağfiretten ibârettir.

Mutlak temizlik, vücûdî, vücûbî, vahdâni ahkâmın bir gereği olarak hasıl olur ve husûsiyet gerektiren her türlü kayıttan uzak olarak ortaya çıkar. O da gönlün mâsivâdan temizlenerek şühûdî tevhide ermesidir. Bu tür bir temizliğin ilk ve meşrû derecesi, kalpler ve ruhlarla ilgili olan imandır, düşünce yoluyla tevhide ermektir. İmanın gereği olan şartlara devam edilirse perdelerin kalktığı zâti tecelli makamına erişilir. Temizlenmek gereken pislik, cehâlet, şirk ve zihni bulandıran sapık düşünce, yersiz tevil ve insanı şeriatın koyduğu ölçülere karşı yönlendiren nefsânî duygulardır.”

Helâlleri ve haramları zâhiri ve bâtını ölçülerle inceleyen müellifimiz, bunların insan karakterine tesirini anlatarak Allah'a yakınlık ve uzaklığa sebep olması açısından etkisini açıklamaktadır. Biz sözü uzatmadan O'nun metafizik konuların dışında ibâdet ve muâmelât gibi konularda diğer şârihlerden çok farklı şeyler söylemediğini göstermek üzere “Temizlik imanın yarısıdır” diye başlayan hadisin İmam Nevevî (8) şerhiyle mukayesesini vermek istiyorum.

H. Peygamber (s.a.v.):

Temizlik, ya da abdest imânın yarısıdır. buyuruyor. Müslim şârihi İmam Nevevî hadisi şöyle açıklıyor:

(8) Şerhu Sahih Müslim, Beyrut 1972, II, 100-103.

“Temizlik imanın yarısıdır, derken ecir bakımından temizliğin imanın yarısına ulaştığı kastedilmektedir. Abdestle iman arasında bir bağ vardır. Abdest ancak imanla sahih olur. Burada imandan maksad namazdır. Nitekim : “Allah Teâlâ imânlarınızı zâyi etmez.” (el-Bakara (2), 143) buyrulmuştur. Temizlik namazın sıhhati için şart olduğundan namazın yarısı hükmündedir. Tabii bu yarımılık gerçek anlamda yarım demek değildir. İman kalb ile tasdik ve organlarla teslimiyet ve amel olduğuna ve bu ikisi imanın iki ayrı yarımını oluşturduğuna göre temizlik lâfzı namazı da içine almaktadır. Çünük namaz, organların amelidir.

Konevi ise :

Temizlik ya da abdest imanın yarısıdır, hadisini şöyle açıklıyor : İmanın bir sûret (beden)e âid olan kısmı, bir de rûha âid olan yönü vardır. İmanın sûret (beden)de görülen iki sıfatı dil ile ikrar ve organlarla ameldir. İmanın rûha âid olan iki sıfatı ise niyyet ve ihlâstır. Sağlam bir iman bu son ikisiyle gerçekleşir. Çünkü mümin ile münâfığı birbirinden ayıran ihlâstır. Abdest imânın sûret (beden)e âid kısmının en şerefli yanı olması itibarıyla imanın yarısı sayılmıştır. Görüldüğü gibi hadisin bu kısmında iki şerh arasında çok önemli bir fark göze çarpmamaktadır.

Hadisin **el-Hamdu lillâh mizânı doldurur**, kısmını Nevevi şöyle açıklıyor : Elhamdu lillâh sözünün büyüklüğüne ve mizânı dolduracağına işârettir. Çünkü Kur'an âyetleri hadis-i şeriflerde amellerin ağırlık ve hafifliği söz konusu edilmiştir.

Konevi ise burada mizan ve tartıdan maksad, akli ve nazari mizândır, diyor. Çünkü Hakk'a yapılan hamd ve senâ iki esasa dayanır. Selb ve isbât. Bir de tenzih vardır. Fakat tenzih, nefy ve isbat cinsindedir. “el-Hamdu lillâh” sübûti özelliği olan bir senâdır. Bu yüzden akıl terâzisini doldurur ve bu sâyede kişinin tevhid için delil ve burhana ihtiyacı kalmaz. Kafası ve kalbi hamd ve senânın tesiriyle başka etkilere kapanır. Görüldüğü üzere hadisin bu kısmının açıklanmasında Konevi, konuyu âhiret plânından çok dünya plânında, akıl ve idrak meyânında ele aldı ve klâsik şerhlerden farklı bir yorum getirdi.

Hadis'in **Subhânallahi ve'l-hamdu lillâh yerle gök arasını doldurur**, kısmını Nevevi Şâyed bunların sevâbı cismânî olarak takdir olunmuş olsa, yerle gök arasını doldurur, demektir, şeklinde anlayarak bu iki kelimenin değerinin sebebi şudur, diyor : Subhânallah, Hakk Teâlâ'yı tenzih mânâsı ifâde eder. el-Hamdu lillâh işi Allah'a havâle etme ve O'na boyun bükme mânâsı taşır.

Konevi yakın ifadelerle şunları söylüyor :

Bu iki kelime senânın her türlüünü, Cenâb-ı Hakk'ın yerde, göklerde ve ikisi arasında tecelli eden zâti ve fiili sıfatlarını kapsamaktadır. Bu yüzden yerle gök arasını doldurmaktadır.

Namaz nürdür. İbaresini hakkında Nevevi der ki, namaz nürdür; Çünkü günahlardan men'eder. Kötülük ve yasaklardan alakor, doğruya iletir. Nitekim nür, yani ışık da insana doğruyu gösterir. Bir başka mânâya göre namaz, sâhibine kıyâmet gününde nür olacaktır. Çünkü namaz, mârifet nûrlarının doğmasına, kalbin genişlemesine sebep olur. Kalbin dışarıyla alâkayı keserek hakikatlerin keşfine ermesini sağlar. Zâhir ve bâtın Allah'a yönelmeyi temin eder. Nitekim Allah Teâlâ: "Sabr ve namazla Allah'tan yardım dileyin." (el-Bakara (2), 45) buyurmaktadır. Namaz, namaz kılanların yüzünde dünya ve âhirette bir nürdür.

Konevi hadisin bu kısmına daha değişik bir yorum getirerek şunları söyler :

Namaz kılan kimse Rabbına münâcât halinde ve O'na yönelmiş durumdadır. Allah nür'dür. Kul ise karanlıktır. Karanlık nûrun karşısına geçip aynı hizâya gelince nûrun aydınlığı karanlığa yansır ve o da aydınlanır. Nitekim ay, aslında karanlık bir cisim olduğu halde güneşin karşısında bulunmaktan aydınlanır. Güneşe olan yönü ne kadar fazla ise aydınlık ve nûru da o kadar çok olur. Peygamberimiz'in "gözüm nûru namaz" buyurması bu anlamdadır. Peygamberimiz'in "Ben arkamdakini de görürüm." buyurmasından, namazda Hakk ile olan muvâcehesinin tam olmasından ilâhî nür'un kendisine yansıdığı anlaşılmalıdır. "Allah yerlerin ve göklerin nûrudur." (en-Nûr (24), 35) buyurmaktadır. Konevi'nin namazı nür olarak, bu şekildeki izâhı, namazın tesirini ve kula etkisini göstermesi bakımından daha anlaşılır görünmektedir.

Hadis'in **Sadaka burhandır.** kısmında Nevevi der ki : Yâni korkanın sığındığı bir sığınaktır. Kula, kıyâmet gününde malını nereye harcadığı sorulduğunda, sadaka cevap sırasında kendisine delil ve sığınak olacaktır. Sadaka veren simasından belli olacak ve böylece kendisine malını nereye harcadığı sorulmayacaktır. Sadaka onu verenin imanına bir delildir. Çünkü münafık inanmadığı için, sadaka veremez. Sadaka imandaki sadakatın ifadesidir.

Konevi, konuyu dünyevi değeri açısından ele almaktadır : Sadaka, verilen şeylerin âhiretin varlığına iman sebebiyle sevap ve mü-kâfat niyetiyle verildiğine bir delildir. Çünkü nefsanî duyguların

esiri olan kimseler için en sevgili şey maldır. Bu sevgiyi atmanın işareti, verebilmektir.

Hadis'in **Sabr ziyâdır**. kısmında Nevevî der ki : Sabır Allah'a itaatta, günahlardan sakınmada, musibet ânında ve insana hoş gelmeyen hususlarda olur. Sabır güzeldir, sabırlı da ziyâhdır, ve daima doğru yol üzeredir. İbrahim el-Havvâs der ki : "Sabır, Kitap ve Sünnet'in gösterdiği şekilde sâbit-kadem olmaktır." Atâ : Sabır, belâ ve musibet karşısında hüsn-i edebi korumaktır." der. Ebû Ali ed-Dekkâk, "Gerçek sabır, takdire itiraz etmemektir." der. Belâ ve musibeti, şikâyet tarzında olmadan, açığa vurmamak sabra ters düşmez. Nitekim Allah Teâlâ, Eyyûb (a.s.) hakkında : "Biz onu hakikaten sabırlı bulduk. O ne güzel kuldu!" (Sâd (38), 44) buyurmaktadır. Halbuki o : "Yâ Rabbi, bana bu derd gelip çattı" (el-Enbiyâ (21), 83) diyerek hastalığını dile getirmişti.

Onun bu hâli sabrına engel teşkil etmedi. Nevevî'nin zâhid ve sûfilerin sözleriyle açıkladığı sabır konusunu Konevî, yakın ifâdelerle fakat sabrın ruh ve nefsânî duygular üzerindeki etkilerine de temas ederek açıklamaktadır :

Sabr, nefsi şikâyetten alıkoymaktır. Şikâyetine engel olmak, nefse ağır gelir. Tahkik ehli sabrı bir alıştırma olarak kabûl eder. Nefse acı gelen şeylerin insandaki tabii ve nefsânî güçlerin ateşini söndürdüğü ve bâtının nurlanmasını sağlayan rûhânî güçleri canlandırdığı bilinmektedir. Bu yüzden sabır, nûr ile karanlığın karışımından meydana gelen aydınlıktır. Nûr rûhânî güçler, karanlık tabii ve nefsânî güçlerdir. Nitekim namazın nûr olarak ifâde edilmesi bu bakımdan ilgi çekicidir. Sabır, rûhânî güçlerin tabii ve nefsânî güçlere galibiyeti ve birincinin nûrunun ikinciye aydınlatmasıdır. Bu yüzden ona nûr yerine ziyâ tâbir edilmiştir.

Hadis'in **Kur'an senin lehinde ve aleyhinde bir huccettir** : kısmında Nevevî'nin açıklaması çok kısadır : Okuyup amel edersen faydalanırsın ve lehinde delil olur, değilse aleyhinde delil olur, der.

Konevî bu cümleyi biraz daha açarak aynı doğrultuda bir açıklama getirmiştir, der ki : Huccet, iddiânın doğruluğunu gösteren şahid ve delil demektir. Kur'an'ın bir kişinin lehinde delil olabilmesi, o'nun Allah'ın kelâmı olduğuna, O'nun nezdinden indirilmiş bulunduğu ve O'nun ilminin mazharı bulunduğu inanan, Kur'an'da anlayamadıklarının tevili Allah'a havâle eden, emir ve nehylerine edeple sarılan kimselerin lehinde huccet ve şahiddir. Böyle olmayan kimselerin de aleyhinde şahiddir.

Hadisin :

Her insan sabahleyin nefsinin satıcısıdır. Binaenaleyh ya nefsi- ni âzâd eder, ya da helâk eder, lâfızlarıyla biten son kısmında Neve- vi, herkes sabaha çıkınca nefsini satışı arzeder. Herkes nefsiyle bir- şeyler yapmaya çalışır. Onlardan Allah'a itâatla uğraşip kendini Allah'a satanlar ve onun azâbından âzâd olanlar olduğu gibi, ken- dini şeytana ve hevasına satıp ona tâbi olarak helâk edenler de var- dır, der.

Konevi ise zaman mefhumuna felsefi bir yaklaşımla açıklama- sına başlayarak kulun dünya ve âhirette varacağı seadet ve şekâ- vet mertebeleri ve zâti tecelli ile şerhetmektedir. Diyor ki : Bu hadis "Herkesin yüzünü döndürdüğü bir yön vardır : (el-Bakara (2), 148) âyetinin tefsiri mahiyetindedir. Zaman, herkes için aynı şekilde de- ğişip durmakta, sabah ve akşam birbirini takip etmektedir. Varlık ve zamanın hiç kimse için durmadığı görülmektedir. Herkes ve her şey, Hakk'ın takdir ettiği bir mecrâya doğru akıp gitmektedir. Ku- lun neticede varacağı yer, ya şakavet mertebelerinden biridir, ya da nisbi kemalât sayılan saâdet makamlarından biridir. Gerçek kemâl ve kurtuluş, perdenin açılıp zâti tecelliye âşinâ olmakla mümkündür. Kemâl ehli kimseler için bundan başka karar kılınacak yer yoktur. Nitekim bir başka hadisi şerifte : "Cennet ehlinde bir grup vardır ki Rabları onlardan gizli (perdeli) değildir," buyurulmuştur. Seyr u sülûkün nihâyetine ulaşan kimse, rûhunu güçlendirmiş, hâl, sıfat ve fiilleriyle gelişmesinin sonuna ermiş demektir. Bunları sağlamak sû- retiyle saâdet derecelerinden birine ererek nisbi kemâle veya kemâl-i hakikiye eren kimse nefsinin tehlikeli saldırılardan ve mümkün var- lığın bağlarından kurtarır, gözünden zulmâni perdeler sıyrılır, ger- çek ilim ve sâlih amel ile onlara uygun neticelere kavuşur. Böylece nefsinin Allah'a satmış ve âzâd olmuş olur. Bu saydıklarımızdan mah- rum kalan nefsinin helâk etmiş, ömrünü ve amellerini zâyi etmiş sa- yılır, bu yüzden de hüsrana uğrar.

NETİCE :

Şerh Hadis Erbain, Konevi'nin tasavvufi fikirlerini yansıtan, şahsi hayatına dâir -az da olsa- bilgiler veren, kütüphanelerimizde çokça yazma nüshası bulunan değerli bir eseridir. Bu yüzden bir ta- kım yanlışlıkları tashih ve bazı haksızlıkları önlemek için bu eserin önce Arapça bir neşrinin sağlanması, arkasından Türkçe'ye çevri- rek Türk okuyucusunun millî kültür hazinesine böyle değerli bir ese-

rin kazandırılmasının lüzûmu inancındayız. Sadreddin Konevi'yi çeşitli yönleriyle tanıtmayı amaçlayan Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü ile Üniversitenin değerli mensupları ve bütün Konyalılar'dan bunu beklemek Konevi'nin hemşehrilik hakkı olsa gerektir. Çünkü Sadreddin Konevi, bu nisbesiyle Konya adını dünyaya duyuran değerli bir mütefekkirimizdir.

ŞEYH SADREDDİN KONEVİ'NİN VASIYYETİ

Doç. Dr. Mustafa UZUNPOSTALCI (*)

Arapça kök olarak bitişmek, ulaşmak, bir şeyi diğerine bağlamak, bitiştirmek anlamlarına olan ve bir isim olarak kullanılan vasiyyet, bir işi birisine ısmarlamak ve bir kimsenin ölümünden sonra veya yokluğunda yapılmasını, yerine getirilmesini istediği şey demektir. (1) Türkçemizde de "vasiyyet" olarak yerleşmiş bulunan bu kelime, aynı zamanda hukukta bir ıstılah olarak kullanılmaktadır.

Bir hukuk terimi olarak vasiyyet, ölümden sonra geçerli olmak üzere bağış yoluyla bir malı bir şahsa temlik etmek, bırakmak (2) demektir.

Bir kimsenin, karşılığında hiç bir şeyalmadan bıraktığı mal ve hakları, menfaatleri konusunda ölümüne bağlı olarak yapmış olduğu tasarruf demek olan vasiyyet, İslâm Dini'nde "Kitap", "Sünnet" ve "İcma" ile meşru' kılınmış, teşvik edilmiş bir hukuk kurumudur.

El-Bakara sûresinde "Sizden birisine ölüm yaklaştığı zaman, eğer mal bırakıyorsa, anne, babaya ve hısımlara, uygun bir şekilde vasiyyet etmesi farz kılındı. Bu sakınanlara gerekli bir borçtur" (3) demek suretiyle, önceleri malı olan kimselerin bu mallarını anne ve babalarından başhıyarak yakın akrabalarından olanlara vasiyyet etmesi emredilmiştir.

el-Mâide sûresinde de "Ey inananlar; Ölüm birinize geldiği zaman vasiyyet ederken, içinizden iki âdil kimseyi, yahut sizden olmu-

(*) S. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

(1) Luis Ma'lûf, el-Müncid Fî'l-Luğa, Beyrut, s. 904; Sarı, Mevlüd, el-Mevârid Arapça-Türkçe Lügat, İstanbul, 1980, s. 1661; Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Ankara, 1978, s. 1368; Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1946, c. III, s. 584; Yazır, Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'ân Dili Yeni Mealli Türkçe Tefsir, I-IX, İstanbul, 1935, c. I, s. 612.

(2) Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukuk-ı İslâmiyye Ve İstılahât-ı Fıkhiyye Kamusu, I-VIII, İstanbul, 1969, c. V, s. 115; Karaman, Hayreddin, Mukayeseli İslâm Hukuku, I-III, İstanbul, 1974, c. I, s. 379.

(3) el-Bakara, 2/180.

yan iki kişiyi şahit tutun" (4) buyurularak yapılacak vasiyyetin geçerli olması için şahitlerle, devamındaki âyetlerle de yeminle teyit edilmesi tavsiye edilmiştir.

Ancak, anne baba da dahil olmak üzere vârislerin alacakları miras hisseleri belirlendikten sonra vasiyyetin sadece vâris olmayan kimselere yapılması gerektiği bildirilmiştir. Bu arada mirasın da Kur'an-ı Kerim'de bir kaç yerde tekrar edildiği üzere "yapılan vasiyyetin yerine getirilmesi ve borcun ödenmesinden sonra..." (5) taksim edileceği bildirilerek vasiyyetin geçerliliği beyan edilmiştir. Ayrıca Peygamber (a.s.) Efendimizden nakledilen pek çok hadiste de müminler vasiyyet yapmaya teşvik edilmişlerdi. Nitekim Abdullah b. Ömer'den nakledilen bir hadiste Peygamber (a.s.) Efendimiz şöyle buyurmuşlardır: "Vasiyyet edebileceği bir şeyi bulunup da vasiyyeti yazılı olmadan iki gece geçirmek bir müslümana yakışmaz." (6)

Fakat vasiyyet etmek yalnızca mal bırakan kimselere mahsus değildir. Bırakılan malla ilgili olmıyan, malın dışında da vasiyyet yapılabilir. Âyetlerde bu şekilde vasiyyet etmenin örnekleri de vardır. Meselâ, "Allah'a kulluk edin, O'na hiç bir şeyi ortak koşmayın. Anaya, babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşına, yolda kalmışa ve elinizin altında bulunan kimselere iyilik edin. Allah kendini beğenip öğünenleri elbette sevmez" (7) âyeti böyle vasiyyete güzel bir örnektir. Her ne kadar burada açık bir şekilde "vasiyyet" lafzı geçmiyorsa ve insanın sağlığında yapması gereken iyilik olarak görünüyorsa da hüküm aslında tamamen vasiyyetle ilgilidir. (8)

Peygamber (a.s.) Efendimiz de vefatlarında hiç bir mal bırakmadıkları veya bıraksalardı da bu bırakacakları şeyler zaten tamamen hazineye ait olacakları için malla ilgili vasiyyette bulunmamışlardır. Ancak, her konuda müslümanlara örnek olan Peygamber (a.s.) Efendimiz, malla ilgili olmıyan bir vasiyyette bulunmak suretiyle bu konuda da örnek olmuşlardır. O ümmetine, kendisinden sonra, Allah'ın Kitabına sarılmalarını vasiyyet etmişlerdir. (9)

(4) el-Mâide, 5/106.

(5) en-Nisâ', 4/11, 12.

(6) eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, Neylül'evtâr Şerhu Münteka'l-ahbâr Min Ehâdisi Seyyidi'l-ahyâr, I-VIII, Mısır, c. VI, s. 38; Miras, Kâmil, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi Ve Şerhi, İkinci baskı, Ankara, 1970, c. VIII, s. 203.

(7) en-Nisâ', 4/36.

(8) Schacht, Joseph, Vasiyyet, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1986, c. XIII, s. 231.

(9) Miras, age., c. VIII, s. 208 vd.

Bu sebeptendir ki, Peygamber (a.s.)'dan sonra ileri gelen, sağlığında gerek tasavvufi yönden, gerek hocalık etmiş olmaları sebebiyle, hayatta daima kendisine uymuş, kendisine uymayı kutsal bir görev bilmiş tâbileri bulunan pek çok âlim, özellikle de ikinci cinsten vasiyyetlerde bulunmuşlardır. Böyle bir vasiyyette bulunmak, sağlığında kendi gösterdiği yolda devam eden bu kimselerin kendi ölümünden sonra dağılıp sapıtılmaları ve birbirlerine düşmemelerini temin etmek için bir zaruret olarak da ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle vasiyyetnamelere dini nasihatlerin eklenmesi tavsiyeye şayan görülmüştür. (10) Çünkü böyle yapmakta umumun menfaati vardır.

İşte böyle vasiyyette bulunan zatlardan biri de Sadreddin Konevi'dir.

Şeyh Sadreddin Konevi, hayatında telif ettiği yirmiden fazla eserine ek olarak vefatına yakın, bugün gerek İstanbul'un çeşitli kütüphanelerinde ve gerek Konya Yusuf Ağa Kitaplığında nüshaları bulunan, bir de "arapça" olarak yazıp bırakmış olduğu vasiyyetnamesi bulunmaktadır.

Besmele ile başladığı vasiyyetnamesinde önce kendisini tanıtmış, sonra da bu vasiyyetnameye muttali olanları şahit tutarak, kendi imanının nasıl olduğundan, neye nasıl inandığından bahsederek, bir müslümanın nasıl iman etmesi gerektiğini anlatmıştır. Sonra da, ölümlünder sonra nasıl ve nereye defnedilmesini istediğini bildirmiş, kimlere nelerin verilmesi gerektiğini belirtmiş, kitaplarından hangilerinin satılmasını, hangilerininin vakfedilmesini istediğini de vasiyyetinde zikretmiştir.

Şimdi bu vasiyyetlerini vasiyyatnamesinden aynen okuyalım :

"Allah Teâlâ'nın rahmet, hoşnutluk, özel af, lütuf ve mağfiretine muhtaç olan ve bu vasiyyeti yazan kulu Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yusuf b. Ali, yanında bulunsun bulunmasın, bu vasiyyete vâkıf olan müminleri kendisine şahit tutarak tasdik ve itiraf eder ki, şüphesiz Allah Teâlâ birdir. Zâtında, sıfat ve fiillerinde "tek"dir. Herkes O'na muhtaçtır. O hiç kimseye muhtaç değildir. Doğurmamış ve doğmamıştır. Hiç kimse O'na denk değildir."

Açıkça görüldüğü gibi, bu ifadeler Kur'ân-ı Kerim'in Allah inancısı ile ilgili bildirdiği esaslara tam uymaktadır. Nitekim İhlâs sûresi de Allah'a imanın bu şekilde olması gerektiğini bildirmektedir. (11)

(10) Schacht, aynı yer.

(11) el-İhlâs, 112/1-4.

Şeyh Sadreddin Konevî, Allah'a imandan sonra diğer iman esaslarına vasiyyetnamesinde şöylece temas etmektedir :

“Yine Allah Teâlâ'nın kendi lütuf ve iyiliğinden, seçip temizlediği, saflığa erdirdiği bazılarını Peygamberimiz Muhammed'de olduğu gibi -ki, Allah O'na, ailesine, kendisine tâbi olanlara salât ve selâm etsin- umumi olarak bütün mahlukatına, diğer peygamberlerinde olduğu gibi bazılarını da hususi olarak bazı kabile ve topluluklara göndermiş olduğu doğru ve gerçektir.”

“Ben yine yakinen inanıyorum ki, cennet ve cehennem haktır. Amellerin derlenip toparlanacağı ve Allah katına kabul edilecekleri ve ilâhi terazi ile tartılacakları, yani “mizan” haktır.”

Bütün Peygamberler vazifeleri gereği Allah Teâlâ'dan ne getirmiş ve ümmetlerine haber vermişlerse, bunların hepsi doğrudur ve onlar, bunların hepsini doğru olarak nakletmişlerdir. Kendi şeriatları, yani tebliğ ettikleri dinleri neshedilmeden, sonra gelen bir din ile hükümleri kaldırılmadan önce o dinin hükümleriyle hükmedip amel etmişlerdir. Hükmettikleri her şeyde de doğru hükmetmişlerdir. Yakinen haber verdikleri kıyamet de haktır. Anlayış ve idrak yönünden inanç esaslarının şeklinde değişiklik olsa da inanç esaslarının aslı birdir ve haktır. Gerek hissi ve gerek manevî olsun, cennet ve cehennem haktır ve gerçektir. Sırat haktır. Dünya ile âhireti birbirine bağlayan berzah yani kabir hayatı da haktır.”

“Peygamberimizden bize intikal eden, O'nun âhiret, cennet ve cehennem ile ilgili haller, Allah'ın fiil ve sıfatlarına dair verdiği bütün tafsilât haktır. Ben bu düşünce ve inançla yaşadım ve bu inançla ölüyorum.”

Yine burada da açıkça görüldüğü gibi peygamberler, onların getirdikleri kitap ve dinlerle âhiret inancının nasıl olması gerektiği belirtilmektedir. En önemlisi kişinin, hayatının bir döneminde bunlara inanmış olması yanında bu inancını ölünceye kadar sürdürmesi ve bu inançla ölmesi gerektiği açıkça anlatılmaktadır.

Bundan sonra ise Konevî'nin, ölümünden sonra yapılmasını istediği şeyleri sıraladığını görüyoruz. O, yapılmasını istediği şeyler konusunda şunları vasiyyet etmektedir :

“Dostlarım ve bana mensup olan müridlerim, talebelerim, beni müslümanların umumi kabristanına defnetsinler. Vefatımın ilk gecesinde, Allah'ın beni her türlü azabından ve cezalandırmasından uzak tutarak beni bağışlaması ve Allah'ın kabul etmesi niyetiyle yet-

miş bin “kelime-i tevhid” yani “lâ ilâhe illâllah” diyerek tevhid hatmi yapsınlar. Yine vefatında hazır bulunanlardan her biri kendi kendine, aynı niyetle, ağır başlıklı ve kalb huzuru içinde yetmiş bin “lâ ilâhe illâllah” diyerek zikirde bulunsunlar.”

“Ayrıca beni, fıkıh kitaplarında zikredildiği gibi değil de, hadis kitaplarında belirtildiği şekilde yıkamalarını istiyorum. Kefen olarak da beyazbir izar sarsınlar ve Şeyh Ekber’in elbiseleriyle kefenlesinler. Kabrime Şeyh Evhadüddin el-Kirmânî’nin seccadesini yapsınlar. Cenazemi hiç bir cenaze okuyucusunun takip etmemesini, kabrimin üzerine ne bir bina, türbe ve ne de bir tavan yapılmamasını vasiyyet ediyorum. Sadece kabrimi sağlam taşlarla örüp yapsınlar, fakat başka bir şey yapmasınlar. Böylece hem kabrin örtülmesi kolay olur, hem de yıkılıp yeri kaybolmaz.”

Bilindiği gibi Sadreddin Konevi, zamanında Konya’nın en büyük âlimi ve şehidir. Şeyh Ekber Muhyiddin-i Arabî’nin “Ekberiyeye Tarikatı”nı temsil eder. Aynı zamanda O’nun eserlerini de şerhettiği için kendisi “Şeyh-i Kebir” diye de anılır. Tekkesi bir saray gibidir. Köleleri, halayıkları, perdedarları, kapıcıları vardır. Özetle söylemek gerekirse, imrenilecek bir hayat sürmüştür. Zamanın hükümeti de kendisine büyük bir tahsisat ayırıp vermiştir. Diğer yandan da belli başlı büyüklerin devam ettikleri derslerini sürdürmüş ve koşağında hadis okutmuştur. (12)

Böyle bir hayat sürmüş olmasına rağmen O, ölümünden sonra kendisi için ayrı bir mezar, hele mezarının üzerine bir türbe yapılmasını asla istememiş, hatta defin esnasında her türlü gösterişten uzak kalınmasını ve sadece kendisini Allah’ın bağışlaması için samimi bir kalbe zikirde bulunulmasını, tevhid hatmi yapılmasını istemiştir.

O vasiyyetlerine şunları da ilâve etmiştir :

“Defnedildiğim gün kadın, erkek, fakir ve kimsesiz düşkünlere, özellikle de kör ve kötürüm olanlara bin dirhem sadaka dağıtılmasını, bundan yüz dirheminin Şihâbüddin el-Ebrârî’ye ve yüz dirheminin de Şeyh Muhammed en-Nahcuvânî’nin meclisine devam eden Kemal’e verilmesini ve bunların uygun görecekları şekilde kendi dostlarına dağıtılmalarını vasiyyet ediyorum. Ayrıca, Ziyâüddin Mahmûd ve Bedrüddin Ömer’e selâmının ulaştırılmasını ve hatıra ola-

(12) Ergin, Osman, Sadreddin el-Konevi Ve Eserleri, Şarkiyat Mecmuası, İstanbul, 1958, sayı, II, s. 64 vd.

rak kendilerine, üzerinde namaz kıldığım seccadelerimden birer tanesiyle birer elbisemin götürülüp verilmesini vasiyyet ediyorum.”

Görüldüğü gibi bir taraftan fakirlerin gözetilmesini ve onlara yardım yapılmasını vasiyyet ederken, bir taraftan da eş ve dostlarına hatıra bırakmaktadır.

Sadreddin Konevi bıraktığı kitaplarıyla ilgili olarak da şunları vasiyyet etmektedir :

“Felsefe ile ilgili kitaplarım satılıp parası sadaka olarak dağıtılsın. Tıp, Fıkıh, Tefsir, Hadis gibi diğer ilimlerle ilgili kitaplarımı da Şam'a vakfediyorum. Onların hepsi orada bulunan ve Allah için ilim tahsil edenlere verilsin. Kendi yazdığım kitaplarım da benden bir hatıra olarak Afifüddin'e ulaştırılsın ve ehil olan kimselere bunları okutması söylensin.”

Konevi'nin, vasiyyetinin bu kısmında felsefe kitaplarının satılmasını, dolayısıyla vakfettiği diğer kitapları arasında bunların bulunmasını istememesi bizde, O'nun da Gazali gibi felsefeyi terketmiş olduğu, metafizik bilgi yolunun insanları aramakta oldukları hakikate ulaştıramayacağı kanaatine vardığı düşüncesini uyandırmaktadır. Ancak Gazali, felsefeyi terkettikten sonra tasavvufta karar kılmış olmasına rağmen, Konevi'nin vasiyyetnamesinde böyle bir kayıt görmüyoruz. (13).

Konevi vasiyyetnamesinin bundan sonraki bölümünde kızı, dost ve talebelerine olan tavsiyelerine yer veriyor :

“Kızım Sekine'ye de (Allah O'nu muvaffak kılsın) namaza ve diğer farzlarla birlikte istiğfar etmeye, Allah'tan mağfiret dilemeye devam etmesini ve Allah hakkında hüsn-i zanda bulunmasını vasiyyet ediyorum.”

“Dostlarıma da ancak yaşanılmak suretiyle bilinebilen zevki marifetlere, anlaşılması güç ve kapalı olan bilgilere dalmamalarımı, ister benim ve ister Şeyhimizin (r.a.) sözleri olsun, onların sadece sarıh ve açık olanlarıyla yetinmelerini, bunların dışında kalan ve açık ve sarıh olmayanların tevilini düşünmemelerini vasiyyet ederim. Benden sonra bu yol kapatılmıştır. Onlar, hiç kimsenin kendi sözleri olarak söyleyip naklettikleri sözlere itibar etmesin. Sadece onlardan kim İmam Muhammed el-Mehdi'ye yetişirse O'na benim selâmımı ulaştırсын ve başkasının değil, yalnızca O'nun haber verdiği şeyleri, bilgileri alsın.”

(13) Ergin, age., s. 66.

“Şimdilik sadece ve sadece benim ve Şeyhimin telif ettiği eserlerle ,onların içindeki sarih ve açık olan bilgilerle yetinsin. Kitap, Sünnet ve müslümanların icmaı ile sabit olan şeylere sarılsın. Zikre de devam etsin. Kendisine yol gösterici olarak yazdığım “er-Risâletü'l-Hâdiye el-Mürşide” adlı risaleimde olduğu gibi Cenâb-ı Hak'kın huzurunda başka şeyleri kalbinden çıkarmakla meşgul olsun ve Allah hakkında hüsn-i zanda bulunsun. Gerek nazari ve gerek lüzumsuz başka ilimlerle meşgul olmasın. Aksine zikirle, Kur'ân okumakla meşgul olsun ve görevlendirildiği viridlere devam etsin. Yukarıda işaret edildiği üzere, açık ve sarih olan beyanları mütalaa etsin.”

Hiç şüphesiz vasiyyetler yerine getirilsinler diye yapılır. Konevi'nin bu vasiyyetinin yerine getirilip getirilmediğini bilmiyoruz. O bu vasiyyetinde, bazı kimselerin ictihad kapısının kapanmış olduğunu söyledikleri gibi, kendisinin de gerek Şeyhinin eserlerinin, gerek kendi eserlerinin başkalarınca açıklanamayacağını, bu yolun kendisinden sonra kapatılmış olduğunu bildirmektedir. Bununla O, müridlerini şeriat bakımından tehlikeli olabilecek düşüncelere saptaktan alıkoymak istemiş ve bunun için onları güç meselelere dalmaktan men etmiştir. (14) Ancak O'nun arzusu ve vasiyyetinin aksine kendisinden sonra, hem mürşidi, şeyhi Muhyiddin el-Arabi'nin, hem de kendisinin eserleri yüzlerce mütefekkir tarafından asırlardan beri şerh, tefsir, izah ve terceme edilegelmiştir. (15) Bununla birlikte, kabrinin üzerine bina veya türbe yapılmamasını vasiyyet ederek istemesine rağmen, tamamen kapalı olmasa da vasiyyetinin aksine o da yapılmıştır.

Konevi vasiyyetinin bundan sonraki bölümünde ise, Moğolların Anadolu'ya gelip yapacakları tahribatı ima ederek (16) bu durumda Şam'a hicret etmeyi tavsiye ediyor ve şöyle diyor :

“Bekâr olanlarınız Şam'a hicret etmeye çalışsın. Çünkü yakında buralarda bir takım fitneler zuhur edecek ve çoğunuzun rahatı kaçacak ve size söylediğimi hatırlıyacaksınız. Ben işimi Allah'a havale ediyor, O'na bırakıyorum. Doğrusu Allah kulları (nın ne yaptığını) görür. (17) Allah sakınan ve O'nun doğru olarak gösterdiği yola giren kimselere yeter. Dostlarım dualarında beni hatırlasın ve her türlü haklarını bana helâl etsinler. Benim bıraktığım bilgiler de onlara helâl olsun.”

(14) Ateş, Ahmed, Muhyiddin Arabi, İslâm Ansiklopedisi, c. VIII, s. 541.

(15) Ergin, age., s. 84.

(16) Ergin, age., s. 81.

(17) el-Mü'min, 40/44.

“Daha önce benim üzerimde meşru bir hakkı olduğunu iddia eden kimse kızım Sekine’ye müracaat etsin. O da onun razı olabileceği şekilde hakkını ödesin” diyerek vasiyyetlerini sıralayan Konevi vasiyyetnamesini şu dua ile bitiriyor :

“Allah’tan kendim ve sizin için mağfiret diliyorum. Allahım, seni her türlü noksan sıfatlardan tenzih eder, sana hamd ederim. Senden başka ilâh yoktur. Sana tevbe eder, senden mağfiret dilerim. Beni bağışla ve bana merhamet et. Şüphesiz sen çok bağışlayıcı ve merhamet edicisin.”

SADREDDİN KONEVÎ'DE AHLAK FELSEFESİ

Doç. Dr. İsmail YAKIT (*)

Tanım ve disiplin olarak "Ahlak" :

Ahlak, Batı dillerinde "Éthique" ve "morale" kelimeleriyle ifâde edilmektedir. Ethique, yunanca êthos'dan gelir ve **karakter** anlamını taşımaktadır. Aslı êthikos ve êthiké olan bu kelime latinceye **ethicus-ethica** olarak girmiş ve "karakter" anlamını bu dilde de muhafaza etmiştir. "Morale" kelimesi ise, "âdet" manasına gelen "mores" gelimesinden türemiştir (1). Bu iki terimden "éthique" nazarı ahlak, 'morale' ise, "pratik ahlak" karşılığı olmak üzere felsefi literatürde yerini almıştır.

"Ahlak" kelimesi dilimize arapçadan girmiştir. Etimolojisinde "Bir şeyi takdir etmek", "ölçmek, biçmek", "bir şeyin yumuşak ve pürüzsüz olması" gibi anlamlara sahiptir (2). Ahlak kelimesi çoğul bir kelimedir. Tekil hali 'hulk'tur. **Hulk** kelimesi "huy" anlamına gelmektedir, hattâ "tabiat" ve "karakter" anlamına karşılık olarak kullanıldığı da görülmektedir (3). Yaratık veya mahluk anlamında olan "halk" kelimesiyle, huy anlamına gelen "hulk" kelimesi arapçada aynı orijine (= köklere) sahip iki kelimedir. Bunlardan birincisi yani **halk**, zâhiren algılanabilen şekil ve suretlere bir diğer tabirle yaratılmış varlığa söylenirken; ikincisi yani **hulk**, basiret yani kalb gözüyle algılanabilen seciye ve meleklerle aittir (4). Kısaca "ahlak", huylar ve karakterler anlamına gelmektedir. Ahlak ilmi de huyların ve karakterlerin ilmidir.

İnsan fizik ve metafizik bir bütünlük içinde ele aldığımızda, in-

- (1) Bkz. DAUZAT (A.), DUBOIS (J.), MITTERAND (H.), *Nouveau Dictionnaire Etymologique, et Historique*, 4. éd., Librairie Larousse, Paris, 1971, s. 281 ve 475
- (2) Bkz. İBN FÂRİS, *Mu'cemu Makâyisi'l-Luğat*, 2. Baskı, Kahire, 1970, s.II/213-4; İBN MANZÛR, *Lisânu'l-Arab el-Muhît*, Beyrut, 1972, I/890-92; İSFEHANİ (R.), *el-Müfredât.*, Beyrut, Tarihsiz, s. 157 vd. BELOT (J. B.), *el-Ferâidu'd-Durriyye*, Beyrut, 1929, s. 177
- (3) İBN MANZÛR, *A.g.e.*, s. 891; BELOT (J. B.), *A.g.e.*, s. 177
- (4) İSFEHANİ (R.), *A.g.e.*, s. 158

sanın fiillerinin bedeni, zihni ve ruhi özelliğinden doğan, istek-arzu, düşünce, bilgi, inanç ve niyyetinin neticesidir. Bu fiiller insanda alışkanlıklar, alışkanlıklar da onda bir takım temâyüller ve özellikler kazandıracaktır. İşte bu özelliklerin bütünü insanın karakter yapısını oluşturacaktır. İşte bu yapı ve bu yapıya bağlı fiiller daha popüler bir ifadeyle **huy** adını alır.

Şurası muhaktır ki, insan sosyal bir çevrede yaşayan, çeşitli inanç ve fikirlere sahip olan, genetik, biyolojik, psikolojik ve zihni özellikleri bulunan ve çok çeşitli davranışlar gösterebilen, alışkanlıklar edinebilen bir varlıktır. İnsanın fert ve toplum ilişkileri açısından davranışlarının veya fiillerinin belirli kurallar ölçüsünde bir takım kıymet hükümlerine (= değer yargılarına) göre ele alınması bize ahlak felsefesini verecektir. Bir başka ifadeyle “insan nasıl olmalı” veya “nasıl davranmalı” sorusuna cevap arayan disipline “ahlak felsefesi” adı verilir. Böyle bir açıdan bakıldığında ahlak felsefesi dinlerin gayelerine uygun bir sistem olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahlak konusu, hiç şüphesiz psikoloji, biyoloji, sosyoloji ve ekonomi gibi birçok bilimlerle ilişkilidir, ama bunların hiçbirine irca edilemez. Her ne kadar bazı heveslileri çıksa da, yapmak istediklerinin aksine, ahlak, bu bilimlerden birinin üstüne temellendirilemez. Çünkü bu bilimler kişinin fiillerini kendi disiplinleri açısından tasvir eder, açıklar ve bir takım kanunlar koyar. Ahlak felsefesi bu bilimlerin her biriyle sıkı bir ilişki içindedir ama bu disiplinlerden sadece malzeme almakla yetinir. Aldığı malzemelerin değer yargılarını koyar ve bu yargıların “iyi” veya “kötü” olduğunu açıklar.

İnsan, tabiatı gereği daima iyiyi ve doğruyu arayan bir varlıktır. İnsanın bu özelliği; “hangi fiiller iyidir ve doğrudur?”, “fillerimiz bizi mutlu ediyor mu?” başka bir ifadeyle “mutlu olabilmem için ne yapmalıyım?”, “nasıl hareket etmeliyim?” veya “nasıl olmalıyım?” gibi soruları beraberinde getirir. İşte düşünce tarihinde filozoflar, “ahlak nedir?” sorusunu sorarlarken, diğer yandan “mutluluk nedir, nasıl mutlu olunabilir?” sorusuna da cevap aramışlardır. Konuyu bir kelimeyle ifade edersek, ahlak felsefesinin başlıca sorusu “mutluluk nedir, nasıl mutlu olunabilir?” sorusuna da cevap aramışlardır. Konuyu bir kelimeyle ifade edersek, ahlak felsefesinin başlıca sorusu “mutluluk” (eudaimonia) sorusundan ibarettir. Çünkü mutluluk insanın bütün fiillerinin ve gayretlerinin ana hedefini oluşturur. Ahlak, üniversal bir kavramdır ama ahlaki kurallar ve hatta değer yargıları toplumdan topluma değişir. Tıpkı hukukun üniversalliğine karşı kanunların toplumdan topluma değiştiği gibi. Filozoflar ahlak konusunu kendi sistemleri açısından yaklaştıkların-

dan netice bir çok ahlak teorisi sudür etmiştir. Düşünce tarihinde ahlakın bir disiplin olarak ortaya çıkmasından çok önce ahlaki davranışların insanın yeryüzüne çıkışıyla beraber varolageldiği bilinen bir keyfiyettir.

Her disiplinde olduğu gibi, ahlak disiplininde de bir takım temel kavramlar vardır: İyi - kötü (= hayır - şer), haz - elem, fazilet - rezilet vs. İnsanın ve fiillerinin nihâi gayesinin "mutlu olmak" veya "mutluluk" olduğunu yukarıda belirtmiştik. Düşünce tarihinde, **bi-zi sonunda mutluluğa götürecek filleri yapmalıyız.** Çünkü mutluluk veren fiiller iyidir diyenler "Eudaimonisme" (= mutluluk ahlakını) savunmuşlardır. Bazıları da "hazlar" iyi, "elemler" kötüdür. İnsan haz peşinde koşmalıdır demişlerdir. Bu görüşe de "Hédonisme" (= hazcılık) adı verilir. Bazıları da ne haz peşinde ne de elem peşinde koşmalıyız. Bu ikisine karşı insan kayıtsız kalmalı demişlerdir. Bu görüşe de "apathie" (= duyumsuzluk veya hissizlik) denir. Kayıtsızlık o rütbede olmalı ki, ne elemeler ve ne de hazlar insanı değiştirebilsin, etkileyebilsin. Buna da "ataraxia" (= ruh sükûneti) adı verilir. Şurası muhakkaktır ki, İlkçağın bu temel ahlak görüşlerinde hâkim olan unsur ferdiyetçiliktir (individualisme). Toplumun mutluluğu veya ahlakı onları pek ilgilendirmemiştir.

Ortaçağ ahlak anlayışında iki büyük dinin etkileri vardır. Batı'da Hristiyanlık, Doğu'da İslâmiyet. Her iki tarafın filozofları, kendi dinlerinin etkisinde bir takım ahlak teorileri ileri sürmüşlerdir. Şunu hemen belirtmeliyiz ki, dinler gayeleri bakımından, büyük ahlaki sistemler olarak kabul edilebilir. Çünkü insanın fert-toplum ve Tanrı münasebetlerinde nasıl davranması gerektiği hakkında bir takım emir ve yasaklar getirir. Fiillerini tayin eder. İstikbale matuf bir mutluluğun vaadine ilişkin olan bu emir ve yasaklar kişi ve toplum açısından bir gayedir. Fertler fiillerinin sonucuna göre mükâfat veya cezâ görecekleri için, tayin edilen iyi fiillerin gerçekleştirilmesiyle insanların mutluluğu elde edebileceklerini gaye edinen ahlaki sistemlerdir. Bu açıdan dinler "eudaimoniste" (= mutluluk vaadeden) sistemlerdir.

En ilkelinden en modernine kadar her toplulukta üç müessese vardır: Ahlak, hukuk ve din. Ahlakın müeyyidesi "ayıp"tır. Hukukun müeyyidesi "cezâ"dır. Dininki ise, "günah"tır. Dolayısıyla ahlaki fiiller, hem hukuk hem de din ile içiçedir. Yani insanın bir çok fiili hem hukuki hem dinî ve hem de ahlaki müeyyideleri içine alabilir. Meselâ, işlenen bir cürüm, hem ayıp, hem günah hem de cezâyı gerekli kılar. İşte bu nedenle büyük dinler, özellikle islâmiyet, bir

din olmanın yanı sıra, ahlak ve hukuk sistemlerini de beraberinde getirmiştir. Bunun sonucu olarak İslâm ahlak sistemi fert ve cemiyet mutluluğunu esasa alan bir sistemdir.

Ferdî mutluluğun yeniden gündeme geldiği Yeniçağ'da "ahlak"ı dinden ayırma teşebbüsleri görülür. Bunlar kişinin dindar olmadan da ahlaklı olabileceği görüşündedirler. Burada şöyle bir soru akla geliyor : Dindar olmadan ahlaklı olunabileceğine göre acaba ahlaklı olmadan da dindar olunabilir mi? Bazı ahlak ekolleri yukarıdaki görüşü savunabilirken, hiçbir din bunun tersini yani ahlaklı olmadan dindar olunabilir görüşünü kabul etmediği gibi, bilakis kişinin ancak ahlakı sayesinde dindar olabileceğini savunmuşlardır (5).

Yeniçağ'da Kant "déontolojik ahlak" (= ödev ahlakı)'ı savunmuştur. Ödev ahlakında hiçbir gaye ve fayda söz konusu edilmeksizin, birşey sadece yapılması gerektiği için yapılmalıdır. J. S. Mill, ahlakî kuralları, bütün insanlığa huzur verebilecek prensipler olarak görmekte ve bu prensipleri **fayda** ilkesine dayandırmaktadır. W. James de "pragmatisme" (= faydacılık)ı savunmuştur. Ona göre ".. ahlakî bir düşünce şayet cemiyette bir nizam tesis edebiliyorsa faydalıdır ve bundan dolayı da doğru (= hakikat) dur." (6).

Görüldüğü gibi, ahlak problemi, bir değerler felsefesinden ibaret ve insan fiillerinin kuralları ve değer yargılarını ele almaktadır. Ahlak felsefesiyle meşgul olan filozoflar, konuyu kendi sistemleri açısından yaklaşmışlardır. Şimdi konunun bir diğer boyutuna geliyoruz. İslâm tasavvufunun ahlakî perspektiften ele alınışı veyahut tasavvuf -ahlak bağıntısı. Zira Konevi'nin ahlak hakkındaki düşüncelerini tam olarak ortaya koyabilmek için bu konuyu da ele almak gerekecektir.

Tasavvufun ahlakla tanımlanması veya tasavvufî ahlak :

Düşünce tarihi içinde İslâm Tasavvuf Felsefesinin ahlakî bir gaye ile tanımlanmış olduğunu görürüz. Tasavvuf doktrininde esas olan, nefis terbiyesi yaparak, nefsi ahlakî kötülüklerden arıtma ve onu güzel sıfatlarla donatmadır. Dervişin fiilleri tam anlamıyla ahlakî prensipler içinde cereyan eder. Gazzalî, Hucviri vb. Şahsiyetler eserlerinde tasavvuf -ahlak bağıntısını işleyen düşünürlerdir. Nite-

(5) Bkz. öğrencimiz F. KARABIYIK'ın hazırlamış olduğu Yüksek Lisans tezi **Türk-İslâm Felsefesinde Tasavvufî Eğitimin Değerlendirilmesi**, (Dakt.), İstanbul, 1987, s. 25

(6) Bkz. KEKLİK (Prof. Dr. N.), **Felsefe, Mukayeseli Temel Bilgiler ve Kaynaklar**, İstanbul, 1978, s. 139

kim Hucviri, "Keşfu'l-Mahcûb" adlı eserinde tanınmış mutasavvıfların tasavvufu ahlakla tanımladıklarını görmekteyiz. Nitekim Ebu Hüseyin Nuri şöyle demektedir. "Tasavvuf ulûm ve rusûm değildir. Şayet tasavvuf rusûm (şekil ve biçim) olsaydı, mücâhede ile hasıl olurdu. Ulûm ve bilgi olsaydı, öğrenimle elde edilirdi. Fakat tasavvuf (ne odur ne budur, sadece) ahlaktır. Hükümünü nefsinden talep etmediğini ona karşı kendin âdil ve insafli hareket etmediğin sürece tasavvuf husule gelmez gerçekleşmez" (7). Kuşeyri, *Risâle*'sinde Kettânî'nin şöyle dediğini kaydeder: "Tasavvuf ahlaktır. Ahlaken senden önde olan tasavvuf bakımından da önde olur." (8).

İslâm dünyasında tasavvuf ehli güzel ahlakın bir sembolü olarak görülmüştür. Bir toplumda tasavvuf ehlinin bozulması o toplumda ahlakın bozulması olarak değerlendirilmiştir. Nitekim Ebu Bekr Varrak, ulemâ, umerâ ve fukarâ (yani âlimler idareciler ve dervişler) olmak üzere üç sınıf insandan bahseder. Ona göre, ulemâ ifsad olunca din gider, umerâ bozulunca geçim bozulur. Dervişler bozulunca da ahlak elden gider. Ulemâyı bozan hırsır, Umerâyı bozan adaletsizlik ve dervişleri bozan da riyâdır (9).

Ahlakın tasavvuf çerçevesinde veya tasavvufun ahlaki bir platformda tanımlanışı hakkında örnekleri çoğaltmak mümkündür. Kâtip Çelebi, "Feyâ'idu'l-Hakâniye"den naklen ahlaki şöyle tanımlamaktadır: "Nefsin ziynetlenmesi için faziletleri kazanma ve nefsin aranması için reziletlerden sakınma ilmidir." (10) İslâm tasavvuf düşüncesinin "şeyhu'l-ekber" (= en büyük şeyh) lakâbını verdiği ve Konevi gibi güçlü bir dâhiyi yetiştiren Muhyiddin İbnu'l-Arabî de "tasavvuf - hikmet ve ahlak" arasında irtibatlar kurarak probleme açıklık getirmek istemiştir. Diyor ki: ".. Tasavvuf sıfatı için gerekli şart: Hikmet sahibi bir hakim olmaktır. Şayet (böyle) olmazsa, insanın da bu sifattan bir nasibi olamaz. Zira tasavvuf, bütünü ile hikmettir. O, ahlaktır.." (11) Tasavvufun ahlakla ilişkisi talebesi Sadreddin Konevi'de de gözükür. İleriki sayfalarda görüleceği gibi, kişinin fiilleri onda niyet - aksiyon bağıntısı açısından ele alınmıştır.

-
- (7) HUCVİRÎ (A.), *Keşfu'l-Mahcûb* "Hakikat Bilgisi" adı altında tercüme eden ve hazırlayan S' Uludağ, Dergah yay., İstanbul, 1982, s. 122
- (8) Bkz. KUŞEYRÎ (A.), *Risâle*, terc. S. Uludağ, İstanbul, 1981, s. 452
- (9) HUCVİRÎ (A.), *A.g.e.*, s. 245
- (10) KÂTİP ÇELEBÎ, *Keşfu'z-Zunûn.*, I/35, MEB., İstanbul, 1941; DE VAUX (C.), *Ahlak, İslâm Ansiklopedisi*, I/157, M.E.B., İst., 1965
- (11) İBNU'L-ARABÎ (M.), *El-Futûhâtu'l-Mekkiyye*, II/266, Dâr-ı Sâdır yay., Beyrut, ts.

Konevi'de Ahlak :

Sadreddin Konevi özel bir ahlak kitabı yazmış değildir. Onun bu konudaki fikirlerini psikoloji ve tasavvuf görüşlerinden çıkarmaktayız. Gerçi o, hususi bir bahis olarak psikoloji de yapmış değildir. "İnsanlık mahiyetini" tarif eder ve açıklarken, ahlak, psikoloji ve bilgi teorisi hakkındaki düşüncelerini de serdetmiştir. Zira, ahlaki kötülüklerden insan ruhunun temizlenmesi, kendisinde bir "keşf" yolunun ortaya çıkması ve böylece insanın metafizik hakikatlere ulaşabilmesi için ele aldığı konular doğrudan doğruya ahlak probleminin sahasına giren konulardır. Ona göre ruhun asıl gayesi, salih amelle ve ahlaki davranışlarla Allah'a yükselmektir. Konevi ayrıca insanı mikrokozmos bir varlık olarak ele aldığı için onu kâinatın bir özeti ve hattâ kâinatın yaratılış sebebi olarak gördüğünden "insanlık mâhiyetini" ele aldığı zaman metafizikten ahlak sahasına intikal etmektedir. İnsanın kâinatta işgal ettiği yerin ahlak bakımından bir tasviri yapılmalı ki, insan kendi fiillerinde ne dereceye kadar hürdür anlaşılabilir. Burada elbette bir determinizm söz konusudur. Kısaca belirtmek gerekirse Konevi, insanın seçme hürriyetinin ve ya irade hürriyetinin sınırlı olduğu tezini savunmaktadır (12).

Eserlerinde ilâhî determinizm görüşünde karar kılan Konevi ahlak konusunda ilâhî determinizmin etkisi altındadır. Ruhun arıtılmasında ruh ve beden arasındaki ilişkilerin dikkate alınması onun biricik kaygısıdır. Şu farkla ki, beden iyi olursa ruh güzelliği artar, kötü olursa ruh da kötü olur. Konevi şöyle diyor: "..Ruh aslında iyidir (= tayyib), onun mekanı (= bedeni) iyi ise o zaman iyiliği (= güzelliği) artar. Şayet kötü ise (= habis), mizacına göre onu beden kötü yapar" (13). Konevi burada ahlakın doğrudan doğruya fizyolojiden kaynaklandığını kastetmiyordu. Onun maksadı bir takım halvet, riyazet ve benzeri gibi tasavvufi ekzersizlerle ruhi olgunluğa ulaşabileceğimizi söylemek istiyordu (14). Ahlaki değerler açısından kötü kabul edilen bir takım bedeni temâyüller düzeltilirse insan ruhunun değeri ve güzelliği artacaktır. Bunun için ilkin insan fiillerindeki temâyüllerin maddî veya bedeni vechesinin düzeltilmesi gerektiğini savunmaktadır. Çünkü fiiller iyi olursa ruhun güzelliği artacak, fiiller kötü olursa ruhun güzelliği kaybolacaktır. "Bunun doğ-

(12) KEKLİK (Prof. Dr. N.), *Sadreddin Konevi'nin Felsefesinde Allah-Kâinat ve İnsan*, İstanbul, 1947, s. 158-9

(13) KONEVİ (S.), *Şerhu'l-Esma'el-Husnâ*, Arapça yazma, İst. Köprülü Ktp., No : 1594, vr. 99b; Krş. KEKLİK (N.), *Türk-İslâm Felsefesi Açısından Felsefenin İlkeleri*, s. 242, Ed. Fak. yay., İstanbul, 1987

(14) KEKLİK (N.), *TİF Aç. Fels. İlk.*, s. 242

ruluğu günlük hayatta da zaten bellidir. Devamlı kötü ve gayr-i ah-lakî şeylere temâyül gösteren insanlarda görülen ahlakî çöküntü belli bir netice olduğu gibi, devamlı olarak iyi hasletler peşinde ko-şan insanların ruhunda bu hasletlerin bıraktığı güzel alışkanlıklar da aynı şekilde bir müsbet netice meydana getirir" (15).

Ahlakın gayesinin mutluluk olduğunu vurgulayan ve böylece "eudaimoniste" bir doktrinin savunucusu olan Konevi, insana haz veren nimetleri de "maddî" ve "manevî" nimetler olmak üzere ikiye ayırır. Maddî (-ki bunlara sûri ve zâhiri nimetler de demektir)- ni-metlerle o; yemek, içmek, şehvanî arzular vs.yi; Batnî veya manevî nimetlerle de ilim ,hikmet vb.ni kastetmektedir (16). Konevi'ye göre: "Maddî hazlar aslında kötü değildir, kötü olan onlara düşkünlüktür. Gerçekten de Allah'ın insanlara verdiği bütün nimetler -dince ya-sak edilenler bir yana- güzeldir" (17).

Bilgi - aksiyon bağıntısı ve Ahlakta "doğruluk" ilkesi :

Hz. Peygamber bir hadisinde: "Ameller niyetlere göredir.." di-yordu. Buradan kişinin fiillerini bir amaç için gerçekleştirdiğini ve her fiilin (= eylemin) belli bir niyetle yaptığını anlamak kâbilirdir. Niyetler muayyen bir bilginin insanda uyandırdığı isteklerdir. Bu rada bir bilgi aksiyon bağıntısı söz konusudur. Konevi de bu bağıntı üzerinde önemle durur. Şematik bir ahlak tasnifi onun ahlak fel-sefesi hakkındaki düşüncelerini derli toplu olarak gözönüne serer. Sadreddin Konevi ve hocası Muhyiddin İbnu'l-Arabî'ye ait olan bu şemada esas kabul edilen ahlakî prensip "**doğruluk**" (= müstakim)-dur. Doğruluk, **sözde**, **fiilde** ve **kalbde** aranmaktadır. Bu ilke açısın-dan insanlar 7 kısma ayrılmaktadırlar. İbnu'l-Arabî insanın kendin-de bir hikmet vuku' bulduğunda, o hikmetin sahibi mi yoksa hâmili mi olduğunu, insanın bizzat kendisinin bilebilmesi için bir **oriterium** veya bir oto-kritik olarak teklif ettiği bu tasnif (18), Sadreddin Ko-nevi'de ilâhî tecellileri elde eden insanın kendisinin hangi tasnifde yer aldığını kendisinin belirliyebilmesi için kullanılmıştır. "**İcâzu'l-Beyân**"ın konuya ilişkin kısmını aynen tercüme ediyoruz ve Kone-vi'yi dinliyoruz :

".. Bil ki, insanlar "**doğruluk**" hususunda yedi kısma ayrılırlar :

(15) KEKLİK (N.), Sad. Ko. Fels., s. 164

(16) KONEVİ (S.), Şerhu'l-Esmâ., vr. 93b

(17) EKLİK (N.), Sa. Ko. Fel., s. 164-165

(18) İBNU'L-ARABÎ (M.), Meşâhidu'l-Esrâri'l-Kudsiyye ve Metâli'u'l-Envâri'l-İlâhiyye, Arapça yazma, 74 vr. 15 st. 217x130, 150x88 mm., Nesih, istb. tar. 1317 H., Süleymaniye (Hacı Mahmut Ef. 2729), vr. 72b, 73a

I. si sözde, fiilde ve kalbde doğru olanlar. II. si kalbde fiilde doğru olup sözde doğru olmayanlar. Bu ikisi kurtulmuşlardır ama birincisi en üstün olanıdır (= insan-ı kâmil). III. s. fiili ve sözü doğru olup kalbi doğru olmayanlar. Bu da başkasına faydalı olup kendine zararı dokunanlardır. IV. s. sözü ve kalbi doğru fiili doğru olmayanlar. V. si sözü doğru fiili ve kalbi doğru olmayanlar. VI. s. kalbi doğru, fiili ve sözü doğru olmayanlar. VII. si fiili doğru, kalbi ve sözü doğru olmayanlar. İşte bunlar, bazıları bazısından üstün olsa da (durumun) lehlerine değil, aleyhlerine olan kişilerdir. Burada sözde doğruluktan maksat, gıybet, nemime ve benzerlerini kişinin terk etmesi demek değildir. Zaten fiil buna şâmilidir. Burada sözde doğruluktan murat, başkasını doğru yola irşat etmektir. Bazan insan irşat ettiği şeyden kendisi âri olabilir. Meseleleri senin için apaçık bir örnekle bir araya getireceğiz. (Diyoruz ki), meselâ bir adam namaz emrini anladı, hakikatine vâkıf oldu ve sonra onu başkasına öğretti. Bu sözde doğruluktur. Sonra vakti girdiğinde zahiri ta'dil-i erkâna riâyet ederek bildiği ve usûlü üzere eda etti. Bu da fiildeki doğruluktur. Sonra, bu namazdan Allah'ın isteğinin Allahla beraber (olma şuuru içinde) huzuru kalb olduğunu bildi ve yerine getirdi. Bu da kalbdeki doğruluktur. Böylece, sen de geriye kalan diğer kısımlara var kıyas eyle. İnşallah isabet kaydedersin" (19).

Sadreddin Konevi'nin bu açıklamalarını bir şema ile göstereyim.

	Söz	Fiil	Kalb
I	+	+	+
II	—	+	+
III	+	+	—
IV	+	—	+
V	+	—	—
VI	—	—	+
VII	—	+	—

Sadreddin Konevi, verdiği misâl dikkate alınırca, sözden; başkalarına yararlı olan öğütler, fikirler kastediyor. Kalbden o, bilgiyi, daha doğrusu yapılan fiilin ne olduğunu ve ne olması gerektiğini kişi-

(19) KONEVÎ (S.), *İcâzu'l-Beyân fi Tefsiri Ummi'l-Kur'an*, Dâiretu'l-Ma'âri-fi'l-Nizâmiye Matb., Haydarabat, ts. s. 265-6

nin idrak etmesi ve bilmesini anlıyor. Fiilden de müsbet olan fiilleri eksiksiz yerine getirmeyi kastediyor. Şemadaki menfi durumlara gelince Konevi, kişinin müsbet olan şeyleri yapmaması şeklinde değerlendirmiştir. Daha açık bir ifadeyle, iyi bir hareketi bir başkasına tavsiye etmemek menfi olarak değerlendirilmiştir. Yoksa başkasına kötülük tavsiye etmek değildir. Yine onun verdiği misâlde fiillerdeki menfi hususlar için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Fiilde menfilik, iyi olan şeyi yapmamaktır. Yoksa kötülük etmek demek değildir. Kısa ca Konevi'nin bu tasnifinde ve verdiği misalde menfi ahlaki davranışlar sadece "iyi" ve "güzel" olan şeylerin yapılmamasıdır. Dolayısıyla iyi ve güzel olan bir şeyin yapılmaması, tavsiye edilmemesi ve hattâ bir kötülük karşısında kayıtsız kalınması Konevi'ye göre menfi olan hususlardır. Böylece Konevi "nemelâzımcılık" zihniyetini menfi ahlaki bir davranış olarak görmektedir.

Şimdi meseleyi biraz daha geniş tutarak, menfi ahlaki davranışları "aksini yapmak" şeklinde ele alalım ve ortaya çıkacak durumu göstermeğe çalışalım. Prof. Keklik'in de belirttiği gibi, söz, fiil ve kalbden, "söz = doğru sözlülük, fiil = iyi davranış, kalb = temiz kalblilik veya iyi niyet" (20) karşılığı olarak ele alalım. O zaman göreceğiz ki, I. gruptakiler, bu üç vasfı müsbet olmalarından dolayı ahlaken en üstün olanların teşkil ettiği gruptur. II. leri de Konevi "kurtuluş" yolunda göstermektedir. Gerçekten insanlarda esas olan niyet ve fiildir. Tevazu gereği yaptığı bir takım hayırlı fiilleri ve iyi niyetlerini gururu ve kibirden korunmak maksadıyla kişinin gizlemesi ahlaki bir davranıştır. III. grubu teşkil eden insanlardaki tek kusur ise niyetlerindeki kötülüktür. Dolayısıyla onların doğru sözlü oluşları ve kimseye zarar vermeyen fiillerinden dolayı bu gibi insanlar Konevi'ye göre sadece "kendine zararı dokunan" kimselerdir (21). "Nihayet geriye kalan IV, V, VI, ve VII. gruptaki insanlar ise Konevi tarafından menfi olarak tavsif edilmişlerdir. Çünkü dikkat edilirse onun nazarında en kötü davranış niyet ve fiildedir. Niyetlerin ve fiillerin kötülüğü, başkalarını zarara soktuğu için Konevi tarafından menfi ahlak (veya ahlaksızlık) şeklinde tasvir edilmiştir. Nitekim IV, V ve VI. kategorilerdeki insanların hepsinde müşterek olan taraf fiillerde kusurlu olmaktır. Sonuncu gruptaki ayrılık ise fiillerde doğru olursa dahi sözlerinde ve niyetlerinde gayr-i ahlakidirler. Fakat böyle insanlar Konevi'nin nazarında aynı şekilde menfi sayılırlar. Nihayet bütün bunların sonunda bir sınıf daha vardır ki, Konevi onların adını dahi anmaz. Ne sözü, ne fiili ve ne kalbi doğru

(20) KEKLİK (N.), Sa. Ko. Fels., s. 165; aynı yazar, Fels. İlk., s. 243

(21) KEKLİK (N.), Sa. Ko. Fels., s. 166

olanlar... Bu sonucu ve zikredilmeyen kategorideki insanların ahlak çerçevesinde düşünülmesi zaten câiz değildir. Şu halde insanlık mahiyetini araştırırken insanın ahlaki değerlerini gözönünde tutmak icâbeder. Kâinatın yaratıcısı olan Allah'ın her şeye yayılan rahmeti, bir küçük kâinat olan (= mikrokozmetik varlık) insanda tecelli etmektedir. Ancak ve ancak iyinin, güzelin ve mükemmelin kaynağı olan Allah, kâinatta bu sıfatlarıyla tecelli etmektedir. Şu halde, ideal olarak, ahlaksızlık, kötülük ve çirkinlik, ancak hayali şeylerdir. Çünkü fizikte reel olan şey ışıktır; karanlık ise ışığın yokluğundan ibâret olup gayr-i hakikidir." (22).

Yine Konevi'nin yukarıdaki şemasına dönelim. Menfi vasıfları ve kişileri genel bir değerlendirmeye tâbi tutalım. Meseleyi fert ve toplum ilişkileri açısından bakarak, diğer sahalara yani ekonomik, kültürel, politik ve sosyal sahalara intikal ettirelim ve örnekler vermeye çalışalım. IV. gruptakiler de, görüldüğü gibi, iyi niyet ve doğru sözlülük müsbet ama fiilde bir menfilik söz konusudur. Meselâ bir baba oğlunun sigara ve içki kullanmasını istemesin. Bu onun bir iyi niyetidir. Bu iyi niyetini güzel sözlerle takviye ederse bu da sözdeki doğruluğunu gösterir. Ancak kendisi oğlunun karşısında bunları yaparsa bu da fiildeki menfiliktir. V. yi örneklersek; bir tâcir kötü bir malı, müşterisine satmak ve onu kazıklamak isterse, ne kadar doğru sözlü olursa olsun, güzel sözlerle onu ikna etmeye çalışırsa çalışsın, niyetinin ve fiilinin kötülüğünden dolayı menfi klasmanda olmaktadır. VI. sı için ne yapacağını ve neler diyeceğini bilmeyenler veya sözleri ve fiilleriyle topluma zararı dokunan kişiler, ne kadar iyi niyetli olurlarsa olsunlar menfi vasıflı kişiler zümresinde yerlerini almaktadırlar. VII. si ise, hem kötü kalbli olanlar ve hem de sözleriyle fenalık telkin edenler belki kanun zoruyla müsbet fiiller işleyebilirler ama bunlar da ahlaki açıdan toplumun en alt klasmanında bulunmaktadır. Konevi'nin tasnifinde yer almayan sekizinci gruptakiler ise, ahlaki bir klasmana dahil edilmesi mümkün olmayan kişilerdir.

Değerlendirmeler ve sonuç :

İnsan, söz ve davranışlarıyla toplumdaki diğer insanlara müsbet veya menfi etkilerde bulunan bir varlıktır. Bu nedenle Konevi, yukarıdaki şemada gösterildiği gibi, fiil - söz ve kalb (= niyet) prensipleriyle insanın sosyal bir varlık olduğunu ve ahlaki değerlerinin fert - toplum ilişkileri platformunda ele alınması kanaatindedir. Öte

yandan fiiller niyetlere bağlı olduğundan, niyetin müsbet oluşu fiilin müsbet olmasını sağlar. Şayet niyet veya fiilin biri müsbet diğeri menfi olursa, o kişinin her hangi bir istikrarı yoktur ve Konevi'nin onları âdeta çarpık ruhlu insanlar olarak gördüğünü söyleyebiliriz. Hattâ o kişiler kötü niyetlerini veya kötü fiillerini kamufle etmek ve meşru göstermek için başkalarını güzel sözlerle kandırmaya çalışsalar bile, Konevi'nin mezkûr tablosunda kendilerine uygun bir yer bulabileceklerdir.

Kur'an'da (23) “..Kullun ya'mel 'ala şâkiletihî..” (Herkes kendi temâyülüne göre davranır) buyurulmaktadır. Temâyüller, bedenî, ruhi ve zihni olan kişisel eğilimlerdir. Bu eğilimler bir yandan mizacın diğeri yandan alışkanlıkların verdiği huylar veya karakterlerin istikametidir. Dolayısıyla her insan fiilini (= eylemini) şahsiyetini üzerine oturttuğu karakteri doğrultusunda icra etmektedir. İşte bu karakter yapısı, insanın kalb (= niyet), fiil ve sözleriyle faaliyet alanına çıkar ve bunlar için bir sâik (= motivation) görevini ifâ eder. Bunlar arasındaki tutarsızlık değişik karakterler arası gidip gelen, henüz şahsiyeti oturmamış kişilerdir. Konevi'nin pek tabii ki, bunları menfi vasıflılar arasında tasnif etmekte hiçbir beis görmediğini söyleyebiliriz.

Huyların güzelleşmesi, yukarıda da belirttiğimiz gibi, bedenî güzelleşmesi yani davranışların veya fiillerin güzelleşmesi anlamındadır ki, ahlaki değerler istikametinde niyetin güzelliğiyle gerçekleşecektir. Bunun için akılla kontrol edilen bir irade vazgeçilmez bir unsurdur. Ruh zaten güzeldir. Ruhî güzellikleri keşf, niyet - fiil (= aksiyon) bağıntısının müsbet oluşuyla ortaya çıkar. Bu da pek tabii ki, irade terbiyesi ve eğitimin bir sonucudur.

Diğeri yandan Konevi, niyet - söz ilişkisiyle “doğruluk” açısından da bir münasebet görmektedir. Konevi, “Düşündüğü ile söylediği bir olursa doğru insan işte odur”, mutluluğa ulaşmak için, insana doğruluk lâzımdır, insanlık doğruluğun (öteki) adıdır” (24) diyen Kutadgubilig'in yazarı Yusuf Has Hâcib'ten farklı düşünmez.

Konevi'nin ahlak felsefesinde mihenk taşı olarak ileri sürdüğü **doğruluk** ilkesi, insanı hem kendi kendine, hem de içinde yaşadığı topluluğa karşı dürüst davranmaya zorlar. Gerçi, bu konuda onu Stoa ekolüyle bir irtibat kurmaya imkân verecek bir benzerlik için-

(23) Kur'an XVII/84

(24) YUSUF HAS HÂCİB, Kutadgubilig, R. Rahmeti Arat çevirisi, TTK, Ank. 1985, No : 862-3, 865

de görebiliriz ama, onu ne stoacılar ve ne de İlkçağ'ın diğer filozofları gibi "individualist" sayamayız. O, düşüncesinde fert - cemiyet ve vicdan ilişkilerini daima gözönünde tutmuş, her insanı ve her cemiyeti ahlaki davranışlar açısından bir değerlendirmeye tâbi tutabileceğimiz bir şema sunmuştur.

İnsanın mutluluğu konusunda, gerek Eflâtun'un ve gerekse Aristo'nun **fazilet** anlayışına çok yaklaşmış olduğu görülse de, bir Türk-İslâm filozofu olarak vahyedilmiş bir hakikatin anlaşılıp uygulanmasında en ideal fazilet örneğini "insan-ı kâmil" in şahsında göstermiştir.

Kant'ın "ödev ahlakı" diye adlandırdığı hususda hiçbir gaye ve fayda yoktur. Bir şey sadece yapılması gerektiği için yapılmaktadır. Halbuki Konevi'de her fiilin bir gayesi ve faydası dikkate alınmıştır. Fayda yani "pragma" konusunda J. S. Mill ve W. James ile hem fikirdir ve hattâ selefleridir ama, Konevi onlar gibi müsbet ahlaki davranışları tümüyle "fayda" (pragma) ilkesine oturtmamıştır. Nitekim öyle fiiller vardır ki, ilkin şer imiş gibi görünür, fakat onun hayır olduğu çok zaman sonra anlaşılır. İşte bu nedenle o, tıpkı hocası İbnü'l-Arabî gibi ahlaki unsurları, değişmez ve her zaman geçerli olabilecek bir ilke olan "Doğruluk" prensibine irca etmiştir.

SADREDDİN KONEVİ İLE MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN'İN MÜNASEBETLERİ HAKKINDA

Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ

Sadreddin Konevi ve Mevlânâ Celâleddin on üçüncü asır Anadolu'sundaki iki önemli şahsiyet olarak dikkati çekmektedir. Her ikisi de şöhretlerini Konya'da elde ettikleri gibi, en verimli çalışma ve eserlerini de bu şehirde vücûda getirmişlerdir. Yaşları hemen hemen aynı olup, doğum ve ölüm târihleri birbirine oldukça yakındır. Tam adı **Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yusuf b. Ali** olan Sadreddin Konevi Mevlânâ ile aynı yıllarda (605/1207) doğmuş ve ondan sekiz ay kadar sonra (673/1274) senesinde vefat etmiştir (1).

Anadolu Selçukluları devrindeki büyük ilim ve fikir adamları, bilhassa mutasavvıflar sayılırken **Muhyiddin İbnü'l-Arabî** (638/1240), **Evhadü'd-din Kirmânî** (697/1297), **Irâkî** (688/1289) yanında, ilgili eserlerde bilhassa Sadreddin ve Mevlânâ'ya da yer verilir (2). Sadreddin Konevi'den "Ulûm-i şer'iyye ve ulûm-i tasavvuf meyânını câmi, mecmau'l-bahreyn..." diye bahsedilir (3).

Biz burada, aynı zaman diliminde ve aynı şehirde yaşamış olan Sadreddin ile Mevlânâ'nın karşılıklı münâsebetleri üzerinde durmak istiyoruz. Geniş çaplı bir mukayese, her iki şahsiyetin de eserlerinin tahlili ve çeşitli fikirlerinin karşılaştırılması ile ancak yapılabilir. Görebildiğimiz kadarı ile, Mevlânâ'nın kendi eserlerinde Sadreddin'le doğrudan ilgili beyanlara pek rastlanmamaktadır. Sadreddin Konevi'nin eserlerine bizzat baş vurmak için şu sırada imkân ve zamânımızın olmadığını da itiraf etmeliyiz (4).

- (1) Bkz. Aksarâyî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, Osman Turan neşri, 110, Ankara 1944; Sübkî, **Tabakatü's-Şâfiyye**, VIII, 45, Kahire 1383/1964; Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 120, II, 1956 vb.; Taşköprüzâde, **Mevzûatü'l-Ulûm**, I, 572, İstanbul 1313; Ziriklî, **el-A'lâm**, VI, 254; İbrahim Hakkı Konyalı, **Konya Tarihi**, 494, Konya 1964; Nihat Keklik, **Sadreddin Konevi Felsefesinde Allah Kâinat ve İnsan**, s. XV - XVII, İstanbul 1957.
- (2) **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, 91; aynı eser, M. N. Gençosman terc. s. 174-175, Ankara 1943; Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, 245-246, İstanbul 1980.
- (3) Taşköprüzâde, **age.**, I, 572.
- (4) Konevi'nin eserleri için bkz. Bağdadlı İsmail Paşa, **Esmâü'l-Müellifin**, II,

Kaba çizgilerle ifâde edersek Sadreddin Konevi, İbn Arabî'nin eğitimi altında yetişmiş, Anadolu'da onun fikirlerini yayan ve temsil eden en önemli şahsiyet olarak dikkati çekmiştir. Kendisi şer'î ve tasavvufî ilimlere vâkıf olup, bilhassa H a d i s öğretimi ile tanınmıştır. Varlıklı idi, Selçuklu başkenti Konya'da önemli bir ictimâî mevkîe sâhipti. İlim ve fikir çevreleriyle olduğu kadar, idâreci zümrelerle de münâsebetleri gelişmişti. Saltanat kavgaları sırasında Anadolu Selçuklu beyleri arasında bir nevi elçilik veya arabuluculuk görevi yüklendiğine dâir ifâdelere rastlanmaktadır (5).

Bütün bunlarla birlikte, Sadreddin Konevi'nin hayatının maddî çizgileri hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak Mevlevî kaynaklarında bâzı mâlûbâta rastlanmaktadır (6). Biz de daha ziyâde bu kaynaklara dayanarak Sadreddin - Mevlânâ münâsebetlerini incelemeye çalışacağız.

SOĞUKLUK GÜNLERİ

On üçüncü asır Konya'sındaki bu iki mühim simânın araları acabâ nasıldı? Başlangıçta Sadreddin ile Mevlânâ'nın arası iyi değildir, kendisi Mevlânâ'yı beğenmemekte, hattâ inkâr etmektedir. Eflâkî (761/1360)'ye göre bir rüyâsı bu kanaatini değiştirecektir. Sadreddin, bir kaç defa rüyâsında kendisini Mevlânâ'nın ayağını ovarken görür. Bu durum hayretini mücib olursa da Mevlânâ, yine rüyâda: "Canın sıkılmasın, bu işler böyledir, bâzan siz bizim ayağımızı bâzan da biz sizin ayağınızı ovarız. Bizim aramızda birlik vardır, yabancılık yoktur." deyip kaybolur. Bu hâdiseden sonra araları düzelir, karşılıklı sevgileri artarak devam eder (7).

Görünüşe bakılırsa, muhâlefet günlerine âit olmak üzere Eflâkî şu hâdiselere yer verir :

Bir gün Mevlânâ arkadaşları ile birlikte Şeyh Sadreddin zâvi-

130; Zirikli, el-A'lâm, VI, 254; Brockelman, GAL, I, 585 (449); S. I, 807; Nihat Keklik, age., XIX vd.; Ö. R. Kehhâle, Mu'cem'ül-Müellifin, IX, 43, Dimaşk, 1379/1960.

- (5) İbn Bîbî, Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi, çev. M. N. Gencosman, 253, Ankara, 1941.
- (6) Osman Ergin, Sadreddin Konevi ve Eserleri, Şarkiyat Mecmuası, II, 64, İstanbul 1957.
- (7) Ahmed Eflâkî, Menâkıbü'l-Arifin, Tahsin Yazıcı neşri, II, 305-306, Ankara 1976; aynı eser, çev. Tahsin Yazıcı (Ariflerin Menkıbeleri), I, 296-297, İstanbul 1964; B. Fûruzanfer, Mevlânâ Celâleddin, çev. F. N. Uzluk, 159-160, İstanbul 1986.

yesine ziyârete giderler. Zâviyeye yaklaştıkları zaman kapıdan çıkan bir hizmetçi: "Şeyh zâviyede yoktur" der. Böyle bir karşılama tavrına kızan Mevlânâ söylenmekten kendini alamaz:

"— Sus be adam! Bir şey sorulmadan cevap verme. Şeyhin sana bu kadar şeyi de mi öğretmedi?" der (8).

Uzaklardan gelen zengin bir tâcirin bâzı soruları vardır. Konya'da şehrin şeyh ve bilginleri ile görüşmek ister. "Şeyhül İslâm, zamânın biricik muhaddisi, din ve yakın ilimlerini bilen birisidir" diyerek Sadreddin'i tavsiye ederler. Kıymetli hediyelerle ziyâretine girdince onu debdebeli bir hayat içinde görür. Bir çok hizmetçiler, köleler, hâcipler, kapıcılar ve harem ağaları bulunmaktadır. Bu durumu gören tâcir hayal kırıklığına uğrar ve suâline de cevap alamaz. Bunun üzerine Mevlânâ'ya gider, onu daha mütevâzı şartlar içinde bulur ve tatminkâr cevap alarak maksadı hâsıl olur (9).

Buradaki kaynağımızın Mevlânâ'yı övme sadedinde bu bilgileri vermesi tabiidir. Ne var ki **Konya Tarihi**'nden öğrendiğimize göre **Sadreddin Konevi**'nin gerçekten hayli emlâk ve gayr-i menkule sâhip varlıklı birisi olduğu anlaşılıyor (10). **Prof. Uzluk** da Mevlânâ ile Sadreddin'i şu satırlar ile karşılaştırır: "Birincisi ömrünü medrese de geçirmiştir, ikincisi kendi evini ilim tedris edilecek bir yurt yapmış, daha ziyâde hadis ilmindeki kudreti ile Muhyiddin Arabi'nin felsefesini yaymaya çalışmıştır. Talebesi arasında mühim simâlar bulunmuş, ihtişam ve debdebe ile emir gibi yaşamış, fakat adına tarikat bırakmamış, oğlu ve torunu tanınmamıştır" (11).

Başlangıçta soğuk olan Sadreddin-Mevlânâ münâsabetlerinin yavaş yavaş düzeldiği görülüyor. Fakat Mevlânâ arada bir mesâfe bırakmaya dikkat gösterir. İşte bir örnek: Sultan Rükneddin'in mükellef bir dâveti vardır. Konya'nın ileri gelen büyükleri çağırılmıştır.

(8) Eflâkî, metin, I, 219; terc. I, 211; Fûruzanfer, age., 161.

(9) Eflâkî, metin, I, 95-98, terc. I, 92-95. Benzer konuda Sadreddin lehinde bir rivâyet de vardır. Bu gün Konya'da bir semte ismini vermiş olan Hoca Cihan, Mevlânâ ve Sadreddin'in dostlarından olup, zengin ve itibarlı birisidir. Sadreddin Konevi, onun sar'âlî bir kızını tedâvî eder, o da kendisine konağını bağışlar, Bkz. **Konya Tarihi**, 697-699.

(10) Bkz. İbrahim Hakkı Konyalı, **Konya Tarihi**, ilgili yerler.

(11) Osman Ergin ag. makale, **Şarkiyat Mecmuası**, II, 63. Şu ifâdeler de aynı şahsa âittir: "Sadreddin çok zengindi. Evi âdetâ bir konaktı. Hizmetçileri, aşçıları, uşakları vardı. Evinde nefis yemekler pişer, Konya'nın ileri gelenleri ziyâretine gelirdi." Aksaraylı Kerîmüddin, **Selçuklu Devletleri Tarihi**, (Müsâmeretü'l-Ahbar tercümesi) çev. M. N. Gencosman, Ankara 1943, s. 211'de F. N. Uzluk'a ait not.

Dâvetliler birer ikişer gelmektedir. Nihâyet Mevlânâ içeri girer. Taht'a yakın bir yere, sedire gelmesi için ısrar edilirse de gelmez. Ortadaki havuzun kenarına ilişir. Sadreddin durumu kurtarmak için bir iltifatta bulunmak ister. "Her şey sudan hayat bulur" (12) der. Mevlânâ ise bu iltifâta itibar etmez: "Hayır, belki Tanrı'dan hayat bulur" der (13).

Mevlânâ'nın bu mesâfeli tavrına bir örnek de şudur: Bir gün Sadreddin: "Bu gece Mevlânâ'yı o kadar Tanrı'ya yakın gördüm ki, onunla arasına bir kıl bile sığmıyordu" der. Bu sözü Mevlânâ'ya anlattıkları vakit: "O halde o oraya nasıl sığıdı? Çünkü ortağı olmayan Tanrı'nın birlik âlemine hiçbir şerik ve benzer sığmaz. Hz. Peygamber: 'Benim Allah ile öyle anlarım olur ki o zamanda, o yakınlıkta hiçbir mukarreb melek ve nebiyy-i mürsel benimle boy ölçüşemez' (14) buyurdu" der (15).

Bir küçük târiz de şu meşhur hâdisede görülür: Bir mecliste "Baş köşe neresidir?" tartışması yapılmaktadır. Herkes fikrini söyler. Sadreddin: "Süfiler mezhebinde sadr (baş köşe) dergâhlardaki ayakabı çıkarılan yerdir" der. Mevlânâ'ya göre ise "Baş köşe yârin bulunduğu yerdir" (16).

İLERLEYEN DOSTLUK

Başlangıçta Mevlânâ'ya ve semâa muhâlif bulunan Sadreddin'in nihâyet onunla dost olduğu, bir çok önemli dâvet ve toplantılarda birlikte buldukları görülüyor (17). Birbirlerine olan dostluk ve güvenleri artmaktadır. Bir gün Sadreddin, Mevlânâ ve bir grup ileri gelen zevat Meram bağlarında gezintiye çıkarlar. Mevlânâ kalıp bir

(12) **و جعلنا من الماء كل شيء حي** "Bütün canlıları sudan meydana getirdik"

(En'am 21/30) âyetine telmih var.

(13) Bkz. Feridun b. Spehsâlâr, **Tercüme-i Spehsâlâr be Menâkıb-ı Hazret-i Hudâvendigâr**, çev. Midhat Bahâri, 120, İstanbul 1331; aynı eser, çev. Tahsin Yazıcı (**Mevlânâ ve Etrâfındakiler**), s. 89, İstanbul 1977.

(14) **لي مع الله وقت** hadisi için bkz. Aclûni, **Keşfü'l-Hafâ**, II, 244; Ali

Yardım, **Mesnevî Hadisleri**, 58 (Basılmamış doktora tezi), İzmir 1984; Kuşeyri, **Risâle**, 70 (Telvin-Temkin bahsi), Kahire 1376/1966.

(15) Eflâki, metin, II, 609-610, Ankara 1980, terc. II, 30, İstanbul 1966.

(16) Eflâki, metin, I, 120, terc. I, 115.

(17) Bkz. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, 555 (76 numaralı not), İstanbul 1971.

değirmene gider. Geri dönmeyince aramaya koyulurlar. Nihâyet onu değirmen taşı karşısında semâ ederken bulurlar. Mevlânâ dönmekte olan değirmen taşını kasederek : “Tanrı hakkı için Sübbüh Kud-dûs diyor” der. Sadreddin tasdik eder : “Ben ve Kadı Sirâceddin o anda hissedilir bir şekilde değirmen taşında Sübbüh Kuddûs sesinin kulağımıza geldiğini duyduk.” (18)

Artık ziyâretler daha bir dostluk havası içindedir. Sadreddin’le Mevlânâ arasında cereyan eden karşılıklı ikram, incelik ve tevâzu sahneleriyle dolu bir hâdise şöyledir : Sadreddin cuma namazlarından sonra bir meclis tertib eder : âlimler, dervişler, meraklılar dinlemeye gelirdi. Fikrî tartışmalar olur, Sadreddin de sonuca bağlardı. Bir gün bu meclise Mevlânâ da geldi. Sadreddin yerinden kalkıp secâdesini ona ikram etti. Mevlânâ râzı olmadı. Hiç olmazsa birlikte oturalım, diye ısrar ettiyse de kabul ettiremedi. Bunun üzerine : “Şol seccâde ki sen oturmağa yaramaya, bize dahi yaramaz” diyerek seccâdeyi topladı ve bir kenara attı (19).

Kalabalıklardan uzak ve daha mahremiyetli durumlarda Mevlânâ bu tevâzu tavrında ısrar etmeyecektir. Samimî bir Mevlânâ muhibbi olan Eflâki aynen şöyle yazar : “Bir gün Mevlânâ şeyhler şeyhi (...), muhaddislerin sultanı Şeyh Sadreddin’i görmeye gitmişti. Sadreddin Mevlânâ’yı tam bir ağırlama ile karşılayıp kendi seccâdesine oturttu. Kendisi de onun karşısında iki dizi üzerine edeple oturup murâkabeye durdular ve nurla dolu huzur deryâsına daldılar (...). Sadreddin’in bir dervişi vardı. Mevlânâ’ya “Fakirlik nedir?” diye sordu. Mevlânâ cevap vermedi. Sual üç defa tekrarlandı. Sadreddin çok üzüldü. Mevlânâ gidince dervişine : “Terbiyesizlik ettin, Mevlânâ’nın cevâbı hareketinde idi, tam derviş velilerin huzurunda susar...” dedi (20).

Sadreddin’in Mevlânâ’ya hürmet ve inancı artarak devam etmekle berâber, kendi ihtisası olan H a d i s sâhasındaki bir hâdise ilgi çekicidir :

Bir gün Şeyh Sadreddin hadis dersi ile meşguldü. Mecliste ileri gelen kimseler vardı. Mevlânâ da geldi. Sadreddin o günkü dersi Mevlânâ’nın vermesi için ricâda bulundu. Hz. Mevlânâ her bir hadisi açıklarken, başka hadisler ve vürüd sebeplerini de dikkate alıp

(18) Eflâki, metin, I, 370-371, terc. I, 361.

(19) Eflâki, metin, I, 318, terc. 309; Câmî Nefahâtü’l-Üns, çev. Lâmiî Çelebi, 633, İstanbul 1289; Ali Şîr Nevâî, Nesâyimü’l-Muhabbe, hazırlayan, Kemal Eraslan, 363, İstanbul 1979; Fûruzanfer, age., 160.

(20) Eflâki, metin, 278-279, terc. I, 269-270.

o kadar işitilmedik mânâlar çıkarıp derinlere daldı ki, herkes hayran oldu. Sadreddin de hayret ve gıptasını gizleyemedi, hattâ bâzı tereddütlere kapıldı. Nihâyet rüyâsında Hz. Peygamber'in teyidiyle **ve lehinde beyânıyla Mevlânâ'nın açıklamaları hakkındaki tereddütleri tamâmen zâil oldu** (21).

Sadreddin ile Mevlânâ aynı saflarda veya biri imam öteki cemaat olarak birlikte namazlar kılmışlardır. Aralarındaki münâsebetlere ışık tutması bakımından burada iki rivâyete yer vereceğiz: Bir gün bir mecliste bulunuyorlardı. Akşam namazı vakti gelmişti. **Necmüddin Dâye** (Râzi) imam oldu. Her iki rekâtta da **Kâfirûn** sûresini okudu. Mevlânâ, Sadreddin'e latife yollu: **"Zâhir budur ki birini sizin için, birini bizim için okudu."** dedi (22). Bu rivâyetin Sadreddin ile Mevlânâ arasında meşrep farklılığı olduğunu söyleyenleri haklı çıkaracak bir mâhiyet arzettiğini belirtmeliyiz.

İkinci rivâyetimiz Sadreddin'in imamlığı ve Mevlânâ'nın onu nasıl bir gözle gördüğüne dâirdir: Gene ileri gelenlerin bulunduğu bir topluluk var. Akşam namazı kılınacak. Herkes Mevlânâ'nın imam olmasını ister. O ise: "Biz abdallardanız, nerede olsa oturup kalkarız. İmamlık sâbit-kademler ve tasavvuf ehli insanlara yaraşır" der ve namazı kıldırması için Sadreddin'e ricâda bulunur, kendisi de ona uyar. Namaz bitince iltifâtını esirgemez: **"Kim ki takvâ sâhibi bir imamın arkasında nambaz kılar, sanki Peygamber'in arkasında namaz kılmış gibi olur"** (23) der (24).

Rivâyetlerden anlaşılan o ki, Sadreddin Mevlânâ'ya karşı samîmi bir şekilde dostluk gösteriyor ve yakınlık duyuyordu: Bir gün

- (21) Eflâkî, metin, I, 392-393, terc. I, 381-382; A. Gölpınarlı, **Mevlânâ Celâled-din**, 236, İstanbul 1959. Rüyâsında Hz. Peygamber'i gördü, gitti elini öptü. O da: "O hadisin mânâsı ve benim maksadım Mevlânâ'nın izâhı gibidir. Ona ilâve edilmiş değildir" dedi. Sadreddin sevinçle uyandı. Ertesi gün Mevlânâ dergâhının kapısından girince Mevlânâ kendisine: "Doğrusu seni şâhid ve müjdecî olarak gönderdik" (Ahzâb 33/45 ve Feth 48/8) âyetini okudu. Eflâkî, aynı yer.
- (22) Câmî, **Nefahat** terc. 491; Fûruzanfer, age., 169; F. N. Uzluk aynı yerde not olarak Kâfirûn sûresinin meâlîni verdikten sonra şunları yazar: "Demek ki Mevlânâ'nın Sadreddin'e söylemek istediği şu: Sizin inancınız size, benim inanışlarım da bana. Çok mânâlıdır."
- (23) Bu sözlerin, bir kelime farklılıkla, hadis olarak rivâyeti şöyledir:

من صلى خلف عالم تقي فكأنما صلى خلف نبي Bkz. **Keşfü'l-Hafâ**, II, 355;

Zeylâî, **Nasbu'r-Râye li-Ahâdisi'l-Hidâye**, II, 26, Hindistan 1393/1973.

- (24) Eflâkî, metin, I, 548, terc. I, 531; **Nefahat** terc. 518; Fûruzanfer, age., 160; Gölpınarlı, age., 235.

Muinüddin Pervâne'nin evinde büyük bir semâ toplantısı vardı. Zamânın ileri gelenleri de orada idi. Mevlânâ'ya karşı Sadreddin şu rubâiyi okudu: "Sensiz gökten inen âyetleri kim haber verebilir? Ey sırları keşfeden söyle! Hakikat âlemindeki nükteleri kim çözebilir?" Sonra samimî bir şekilde Mevlânâ'ya saygılı hareketlerde bulundu (25).

Sadreddin'in samimiyetini şuradan anlıyoruz ki saygı ve takdirlerini sâdece huzûrunda değil, gıyâbında da ortaya koymaktan ve ifâde etmekten geri kalmazdı: Bir gün **Mecdüddin Cendî** şöyle der: "Ben bugün mecliste Mevlânâ ne söylerse kabul etmeyeceğim, o cevapsız kalıncaya kadar elimden geleni yapacağım." Sadreddin ise bunun doğru olmadığını ihtar ederek, tarikat büyüklerini imtihan etmenin hatâlı olduğunu söyler, fakat dinletemez. Biraz sonra Mevlânâ gelip kapıdan girer girmez "**Lâ ilâhe illallah Muhammedün resûlullah**" der. Orada kimsenin itiraz edemeyeceği bu söz karşısında mahcup duruma düşen Mecdüddin özür diler (26). Ayrıca Sadreddin'in Mevlânâ'yı çekiştirmek isteyenlere, karşı koyduğu da görülmür (27).

Gıyâbında ise daha bir saygı doludur. Sadreddin'den Mevlânâ'nın mânevî halleri sorulduğu vakit verdiği cevap, onun üçüncü hicri asrın iki meşhur mutasavvıfından bile üstün olduğu şeklindedir. Der ki: "Eğer Bâyezîd el-Bistâmî (261/874) ve Cüneyd el-Bağdâdî (297/909) bu devirde yaşasalardı, bu Tanrı erinin atının eğer örtüsünü (bellemesini) omuzlarında taşırlardı ve bu hizmeti canlarına minnet sayarlardı. **Muhammed** dininin fakirlik sofrası da odur, biz tufeyli gibi ondan istifâde ediyoruz." (28)

Mevlânâ da bu dostluğa karşılık vermiş ve Sadreddin'e fazlasıyla ilgi göstermiş olmalı ki, Mevlânâ'nın en yakınlarından biri olan **Çelebi Hüsâmeddin** bir gün şöyle sormaktan kendini alamaz: "Siz muhaddis Şeyh Sadreddin'e çok inâyet ve riâyette bulunuyorsunuz. Acabâ şeyh muhakik mi, yoksa mukallit midir?" Sual sahibini tatmin için midir, yoksa aralarında varlığından söz edilen meşrep farkının bir tezâhürü müdür, bilinmez; Mevlânâ'nın cevabı ilgi çekicidir: "Şeyh vallahi mukallittir, sizin tahkikinize nisbetle mukallittir" der (29).

(25) Eflâkî, metin, II, 601, terc. 22.

(26) Eflâkî, metin, I, 421, terc. I, 408.

(27) Eflâkî, metin, I, 216, terc. 208.

(28) Eflâkî, metin, I, 360, terc. I, 350-351; Câmî, **Nefahat** terc. 520; Gölpınarlı, age., 235.

(29) Eflâkî, metin, I, 471, terc. I, 457.

Ömrünün son senelerinde Mevlânâ'nın da Sadreddin'e karşı samimi bir muhabbet hissiyle dolu olduğu anlaşılıyor. O ağır hastadır, artık vefâtı yaklaşmıştır. Ziyâretçiler gelip gitmektedir. Dudaklarının kuruluşu gitsin diye şerbet sunmak isterler, fakat kabul ettiremezler, kimsenin elinden almaz. Nihâyet Sadreddin verince reddetmez ve bir kaç yudum içer. Duygulanan Sadreddin üzüntüsünü şöyle dile getirir: "Yazık yazık, Hüdâvendigâr'ın mübârek vücûdundan mahrum kaldığımız vakit hâlimiz nice olur?" demekten kendini alamaz (30).

Belki aynı gün ayrılacağı sırada veya son bir hasta ziyâretinde Sadreddin Mevlânâ'ya sağlık temennisinde bulundu ve Allah'tan şifâlar diledi. Mevlânâ'nın mukabelesi ise şöyle oldu: "Bundan sonra Tanrı sizlere şifâlar versin, âşıkla mâşuk arasında bir kıl gömlekten başka bir şey kalmadı. Bunu da soyup çıkarmalarını ve nûrun nûra kavuşmasını istemiyor musunuz?" Sadreddin yanındakilerle birlikte göz yaşları dökerek ayrıldı (31).

SADREDDİN MEVLÂNÂ'NIN NAMAZINI KILDIRIYOR

Ölüm ânına yakın sâhip olunan duygu ve düşüncelerin samimiyetinden şüphe edilmez. Mevlânâ'nın cenâze namazını kıldırmak üzere Sadreddin Konevî'yi seçmesi ona olan sevgi ve alâkasının en önemli delillerinden biri olsa gerektir. Bu durum ayrıca "o zaman Konya'da bulunan yüksek şahsiyetler arasında onun mevkiini gösterir" (32). Bu konudaki rivâyetleri şöyle toparlayabiliriz:

Celebi Hüsâmeddin, vefâtına yakın Mevlânâ'ya namazını kimin kıldırmasını istediğini sorar. O da: "**Şeyh Sadreddin hepsinden evlâdır**", der. Zamânın ileri gelen âlim ve kadılarının onun namazını kıldırmak istedikleri bilinirse de, Mevlânâ'nın vasiyeti ile bu özel lûtuft Sadreddin'e nasîb olur. Nihâyet vakit saat gelir. Sadreddin Mevlânâ'nın cenâze namazını kıldırmak için ilerlediği vakit birden çıkarak kendinden geçer. Daha sonra toparlanarak namazı kıldırır ve ağlar. Rivâyete göre o sıradaki hayret ve sarsıntısının sebebi, namazı kıldırmak için ilerlediği vakit, önünde sıra sıra dizilmiş melekleri ve mücessem olarak Hz. Peygamber'i görmüş olmasıdır (33).

(30) Eflâki, metin, II, 594, terc. II, 15.

(31) Eflâki, metin, II, 581, terc. II, 4; Nefahat terc. 519; Fûruzanfer, age., 150.

(32) Osman Ergin, ag makale, Şarkiyat Mecmuası, II, 63.

(33) Bkz. Eflâki, metin, II, 593 ve I 353, terc. II, 14 ve I, 344; Nefahat, terc. 510 ve 633; Ali Sîr Nevâî, age., s. 363; Fûruzanfer, age., 160.

Spehsâlâr ise bu manzara karşısında Sadreddin'in iyice kendini kaybettiğini, bunun üzerine imâmete **Kadı Sirâceddin**'in geçerek Mevlânâ'nın namazını onun kıldırıldığını kaydeder (34).

MEVLÂNÂ'DAN SONRAKİ GÜNLER

Mevlânâ'nın vefâtından sonra bir süre daha yaşamış olan Sadreddin, onun irtihâline hayli üzölmüş görünüyor. Bir ziyâfette mahfil emiri Kemâleddin, Sadreddin'e hitâben: "Âlemde İslâm dîninin şeyhi..." diye seslenince, Mevlânâ'yı kasederek şöyle demekten kendini alamaz: "Dünyâda İslâm'ın şeyhi bir kişiydi, o da gitti. Böylece onun ölümünden sonra cemiyetimizin bağı çözüldü. Mânâ gerdanlığının ortasında ki inci kayboldu. Artık bundan sonra işlerin ve cemiyetin düzeni bozulacaktır" (35).

Bilindiği gibi Mevlânâ'nın temâyüz ettiği hususlardan birisi hemen her vesile ile **semâ'** etmesidir. Her devirde olduğu gibi o zamanlarda da semâa karşı olanlar vardı. Mevlânâ'nın sağlığında bu konuda resmi bir yasaklama getiremeyen bazı fakihler, vefâtından sonra ortamı kendileri için daha müsâit hissetmiş olmalı ki, vezir **Pervâne**'ye baş vururlar. Semâin haram olduğunu, yasaklanması gerektiğini söyleyip ısrar ederler. Bunun üzerine Pervâne Sadreddin'in fikrini almak ister. Bu konuda Sadreddin'in cevâbı şöyledir: "Bana inanırsanız, Mevlânâ'ya saygınız varsa bu işe müdâhele etmeyin (...) velilerden yüz çevirmek uğursuzluk getirir. Velilerin bu türlü bid'atleri peygamberlerin sünnetleri mesâbesindedir. Allah'ın işâreti olmadan onlardan bir şey sâdir olmaz." Pervâne bu sözlere uyar, istek sâhipleri de dağılır (36).

Sâdece câiz görmekle kalmayıp, Mevlânâ'nın çağdaşı başka bazı mutasavvıflar gibi, **Sadreddin Konevi**'nin de **semâ'** ettiği bilinmektedir. Hattâ bizzat kendi zâviyesinde **semâ** toplantıları yapılmıştır (37).

Sadreddin Konevi aynen Mevlânâ gibi, o günün bazı halk âdet ve geleneklerine karşı müsâmahalı görünüyor. Ölen bir delikanlının anne ve babası, o devrin âdeti icâbı cenâzenin önünde **gü y e n d e'**lerin bulunmasını ve gazeller okumalarını ister. **Ahî Ahmed** diye birisi: "Bu, şeriatte bid'attir, câiz değildir.." diyerek engel olur. Mev-

(34) Feridun b. Spehsâlâr, age., Midhat Bahârî terc. 156, T. Yazıcı terc. 114-115.

(35) Eflâkî, metin, II, 594, terc. II, 15.

(36) Eflâkî, metin, II, 578, terc. II, 1-2.

(37) Bkz. Nefahat terc. 487; Eflâkî, metin, I, 151, terc. I, 144.

lânâ'nın oğlu Sultan Veled araya girer, kendisi de gûyendelerin bulunmasını istemektedir. İhtilâfın halli için Sadreddin'e baş vurulur. O da Bahâeddin Veled'i haklı bulur ve şöyle der : "Bu tıpkı şuna benzer : Bir halife bir âriften Cüneyd mi yoksa Bâyezid mi büyüktür? diye sorar. Arif : Bu ikisinden daha büyük bir adam lâzımdır ki bu iki veli arasındaki büyüklüğü ve fazileti tâyin edebilsin. Velilerin güzel bid'atleri peygamberlerin sünnetleri gibidir, bunları kaldırmak doğru değildir" der (38).

Netice itibâriyle, aynı târihlerde ve aynı şehirde yaşamış olan Sadreddin ile Mevlânâ Celâleddin arasında yakın bir dostluk olduğu ortaya çıkıyor (39).

BİR İSTİTRAD

Burada Sadreddin Konevi ile Mevlânâ'nın görüş ve fikirlerinin mukayesesine giremeyeceğimizi başta belirtmiştik. Ancak bir istitrad yapmadan geçemeyeceğiz. Şöyleki : Rahmetli olmuş iki değerli araştırmamızın Gölpinarlı ve Ahmet Ateş'in yazdıklarına bakılırsa, Sadreddin'in mensub olduğu düşünce sistemi ile Mevlânâ'nın düşünce sistemi neredeyse zıt kutuplar şeklinde takdim ediliyor. Gölpinarlı'ya göre : "Pâdişahça yaşayan Sadreddin ile yoksulca yaşayan ve tam bir halk adamı gibi olan Mevlânâ'nın arası her şeyden önce inatlı bakımdan açıktı. Sadreddin İbn Arabî mümessili idi, onun yolu ise bilgi ve tevil yolu, Mevlânâ'nın ki, aşk ve cezbe yolu idi." (40)

Ahmet Ateş'e göre ise : Anadolu'da İbn Arabî'nin fikirlerine ancak Mevlânâ'nın fikirleri karşı koyabilirdi. Fakat Mesnevî'nin iki büyük şârihi, İsmail Anakaravî (1041/1631) ile Sarı Abdullah Efendi (1071/1661) bütün Mesnevî'yi ilk harfinden başlayarak sonuna kadar, arada bir irtibat olup olmadığına bakmadan, İbn Arabî'nin varlık birliği nazariyesine göre şerh ettiler. Bu sûretle Mevlânâ'nın fikirleri tamâmiyle bozulmuş ve ortadan kaldırılmış olduğu gibi, Türkiye'de hâkim yegâne tasavvuf telâkkisi İbn Arabî'nin telâkkisi oldu (41).

(38) Eflâki, metin, II, 823-824, terc. II, 232-233; Aydın Taneri, Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı, 59-60, Konya 1977. Buna mukabil Sadreddin Konevi'ye atfedilen bir Vasiyetnâme'de, kendi cenâze töreninde cenâze okuyucularının bulunmasını istemediği dikkati çeker. Bkz. O. Ergin, ag makale, s. 81, 82; Konya Tarihi, 497.

(39) Nihat Keklik, age., s. IX.

(40) Bkz. A. Gölpinarlı, age., 232-233.

(41) Bkz. Ahmet Ateş, Muhyiddin Arabî mad. İA, VII, 554.

İbn Arabî ve Sadreddin Konevi'nin temsil ettiği düşünce ile Mevlânâ'nın fikirleri arasında bu derece farklılık veya muhâlefet olduğu görüşüne katılmak, kanaatimizce mümkün değildir. Aralarında yabancılık değil, birlik olduğuna dâir, **Eflâki**'nin rivâyetine evvelce işâret etmiştik (42). Mevlânâ gibi Konevi de m u t a s a v v ı f bir düşünür olduğu için, onun düşünce kaynağını da her şeyden önce islâmî inançların teşkil etmesi tabii bir vâkıdır. Yine bir mutasavvıf olarak Sadreddin insan aklının bağımlı (mukayyed) olduğuna, hakikatleri kavramak için mükâşefe ve **müşâhede**'ye ihtiyaç bulunduğuna inanır. Bu yüzden de filozofların rasyonalizmine zıt bir tavır takınır (43). Bu durum Mevlânâ için de aynıyla vâkidir (44).

Aslında bu berâberlik tasavvuf düşüncesinin özelliğinden kaynaklanmaktadır. Hemen bütün mutasavvıflar hâdiselere tevhidçi bir gözle bakmışlar, her biri kendi üslûp ve imkânları ile, bir olan Hakikat'in izah ve tafsili ile meşgul olmuşlardır. XIII' yüzyıldan itibaren Anadolu'da İbn Arabî ağırlıklı düşüncenin hâkim olduğu doğrudur. Lâkin bunda en büyük âmil, meselâ **Köprülü**'ye göre İbn Arabî değil, "... onun karanlık ve müphem nazariyelerini şâirâne bir vecd ile canlandıran ve bu sûretle çok mahdut bir zümre arasından çıkarıp daha geniş bir kitleye yayan Mevlânâ Celâleddin Rûmî'dir." (45)

Konevi ve İbn Arabî ile Mevlânâ arasında aykırılık bir yana, tam bir berâberlik bulmak bile mümkündür. Son neşredilen kıymetli bir **Fusus** şerhinin takdim yazısında aynen şu satırlara yer verilir: "İslâm tasavvufunun bu iki büyük eseri (Fusûs'u'l-Hikem ve Mesnevî), biri mensur Arapça, diğeri manzum Farsça, aynı mânâ ve hakikatleri dile getirmektedir (...) Fusus'un mücmel cümlelerindeki fikirleri Mesnevî beyitleri ile şerhedilmiştir. Fusus ile Mesnevî ve diğeri büyük sûfilerin eser ve sözlerindeki mânâ birliği, üslûp ve terimleri ne kadar farklı olursa olsun, Hakk'ın ve hakikatın bir olduğunun (...) delili olarak kabul edilebilir." (46) Bir birliğin tezâhürlerini şârihlerde de görebiliyoruz. Meselâ meşhur Mesnevî şârihi **İsmail Anakaravî** aynı zamanda İbn Arabî'nin **Naksü'l-Fusûs**'unu

(42) Bkz. Burada 7. dipnot.

(43) Bkz. Nihat Keklik, Sadreddin Konevi Düşüncesinde İnsan Kader ve Ahlâk, **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, IV, 65, 71, İstanbul 1964.

(44) Meselâ bkz. Mevlânâ, **Mesnevî**, çev. Veled İzbudak, I, beyit : 3467 vd, III, beyit : 2505 vd, IV, beyit : 2831 ve beyit : 3311 vd.

(45) Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, 246, İstanbul 1980.

(46) Mustafa Tahralı, Ahmet Avni Konuk'un **Fusûs'u'l-Hikem Tercüme ve Şerhi**, I, takdim kısmı, s. XL, İstanbul 1987.

şerh etmiştir. Kezâ son devir mevlevilerinden Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem*'in güzel bir şerhini yaptığı gibi, kendisinin değerli bir *Mesnevî* şerhi de bulunmaktadır (47).

Mevlânâ'nın eserlerinde doğrudan doğruya Sadreddin Konevi'den bahsetmediğine evvelce işaret etmiştik. *Mesnevî* şârihlerinden bâzılarına göre ise durum böyle değildir. *Mesnevî*'nin birinci cildinde şu mealde bir beyit vardır: "Rabbü'l-âleminin mânâ denizi olan Şeyh-i din: 'Mânâ Allah'tan ibârettir' (المعنى هو الله) demiştir." Buradaki "Şeyh-i din" tâbiri ile kastedilen acabâ kimdir? Bâzı şârihlerce bu, Sadreddin Konevi olabileceği gibi, bâzılarınca Muhyiddin Arabî, Attar veya bir başkası da olabilir. Gerçekten bu zatların fikirleri arasında "Mânâ Allah'tan ibârettir" anlamında ifâdeler bulunabilir. Gölpınarlı ise bu görüşlere şiddetle muhâlefet göstererek, şârihlerin yanlış olduğunu, burada kastedilen kimsenin *Şemseddin Tebrizî* olduğunu ısrarla belirtir. (48).

Sonuç olarak şunu söylemeliyiz ki, ilk sıralarda değilse bile zaman içinde, *Sadreddin Konevi* ile *Mevlânâ Celâleddin*'in yakın dostluk ve iyi münâsebetler içinde buldukları açıkça görülüyor. *Mevlânâ*'nın cenâze namazını *Sadreddin*'in kıldırmasını dair vasiyeti bunun bir delilidir. Bâzı meşrep farklılıkları olmakla beraber, birer mutasavvıf olarak ortak görüşlere sâhiptirler.

Bu vesile ile aşağıdaki soru ve düşüncelere de yer vermeden geçemiyeceğiz: Söz konusu asırda Anadolu'da her sâhada olduğu gibi, tasavvufî düşünce alanında da yeni bir terkinin teşekkülünden söz edilemez mi? Bu terkinin iki önemli unsuru, evvelce Horasan ve Ortaasya'da gelişen tasavvuf cereyanı ile, Endülüs'te gelişen cereyan gibi görünüyor. İşte *Mevlânâ* ile *Sadreddin*'in, adı geçen cereyanların temsilcileri olarak dikkati çektikleri ileri sürülemez mi? Bu yeni terkin sonucu gelişen tasavvuf anlayışdır ki, uzun asırlar Selçuklu ve Osmanlı Türkiye'sinde hâkim anlayış olarak kitleleri mayalamaya devam etmiştir denemez mi? Bu sorular ve cevapları araştırmacıların alâkasını bekleyen meselelerdir.

(47) Bkz. Ahmet Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, I, hazırlayanlar: M. Tahralı - S. Eraydın, İstanbul 1987.

(48) Bu konuda bkz. İsmail Rusûhî Ankaravî, *Şerhu'l-Mesnevî*, I, 608, İstanbul 1289; Tahiru'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, c. I, kitap: 5, s. 1524, İstanbul 1966; A. Gölpınarlı, *Mesnevî Şerhi*, I, XXXVIII ve 572, İstanbul 1973; *Mesnevî*, Veled İzbudak terc. Gölpınarlı'ya âit açıklama kısmı, s. 439-442, İstanbul 1942.

SADREDDİN KONEVİ'NİN HADİSÇİLİĞİ

Prof. Dr. A. Osman KOÇKUZU

Vasiyet-nâmesinde, "İshak oğlu Muhammed vâhid ve ehadd olan Allah zül-celâl'e inanmıştır. O Allah, tek'tir. İhtiyaçtan ve noksandan arınmıştır. Kendisi ne doğmuş ve ne de bir kimseyi doğurmuştur. Ona eş, küfüv ve denk olacak bir varlık da mevcut değildir" sözleriyle, son din İslâmlığa inanç ve bağlılığını ilân eden, "dostlar beni iyi duâlarla ansınlar. Her türlü haklarını bana helâl etsinler. Bildikleri meşrû haklarını helâl kılsınlar. Benim bıraktığım bilgiler de onlara helâl olsun diyerek" açık kalplilikle, ilim sahibinin, maddi haklardan çok daha kutsal olan öğretim-egitim hakkını cömertçe helâl eden büyük sûfi, hadisçi ve Türk düşünce hayatının seçkin simâsı, Sadreddin Konevi, rektörlüğümüzün çalışmalarıyla, Türk gençliğine ve sayın misâfirlerimize ilk kez teferruatlı bir ölçüde tanıtılacaktır.

Biz bu tebliğde onun; hayatı, ilmi şahsiyyeti, eserleri gibi yönlerine teması diğer tebliğ sahiplerine bırakarak, hadisle ilgilisi üzerinde duracağız. Müstakil çalışması olan, "Kırk Hadis"ini de bir değerli tebliğ sahibi işleyeceği için, ona da sadece atıfla yetineceğiz.

I — HAYATI VE İLMİ ŞAHSİYYETİ :

Fikirlerinin ağırlığı ve farklılığı sebebiyle, üzerine nisyan perdesi çekilmeğe çalışılmış ilim adamlarından birisi de Konevi'dir. İbn-i Arabî'ni eser ve fikirlerini dünyaya tanıtan tek kaynak olmasına rağmen, onun eserlerinde Konevi'nin adının zikredilmemesi, muhtemelen Şeyh Sadreddin'in Türk asıllı olması, diğer müslüman milletlerin onu tanımasını engellemiştir. Bunda eserlerinin, Konya ve Türkiye kütüphanelerine mahsur kalışının da etkisi büyüktür. Dünyanın onu gereği gibi tanımaması, bir bakıma izah edilebilir. Bizim onu gerektiği ölçüde tanımayışımız, tamamıyla bir hata ve eksikliktir. Adına ciltler dolusu yazılması, kendisinin ve öğretisinin didik didik işlenmesi, her dönemde Konevi mütehasası fertlerin yetiştiirilmiş olması gerçeği, hiç bir dönemde gözler önüne almamamıştır. Aziz milletimizin inanış üslûbu ve zemini, böylesi büyüklerin tanın-

ması ile ancak tanınabilir. Tarihi şahsiyetlerimizi bilmediğimiz, inançlarımızın, fazilet ve hatalarımızın kaynağını bulamadığımız takdirde, kendi öz kökenimiz üzerinde kendimize gelmemiz, yükselip gelişmemiz mümkün olmayacaktır.

Malatya'da doğup Konya'da yaşamış olan Sadreddin Konevi'nin adı Muhammed b. İshak'tır. Babası Mecdüddin İshâk, Selçuklu sarayına yakın, elçiliklerde bulunmuş bir ilim ve devlet adamıdır. Mecdüddin, sarayda şehzâdelere ve sultanlara hocalık da yapmıştır.

Konevi'nin H. 605/M. 1207 yılında dünyaya geldiğini tarihçi Kerimüddin Aksarâyî haber verir. (1) Nihat Keklik bu tarihi H. 606/M. 1210 olarak kabul eder. (2) İbrahim Hakkı Konyalı'ya göre de Sadreddin Konevi, H. 605/M. 1207 yılında doğmuştur. (3) Şeyhin vefat tarihi her üç kaynağa göre H. 673/M. 1271'dir.

Bazı yazarlar onu müreffeh bir hayat içinde; köşk ufağı evinde yaşamış gösterirken, diğerlerine göre Konevi, zengin bir hayat sürmemiştir. H â c e C i h â n isimli dostunun temin ettiği, bugünkü türbe, hânîkâh ve mescidin yeri onun evidir.

Sadreddin Konevi Haleb'e ve Mısır'a seyahatler yapmış, ömrünün 15 yıllık bir döneminde, mânevî büyüğü ve hocası saydığı İ b n-i A r a b î ile birlikte olmuştur. Bu müddet için, farklı görüşler de vardır. Ömrünün kalan kısmında; eğitim, öğretim, irşâd ve tasnif faaliyetleriyle gününü geçirmiştir. Resmi görevi bilinmemektedir. Bir kızı, bir oğlundan söz edilir. Oğlunun, düşman sûfi teşekküller tarafından öldürüldüğü veya kendi eceli ile öldüğü rivâyetler arasındadır. Kızı S e k i n e ise, sülâlesini sürdüren tek kaynak olmuştur.

A. Konevi'nin İlim ve Fikir Dünyası :

Sadreddin Konevi, Tefsir - Hadis - Fıkıh gibi şer'î ilimleri okutarak ve öğrencileri ile müslüman halka bunları aktararak ömrünü geçiren bir din âlimi değildir. O, İslâmî ilimleri öğrenmiş, ama daha çok derüni zevkler, felsefi bilgiler ve farklı bir tasavvuf hâlesi içinde yetişmiş; mütefekkir, sûfi, bizzat bilgilerini kendi rûh dünyasında tecrübe ederek yaşayan bir alimdir. Eserlerinde yer yer belirttiği gibi

- (1) Kerimüddin Mahmûd Aksarâyî, Müsâmeratü'l-Ahbâr, Osman TURAN neşri, Ankara, 1944, s. 119.
- (2) Nihat Keklik, Sadreddin Konevi'nin Felsefesinde Allah - Kâinât ve İnsan, İstanbul, 1977, s. XI.
- (3) İbrahim Hakkı Konyalı, Âbideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi, Konya, 1964, s. 494.

onun teâlîmi (öğretisi) "seçkin zümrenin de seçkini", yüce ruh yapılı kişilere yöneliktir. Bu gibi insanlar da cemiyetlerde gayet azdır. Bu tabaka dışında, Konevi'nin çevresindekilere, idrâkleri seviyesinde irşâdları da olmuştur.

Ahmet Ateş, İbn-i Arabî'yi ve öğrencisi Konevi'yi : "Düşünce malzemeleri değişik kaynaklı, fikirleri halîta halinde sunan, meczede-meyen, fikirlerinin tarihi değeri olan, dîni açıdan bu fikirlerin münâkaşasının yersiz olduğu, büyük şiir ve nesir ustası şahsiyetler" olarak görür. (4)

Tarihçi ve hadis âlimi Zehebî de onu, "ittihat fikrinin önderlerinden birisi" olarak gösterir. (5) Konevi'nin, vahdet-i vücud fikri ve felsefesinin en büyük simalarından olmasına rağmen, ittihat taraftarı sayılması münâkaşa edilebilir. Aynı zat meselâ İbnü'l-Fârız Ömer b. Ali adlı sûfiyi tanıtırken ittihat fikrine temas eder ve onu : "... bu büyük bir belâdır... sen onun şiirlerini iyice düşün, acele davranma... sûfiler hakkında iyi zan besle" cümlesiyle sıyânet eder. Buradan anlaşılıyor ki, profesör Ateş'in de dediği gibi, bu fikirleri sûfiyâne bir sarhoşluk (sekr) halinde söylenmiş sözler olara abul, bir çok sûfi hakkında uygulanan bir hoşgörü formülüdür. (6)

Konevi ve hocasının fikirleri için söylenmiş, birbirini nakzeden sözler, değerlendirmeler ve fetvalar eksik olmamıştır. Bize öyle geliyor ki, onunla ilgili konuşan pek çok kişi, eserlerinden elde ettiklerinden hareket etmemekte, bazan başkalarının fikrini tekrardan ibâret davranışlarda bulunmaktadır. Yine öyle zannediyoruz ki, onun anlaşılması, bir takım uzun ön hazırlık çalışmalarına, diksiyonerlere, istilâh lügatlerine, denemelere, biyografi'lere ihtiyaç gösterecektir. Ülkemizde bir deneme'yi müstesna tutacak olursak, yüzyıllardır henüz bir şey yapılmamıştır diyebiliriz.

Konevi'nin vasiyetinde, islâma olan temiz imânını satır satır izlemek müdmkündür. O, netice itibarıyla, baba ve annesinden; yani cemiyetten gördüğü, içinde uygulayarak yetiştiği şifâhî ve ameli müslümanlığa bağlıdır. Amel hayatı da noksansındır. Cenâzesinde kelime-i tevhid hatmi gibi bir toplu zikrin yapılmasını isteyecek kadar nâfileye bağlı kimse, Allah'ın emirleri hakkında bozuk inançla yaşamamıştır. İttihat ehlinin inançları, zâhirde Konevi'nin bazı fi-

(4) İslâm Ansiklopedisi, Muhyiddin İbn el-Arabî maddesi, VIII, s. 554-555.

(5) ez-Zehbî, Tezkiretül'-Huffâz, IV, s. 673.

(6) İA, VIII, s. 54, 541, 655; Zehebî, Mizânül'-İtidâl, III, s. 124.

kirlerine benzeyebilir. Fakat onlar tamamen ayrı sapık bir zümredir. Kendilerinin islâm toplumuna ve devlete karşı politik faaliyetleri mevcuttur. Vahdet-i vücütçuları, ehl-i ittihat olarak görmek mümkün değildir. Bu olsa olsa ka'ba bir benzetme olabilir. Eski çağlar İslâm Dünyası, aynen günümüz gibidir. Herkes diğerini damgalama peşindedir. Ölçü ve sistemlerde netlik yoktur. Farklı görüş sahiplerinin aynı adla, bir alimin tiksindiği bir grup veya fikirle damgalanması düşmanın taktiği gereğidir.

Gerek Konevi ve gerek hocasının, vefatlarına yakın, meşgul oldukları felsefi problemlerin terkedilmesini istemelerinden de söz edilmektedir. Bazı yazarlara göre Sadreddin Konevi, ömrünün son demlerinde hadisle meşguliyeti çıkar tek yol olarak görmüş, vasiyet-nâmesinde de, diğer meşgaleleri yasaklamıştır. Ahmet Ateş bunu : "Ehil olmayan kişilere, her alimin yapabileceği bir tavsiye olarak görür." İbn-i Arabî'nin, fikirlerinden vazgeçtiğini kabul etmez. Çünkü ona göre böyle bir tavsiye, "şeyhin hayatını dolduran tecrübelerden şüphe etmesi demektir", ki bu mümkün değildir. (7)

Akıl yürütmeye ve felsefeye karşı çıkan tavırlarına rağmen gerektiği zaman akıllı kullanan ve farklı anlamda da olsa felsefe yapan, ilâhî feyz ve keşfi ön planda tutan, antik felsefeyi birinci elden okumasa bile, onu okuyanları okuyup tenkit eden, ittihat ve hulûl gibi sapık fikirleri beğenmeyen Konevi (8), sem'boller kullanışı, ağır yazışı, dilinin kendilerine ait terminoloji ile yüklü oluşu... gibi sebeplerle, vasatın üstündeki bir takım zekâlar tarafından bile anlaşılammıştır. Din istilahlarının bir kısmını, kendine göre farklı te'vil edişinden dolayı tenkit edildiğini; meselâ Arş'a Felek el-Atlâsî, Kürsî'ye ise felek es-Sevâbit adını verdiği, onları kadim saydığı için; dine aykırı hareket ettiğini belirten Kâtip Çelebi, şu sözleriyle de onu takdirden kendisini alamaz : "Fakat bu şeyh, diğer te'villerinde, akıl ve rûhu açacak, genişletecek yeni şeyler getirmiş bulunmaktadır : (9)

(الا ان هذا الشيخ قد ابداع في سائر التأويلات بحيث ينشر
الصدور والبال والله سبحانه وتعالى أعلم...)

B. Eserleri :

Bir âlimin ilim ve fikir hayatının, rûh tecrübelerinin ve ameli

(7) İA, VIII, s. 540-541.

(8) Nihat Keklik, a.g.e., s. 4, 6, 7, 8, 9, 10, 14.

(9) Kâtip Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, I., 335.

seyr ve sülûkünün belgeleri, kendinden sonrakilere bıraktığı eserleri ve fikirleri olsa gerektir. Konevi'nin çok küçük yaşta İbn-i Arabî'yi babasının çevresinde görmesi ve ondan fikren etkilenmesi mümkün görülmektedir. Bazan menkabe malzemesi içinde verilen (Konevi ve İbn-i Arabî yakınlığı, daha pek çok çalışmaya konu olacaktır. Üvey babalık asılsız, öğretmen-öğrenci ilişkileri şüpheli olsa bile, İbn-i Arabî'nin Suriye'deki ikâmeti sırasında Konevi'nin onunla kaldığı, ömrünün son demlerinde, genç bir yakını olarak Şeyh-i Ekber'den faydalandığı kuvvetli ihtimal olarak değerlendirilmektedir. Bütün bunlar bize, hayatta olmasa bile, ölümünden sonra Sadreddin Konevi'nin, şeyhin eserlerinin tamamını elinde bulunduran, onun tasavvuf meslekini daha da farklı bir şekilde geliştirip yayan kişi olduğunu gösterir. Kaynakların belirttiklerine göre, İbn-i Arabî'nin sistemi, Sadreddin Konevi hânîkâhı aracılığıyla, önce Suriye'ye, Mısır'a, daha sonra da İran'a ve daha doğuya yayılmıştır.

Osman Ergin tarafından hazırlanan oldukça tam bir listede görülen eserlerin: Tasavvuf, ahlâk, metafizik gibi ilim ve disiplinler başta olmak üzere geniş bir alana yayıldığı müşâhede olunmaktadır. Yarım kalmış bir Kırk Hadis şerhi ve bir Fâtîha tefsiri, onun doğrudan dinî ilimlere dair yazdığı eserleridir. Oldukça mahdut imkânlar içinde yapılan ve 22 eseri ihtivâ eden bu liste, belki de Konya'daki eserleri görülmeden tanzim edilmiş bulunmaktadır. Bu listenin her an kabarması mümkündür. Yapılacak yeni çalışmalar bir çok eseri gün yüzüne çıkaracaktır. Bu yeni çalışmalar bize, yeni eserler tanıttacak veya bir takım isnâtları da kabul etmeyecektir. Bu durum, yazmalar elde edildikçe bütün ilim dalları için geçerlidir. Ben kısa çalışmam arasında adına rasladığım iki eserini vermek isterim. Bunlar yeni eser olabileceği gibi, ikinci bir adlandırma veya şeyh'e isnâd olunan bir eser de olabilir. Ne var ki, kendi ifâdeleri içinde geçişi bize yeni eser intibâhını vermiştir. Konevi, Miftâhu Gaybi'l-Cemve'l-Cûd'da (v. 15 a), "Keşfu Sirri'l-Ğayreh An Sirri'l-Hayreh" adlı bir eserinden söz eder. Aynı şekilde Fukûk (v. 101 b)'ta öğreniyoruz ki onun, "el-Vefâ bi'l-Keyli Ve'l-Mizân" adlı bir eseri daha vardır.

II — KONEVİ'NİN HADİSÇİLİĞİ :

Konevi'nin muhaddisliğini işlemeden önce, yaşadığı devirdeki dünya hadisçiliği ve Anadoludaki durum üzerinde bir kaç cümle ile bilgi arzedeceğiz. Daha sonra da onun hadis ilimleri ile olan ilgisine değinecek, bilâhare bazı eserlerindeki hadis dağılımına işaretlerle bahsi sona erdireceğiz.

A. Yedinci Asırda Hadis :

Hicretin yedinci asrı, hadis ilimlerinin orijinal eserlerden mahrum kaldığı bir devir olmaktadır. Biyografi kitaplarına baktığımız zaman da (10), bu asrın, diğer asırlar kadar kalabalık olmadığını görürüz. Daha çok eski eserlerin şerhedildiği bir devir sayılan yedinci asır, orijinal kitapların kısaltıldığı veya onlara bağlı yeni ikinci, üçüncü sınıf kitapların te'lif edildiği bir dönemdir. Oldukça erken bir dönemde yaşamış olan en dikkat çeken zat, Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed es-Silefi ve Hâfız Abdül-Ğani, b. Sürûr el-Makdisi olmaktadır. Abdül-Mümin ed-Dimyâti ve İbnu ebi Hamze de, yedinci asırda adlarından söz edilen iki hadisçidir.

Hadis ilimleri Anadolu'ya ilk müslüman bilginler eliyle gelmiştir. 1071 yılı, o günkü islâm dünyasının en büyük hadis âlimi Hatib el-Bağdâdi'nin vefat yılıdır. Anadolu'nun Türkler tarafından fethi müjdesi Bağdat'a geldiği zaman, Hatip henüz onaltı gün önce vefat etmiş bulunuyordu. (11) Bu tarih Hicri 463'tür. Bu tarihten Konevi'ye kadar geçen 150 yıllık dönemde, elbette önce Arapça olmak kaydıyla, hadisler ve hadis ilimleri, islâmlaşan Anadolu'da, az da olsa okutulmuştur. Eldeki bazı eserlerin, Farsça tercemeleri, bazı kitapların hâşiyelerine konulan farsça izâh cümleleri, bölge halkının, henüz ilim dili olmayan Türkçe yanında ilim ve edebiyat dili olarak kullandıkları, belki de günlük dil olarak istimâl ettikleri Farsça ile irtibatlarını da anlatmaktadır.

Kırk hadis şerhinin başında hadis ilimlerindeki behresinin çoklupğundan söz eden Konevi, klasik mânada bir hadis bilgini olarak görülmemiş olacak ki, onu hadis biyografya kitaplarında bulamamaktayız. Yaşadığı çevredeki ilim ve tasavvuf erbabından farklı olarak onun, hadis ilimleriyle devamlı meşgul olduğunu, son demlerinde belki de tek kişinin bu olduğunu biliyoruz. Zaten, henüz 150 yıllık bir tarihi olan islâmî ilimlerin, bölgede ilim adamları eliyle yayılması ve okutulması tabii olan bir husustur.

B. Konevi ve Hadis İlimleri :

Konevi'nin bir hadis âlimi olduğunu söylerken, onun klasik muhaddisler gibi: ömrü rivâyet ve dirâyet çalışmalarıyla geçen, gerektiğinde sırf hadis öğrenimi için seyahatlere çıkan, belirli görüşleri

(10) Abdülaziz Dihlevi, Büstânu'l-Muhaddisin, (A. Osman Koçkuzu tercemesi), indeks bölümü, yedinci asır hadisçileri.

(11) Hatib el-Bağdâdi, Şerefu Ashâbi'l-Hadis, Hatiboğlu neşri, Ankara, 1972, s. 19.

ve yolu olan bir muhaddis olduğundan çok, değerli vakitlerinin büyük bir kısmında, Hz. Peygamber'in sözlerini kendisine meşgale seçen bir zat olarak görmek temâyülündeyiz. Böyle bir zata hadis âlimi demek yanlış olmaz. Konevi, meselâ Mevlevilerden hadis konusunda çok farklıdır. Teknik çalışmaları vardır, kütüphanesi ve görüşleri vardır.

Muhammed b. İshak Sadreddin Konevi'ye yakın bir dönemde yaşamış tarihçi Aksarayî eserinde onun ilmi mevkiine ve hadisçi yönüne şu sözleriyle temas eder: "der on zemân Şeyhulislâm şeyh Sadreddin Muhammed bûd. Âlim-i kâmil-i mükemmel (veya mükemmil) bûd. Ber cevâmii ulûm ittîlâ' yâfte, hususen der ilm-i hadis ki der meşârik ve meğarib der on fen müşârûn ileyh bûd..." (O devirde Şeyhulislâm Şeyh Sadreddin Muhammeddi (vardı). Kâmil ve mükemmel bir âlimdi. Bütün ilimlere âşina idi. Özellikle hadis ilminde, Doğuda ve Batıda herkesin parmakla gösterdiği bir kişi idi). (12)

Hadis biyografisi yazarı Zehebi, büyük hadisçilerin hayatını verirken, bir vesile ile ona da temas eder, fakat hadisçiliğine değinmez.

Bizce Sadreddin Konevi'nin hadis bilgini olarak değerlendirilmesini gerekli kılabacak bazı sebepler ve zorlayıcı âmiller mevcuttur. Bunları sırayla arza çalışalım :

1. Konevi'nin 28 (29) hadis ihtiva eden bir eseri, onun hadis şerhindeki derecesini gösteren bir çalışmadır. Bu eserde orijinal te'viller ve tevcihler mevcuttur.

2. Konevi'nin, bugün küçük bir parçası elde bulunan bir hadis ihtisas kitablığı olmuştur. Kendisine çok yakın dönemde yaşamış büyük muhaddislerin ve eski hadisçilerin eserleri bulunan bu kitaplık bize, onun asıl meşgalesinin hadis olduğu fikrini verecek güçtedir.

3. Sözüünü ettiğimiz kitapların sayfalarında: günlük okunan hadis miktarını belirten kayıtlar, düzeltme kayıtları, temellük kayıtları, mukâbele kayıtları ve sema' kayıtları mevcuttur. Bunlar ancak hadisçilerin bulunduğu çevrede görülen belgelerdir.

4. Şerh metodu, te'villeri her zaman münâkaşa edilebilir, fakat orijinaldir, hadisçiliğine delil teşkil eder güçtedir.

5. Konevi, hadis şerhlerinde, hadisçilerin terminolojisinden farklı olarak, hadislerde bir (sır) ve bir de (mânâ) mütâlaa eder.

Bütün hadislerde "keşfu sirrih ve idâhu ma'nâh" -- (كشف سره)

(وايضاح معناه) cümlesini kullanır. Açıklamaları tasavvufi ve remzidir. Verdiği bilgiler kendi müşâhade ve keşf âlemine aittir. İşte bu tekniği, alışılmış yola ters düştüğü için münâkaşa kabul eder. Gerçi hadisleri bu tür açıklama tekniği, yaklaşık Konevi'den üç yüz sene önceden vardır. Konevi'nin kitapları arasında bulunan Ömer el-Mukimi ed-Dineveri'ye ait Şerhu'l-Mesâil adlı eser ile (13), Gülâbadlı sûfi hadisçi Ebûbekr'in, Miftâhu Maâni'l-Ahbârında da bu tür şerhleri görmekteyiz. Fakat Konevi'deki izahlar son derece karmaşık; belki de o müşâhedeleri bizzat yaşayan kimselerce anlaşılacak karakterdedir.

6. Sadreddin'in hadisçiliği fakihliğinden baskındır. Hatta fakihlere küçük bir tarizi de mevcuttur. Vasiyetinde hadisçilerin kitaplarında belirtilen şekilde yıkanmasını ister. Ayrıca, hadis kitaplarına ayrıcalık tanır, diğer bazı eserlerinin satılmasını vasiyet eder.

7. Süfîler bir cemiyette ekseriyeti teşkil etmez. Konya'da o dönemde üç ayrı tarikat merkezinin hadisle ilgisi vardır. Diğerlerinin ilgisi basittir, fakat Konevi'lerde bu iş teknik manadadır. Kullanılan hadislerin sıhhat derecesi de Konevi'lerin lehinedir.

9. Hadisçiler, hadis sevkinde belirli tabirler kullanırlar. Konevi kendisini bunlara bağlı hissetmez. Onu bu şekilde serbestliğe sevken sebep, rivâyet kanunlarını aşarak: "Doğrudan Hz. Peygamber'den keşf veya istifâza yoluyla veya başka şekiller ile haberlerin alınabileceği, onu soru sorulabileceği" hususundaki kanaatları olsa gerektir. Hadisçiler, böyle bir yolun ilmiliğini kabul etmemektedirler. Konevi'nin Kırk Hadis şerhinde 11 türde hadis sevkettiğini görüyoruz. Bunları sıralamak bize bir fikir verecektir:

- a. Allah'ın elçisi dedi ki şeklindeki ifadesi, 28. hadis,
- b. Allah'ın elçisi... idi, 46. hadis,
- c. Peygamberimizin şöyle buyurdıkları sabit olmuştur; 5, 6, 7, 9, 19 ve 27. hadis-i şerifler,
- ç. Muttasıl bir senetle sabit oldu ki, 1. hadis,
- d. Câmiu'l-Usûl adlı katipten..., falancanın rivâyeti olarak: 2, 3, 17 ve 23. hadis-i şerifler,

(13) Ömer el-Mukimi, ed-Dineveri, Şerhu'l-Mesâil, v. 19b; 23a, 25b, 33a, 41a, 79a, 99b v.d.

e. Falancanın rivâyeti olarak el-Câmi' adlı eserden burada adı geçen eser, bir önceki eser de olabilir; Buhâri'nin aynı adlı kitabı da olabilir), 12, 15. hadisler,

f. Genellikle sahibi adı vererek, "falancadan" şeklinde hadis verişi; 8, 20, 21, 22, 24. hadis-i şerifler,

g. Es-Sahih adlı eserde veya sahih hadisler arasında sâbit oldu ki: 10, 11, 18, 26. hadisler,

h. Müslim'in es-Sahih adlı eserinden, 13, 16. hadisler,

i. Tirmizi falancadan rivâyet etti: 25. hadis,

j. Rivâyet olunur ki, 14. hadis. Son yol hasta bir ifâde tarzıdır. Buna temriz sigası adı verilir. Yazarın kesin konuşmadığı anlamına gelir.

Bu hadis sevk yolları içinde; 1, 2, 3, 4. yollar her zaman için ilmi manada tenkide uğrayabilecek yollardır. Fakat, böyle yollarla hadis sevkeden kişi; zaman kazanmak gibi sebeplerle, çok sağlam bildiği haberleri de verebilir. Ama aksi de varid olabilir. 5., 8, 9, 10. yollar, âlim okuyucu tarafından kontrolü mümkün yollardır. 7 ve 8. yolların ise kontrol ve araştırılması hayli güçtür. Bazan imkansız bile olmaktadır.

Özetleyecek olursak diyebilir ki: Konevi, hadisi ve ilimlerini, hadis sevk tekniğini bilmektedir. O, klasik hadisçilerin yolu yanında, tenkide uğrayabilecek, ama kendi inancına göre güçlü sayılan yollarla da hadisleri vermiştir.

Kırk Hadis şerhinde (Keşfu Estâri Cevâhiri'l-Hikem El-Müstahrace el-Mevrûse Min Cevâmii'l-Kelim) (14) açıkladığı hadislerin konularını tespit de faydalı olacaktır. Eserde bulunan 28 hadisin konu dağılımı ise şöyledir:

- a. Değişik türde ibâdetler: 2, 3, 23. hadisler,
- b. Temizlik meseleleri: 1, 13. hadisler,
- c. Tevbe: 5. hadis,
- ç. Rüyâ yorumu, yalan rüyâ anlatımı: 6, 7, 21, 22, 25. hadisler,
- d. Sosyal konular ve hukukî meseleler: 9, 10, 11, 19, 14, 27, 26 hadisler,

(14) Kâtip Çelebi, Keşfu'z-Zunân, II, s. 1038.

e. Duâ şekilleri : 4, 8, 17, 20, 24. hadisler,

f. İktisat : 16. hadis,

g. Tasavvuf, kozmoloji, felsefe, görgü kuralları, peygamberler ve ümmetleri gibi muhtelif konular : 12, 15, 2, 18, 27, 28. hadisler.

Konevi bu 28 hadis ile okuyucusunun, ilk merhalede fikhî ve sosyal yönüne; rüyâ yorumu gibi kalbi ve manevî cihetlerine; duâ gibi Allah'a karşı kulun en yakın olduğu zaman ve mekânına hitap etmiştir. İnsanın madde ve ruh dünyasında ona rehber olacak, Peygamberimizin mübarek sözlerini tanıtmıştır. İkinci derecede olmak üzere, cemiyeti ilgilendiren konulardaki haberleri de eserine almıştır. Peygamberini öldüren ferdi ve toplumu en rezil insan olarak tanıtan haberi açıklayarak, rehberlik müessesesinin korunmasına önem atfetmiş ve aynı kurumun tarih boyunca düşmanlarına hedef teşkil ettiğini de vurgulamak istemiştir.

C. Hadis İlimleri Açısından Eserlerine Kısa Bir Bakış :

Örnekleri Konevi'nin dört ana eserinden seçmiş bulunmaktayız. Bu eserler, yazma halinde olup, büyük bir ihtimalle bazıları şeyhin kendi yazısıyla yazılmış olarak Konya Yusuf Ağa Kitaplığında korunmaktadır.

1. el-Fukûk Fî Mustenedâtı Hukmi'l-Fusûs :

Fukûk'a (v. 5) sahih bir hadisle başlayan Sadreddin Konevi, "Her nesilden dürüst ilim adamlarının; aşırıların tahriflerinde ve bâtil ehlinin sapıklıklarından dini korumak üzere, hadis ilimlerini yükleneneceklerini(öğrenip öğreteceklerini)" haber veren hadis-i şerifi zikreder. Yine (v. 27 a-b), Peygamberimizin dualarını verir. Cibril ile Peygamberimizin bir konuşmasını nakleder. Allah'ın salatını anlatır. (29 b)'de Peygamberimizin bir hutbesini sevk ederek Hullet meselesini anlatır. (43 b)'de, ecdâda yemini yasaklayan Peygamber buyruğunu nakleder. Buraya kadar geçmiş olan hadisler, otantik hadisleri toplayan ana hadis kitaplarımızda geçmektedir. (v. 61 B)'de Peygamberimize; "Râbbini gördün mü?" diyen sahabiye verdiği cevap söz konusu edilir : "o, bir nurdur, nasıl göreyim?" Konevi : "mücerred nûr görülemez" cümlesiyle hadisi açıklar. Aynı sayfada, Allah'ın sevgili kullarına belâyı artırdığını belirten, münakaşa edilmiş bir haber mevcuttur. Konevi bütün bu haberlerde kaynak vermemektedir.

(v. 119 a)'da, Allah'tan Peygamberimize bilgi'nin gelişi bir ka-

demelenme ile verilir. Bu sözler, Peygamberimize izâfe olunur. Fakat buradaki metinlerin bir kısmı, hadis alimlerinin reddettikleri haberlerdir, ispatları zordur. Öyle inanıyoruz ki, meleklerden Peygamberimize kadar böylesi bir kademelenmeyi, Sadreddin Konevi dışındada yapan bir alim bilmemekte haklıyız.

(v. 125 a)'da, dünyanın sonunu haber veren bazı alâmetleri sıralayan bir hadis nakledilmektedir. Bu haber de kaynaksızdır. Akait alimleri ile mezhepler tarihi yazarları arasında ihtilafli konulardandır. Bir hadis şeklinde verilışı : "bazı fikir gruplarının, kendi inançlarını, Peygamberimizden asırlar sonra bile, onun ağzından verme günahından kurtulamadıklarının bir tespiti olsa gerektir.

(v. 151 b)'de, Konevi ve İbn-i Arabî'nin, Keşf'i önemli bir bilgi kaynağı gören ve kendilerini diğer sülâhlerden ayıran görüşleri mevcuttur. eyh burada : "İbn-i Arabî'nin Peygamberimizle ve ölmüş bazı muhterem kişilerle bizzat görüşüğünü" anlatır. Onun belirttiğine göre bu hadiseler, gece ve gündüz farkı olmadan her zaman tahakkuk etmiştir. Konevi bilgi vermeğe şöyle devam eder : "bunu defalarca bizzat denedim. İşte bu Peygamberimizin Allah yeryüzüne (arza), nebilerin cesetlerini yemeyi haram kıldı, mübârek sözüyle işâret ettiğİ husustur." Sadreddin Konevi verdiğİ bu bilgilerle; senetsiz ve kaynaksız hadis naklinde, bizzat görüşmeğe dayandığını, bunun da Peygamberimizin mübârek bir sözünün bir tecellisi olduğunu savunur. Cesedin bozulmaması ile, görüşmenin, eski vücuttan faydalanarak, tecessüm şeklinde (yani bir nevi dirilme ile) tahakkuk ettiğine işâret eder.

F u k ü k 'taki genel hava, bir kaç tane dışında, uydurma; asılsız hadisin bulunmaması şeklindedir. Tasavvuf kaynaklı bir kaç haber ise münâkaşa konusu yapılabilir. Genellikle; âhiret, ruh dünyası, Peygamberlerin manevî makamları, bazı sembolik açıklamalar ihtivâ eden haberler, bir hadisçi titizliğı ile senede bağlanmamıştır. Hadislerin büyük bir kısmının sıhhati rahatlıkla ifade edilebilir. Aynı dönemde yazılan eserlerden Celâleddin Rûmî ve Nâsıruddin Hoyî'nin, naklettiğİ haberler için bu hükmü veremeyiz. Kanaatımızca Sadreddin'i hadisçi yapan husus da budur.

2. en-Nefehât el-İlâhiyye :

Allah'ın rahmeti eseri bazı hoş kokuları olduğunu, onlara doğru yönelmemizi öğütleyen ve tasavvufi eserlerde görülen bir haber

(ان لله في أيام دهركم نفاتح ألا تتعرضوا

mukaddimedede ve-

rilmekte ve eserin adı da bu haberden itibas olunmatadır. (v. 7 a)'da, "ben kulumun zannattığı gibiyim" haberi vardır. Bu da hadis olarak zikredilir. (v. 11 a)'da Konevi'nin, ilimde kullandığı gerçek ölçü verilir. Şöyle der: "Zevk ve Feyz diliyle söylüyorum. Vehbi olan feyz'le. Yoksa fikri zorlama ve sonradan kazanılan; kesbi olan ilimle değil." Bu cümlelerde enteresan görülebilecek dört terim vardır: Zevk dili, vehbi feyz, bile bile zoraki düşünce, ilm-i kesbi. Bunlar Konevi'ye göre iik aynı tarzıdır. Birinciler kendiliğinden, ilâhî bir sünûhat ile gerçekleşirken, ikincilerin bir çalışma, bir gayret, tahsil ve beşerî güç ile elde edilmesi söz konusudur. İyi düşünüldüğü takdirde, her ikisi de aynı olmakla beraber, eski çağlardan beri, **ilmin**; vehbi ve kesbi ayırımı, düşüncenin ise; feyz ve beyin mahsulü olan düşünceler şeklinde bölümlenmeleri âdet olmuştur.

(v. 13 a-b)'de Kur'an'ın iniş tarzı anlatılırken: "bütün yaratıkların, yaratılmadan önce, bir ölçü içinde miktarlarına ve diğer özelliklerine ilâhî takdir getirildiğini haber veren, değişik beş tane rivâyet vardır. Bütün bu haberlerde, senet ve kaynak verilmemekte, sadece bunların hadis olduğu söylenmekle yetinilmektedir.

3. Miftâhu Ğaybi'l-Cem'i ve'l-Cûd :

Sadreddin Konevi bu eserin bir yerinde, hitap ettiği zümreyi belirtir. Onun bu açıklaması umumiyetle kitaplarının ehil olmayanlar tarafından gözden geçirilmesini önlemeye matuftur. Aynı endişeyü, vasiyet-nâmesinde de gösterir. Miftâh'ın; "hülâsatü'l-hassa, yani seçkin tabakanın da özü olan zümre'ye" hitap ettiğini belirler. (v. 31 a).

(v. 119 a)'da Keşif ve Şuhûd'a itimat ettiğini belirten kayıtlardan bir tanesi vardır. Ayrıca böyle bir ifade, (v. 11 a)'da mevcuttur. Nikâhı, tesirlerini ve fonksiyonunu anlatırken, doğacak çocuğun cinsiyetini yine bir hadisle açıklar ve "Allah Âdemî kendi suretinde yarattı" haberini, Âdem ile Havva'nın yaratılışını hep haberler halinde verir.

(v. 103 a-b)'de, niyet-amel ilişkilerini, sahih bir hadis olan: (amel-ler niyetlere bağlıdır: (انما الاعمال بالنيات) hadisi ile açıklar. Sadreddin Konevi, kâinatın var oluşu ve Allah'ın varlığı problemini; (Allah vardı, başka da hiç bir şey yoktu (كان الله)

(ولم يكن معه شيء *) sözü ile açıklamaya çalışır. Muhtemelen bunu

hadis olarak görür. Bu konuda Peygamberlerden gelen haberleri, velilerden intikal eden sözleri, yazılmış eserleri birer işaret telakki eder. Bir çok hadisçinin üzerinde tenkitler yaptıkları : (Peygamberimizin ruh olarak ilk yaratılmış varlık olduğunu : ileri süren ve bir hadis ağırlığı içinde verilen, (كنت نبيا وآدم بين الماء والطين)

“Âdem henüz çamur ile su arası bir varlık iken ben Peygamberdim” sözünü kitabında nakleden Konevi, elest bezmini hatırlatır, bunun pek çok kişi tarafından dünyada hatırlanmışlığına dikkati çeker. Haberlerde yine senet ve teknik kayıtlara bağlı kalmaz.

4. Et-Teveccüh el-Etemm Nahve'l-Hakk :

Kalp temizliği yolunu benimseyen sâlikin neler yapması gerektiğine tahsis ettiği bu kitabında yine hadislere yer verir. Belirli bir yol alındıktan sonra evliliği tavsiye eden Konevi, iyi bir eş bulamayacak olanlara, bekârlığı, orucu ve az uyumayı öğütler. Bunu Peygamberimizin bir hadisiyle te'yid eder. Hadisi senetsiz ve kaynaksız verir. (Selâm ona olsun, dedi ki : iki yüz yılından sonra en hayırlınız, hafif ve güçsüzleriniz olacaktır. Hafif ve güçsüz kimdir? diye sorulunca Peygamberimiz; hanımı ve çocuğu olmayanlardır buyurdular). (v. 41 b). Bekârlığın öğülmesi konusu, genellikle uydurma haberlere konu olmuş, islâm dünyasında bazı zaruretler dışında, müslümanlar evlenmişlerdir. Kezâ bekârlığı yeren haberlerin de aynı illetle ma'lul oldukları iddia olunmaktadır. Mürid için lüzumlu ilim ölçüsünü verirken Konevi : “lüzumsuz teferruât ve istılahlar yerine, Allah ve elçisinin sözlerindeki gizli mânâlar” cümlesini kullanır (v. 43 a).

Bu bahse netice olarak diyebiliriz ki, hadis ilimlerinin tekniğini ve ilmi şartlarını bilmesine rağmen Konevi, Hocası ve keşfi esas alan diğer bazı sûfiler gibi; terminooljiye, teknik şartlara, usul konularına ve kaynak verme mecbûriyetine pek iyi riâyet etmez. Kullandığı haberlerin bir bölümü, sûfilerde müşterek olan, münâkaşa davet eden haberlerdir. Bunun yanında, verdiği hadislerin yüzde yetmişten fazlasının sahih haberler olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar çok defa, kalbi amellere, metafizik meselelere, felsefi açıklamalara, zevklerin izâhına mesnet olarak serpiştirilmiş haberlerdir. Şeyh bunların hadis olduğunu kabul eder.

Onun eserlerinde; ibâdet, muâmelât, cezâlar gibi sosyal ve ferdi yönü birlikte haberler pek bulunmamaktadır. Eserleri, bir ilm-i hâl kitabı tarzında tertip edilmemiştir. Bu itibarla, meselâ bir Câmi', bir

Müsnet, bir Mu'cem türünde hadis koleksiyonları söz konusu değildir. Yani, hadis almak isteyen onun eserlerine değil ana kaynaklara mürâcaat edecektir.

SONUÇ :

Büyük hâkim, sûfi, ârif billâh, hadis âlimi Sadreddin Konevi Muhammed b. İshâk, milletimizi meydana getiren kültür değerlerimiz içinde seçkin bir yere sahiptir. Nasıl 13. asır Konya'sından, Celâleddin Rûmî, bugün bütün insanlığa seslenip, huzur ve sükûn, barış ve kardeşlik tohumları ekiyorsa; kendisini iyice önce kendimiz tanıyıp, sonra da dünyaya tanıttığımız takdirde, Konya ikinci bir İbn-i Arabî'nin insanlığa sunulmasında öncü olacaktır. Büyük âlim Muhammed Hamidullah'ın dediği gibi, bugünün Avrupası, hatta topyekûn batısını, büyük hukukçu Ebû Hanife hazretlerinin içtihatlarından çok, İbn-i Arabî'nin fikirleri kendine çekmektedir. Bu dünya tarihinde hep böyle olmuştur. Kimbilir belki de Koneviler ve onların hikmeti yoluyla insanlık İslâmı tanıyacak ve son Peygamber Muhammed Mustafa'nı geniş rahmeti âlemleri böylece kuşatacaktır. İleriye ait tecellileri ancak Allah en iyi bilebilir.

Kitaplarındaki sema' kayıtlarında, Ebû Tâhir es-Silefi, Cemâlettin el-Vâsiti, ebu'l-Hasen el-İskenderâni gibi hadis şeyhlerine rasladığımız Konevi'nin kütüphanesinde, mükerrer nüshalar halinde rasladığımız el-Ahkâm el-Kubrâ ve Câmiu'l-Usûl gibi hadis eserleri ve daha pek çok delil, şeyhin hadise ve onun sahibi Hazret-i Peygambere bağlılığını gösteren hüccetlerdir. Mütihazsısların ilgisini Konevi'nin hadisçiliği üzerine çekebildiğimiz takdirde; "hadis ilimleri ve tasavvuf ilişkileri", "sûfi hadisçiler ve hadisçi sûfiler" gibi oldukça bâkir konuları da birlikte öğrenmemiz mümkün olacaktır.

Aksaraylı tarihçi Kerimüddin Makmûd'un da dediği gibi, gününde hadisçiliği doğu ve batıda şöhret yapmış bir âlimin, yüzyıllar boyu perde arkasında kalması, gönlüm râzı olmayacağı bir husustur.

Teknik ilimlerin ve maddî gelişmelerin henüz aktüalitesini tamamen ayakta tuttuğu bir dünyada, özellikle bir ülkede yaşamaktayız. Dünya milletleri, ilimleri teknik ve manevî diye ayırma tabi tutmadan aynı ilgi ile gündemde tutmakta ve her ikisinden faydalanmaktadır. Zengin tarihimizde, ilâhiyât, felsefe gibi fikrî ve manevî ağır ilimlerin mensuplarının aynı zamanda tabib, eczacı, teknik eleman, sanatkâr olduğu devreleri gördük. Tarihin bu altın çağlarında; filozof, ilâhiyatçı, filolog, tarihçi asla horlanmıyor, aksine hürmet

görüyordu. Aynı günlerin, aynı kemâl ölçüleri içinde tekerrür etmesini diliyoruz. Maddî ilimlerin verdiği havanın, manevî ilimlerle de takviye edilerek, iki kanatlı irfân ehli bilginlerimizin, mütevâzi' kişililerinde göreceğimiz, haşmetli çalışmayı, dünyaya ışık tutan kıvâmı beklemek hakkımızdır.

Büyük bir mütefekkir olarak, Allah - kâinât ve cemiyet ilişkileri ile kafa ve gönüllerini devamlı meşgul eden Sadreddin ve emsâli de-hâlar, fert ve cemiyet planında ahlâk güzelliği örnekleri ortaya koyarak, mesûd bir toplum halinde yaşamının çilesini çeken cemiyet direkleri olmuşlardır. Bu örnekler, bizim kendimize gelmemizde ni-rengi noktalarıdır. İnsan unsurumuzu mükemmelleştirmemiz için, bunlardan daha iyi modellere sahip bulunmamaktayız. Türk milleti-ni dünyaya farklı kılan da 'bu değerler olsa gerektir.

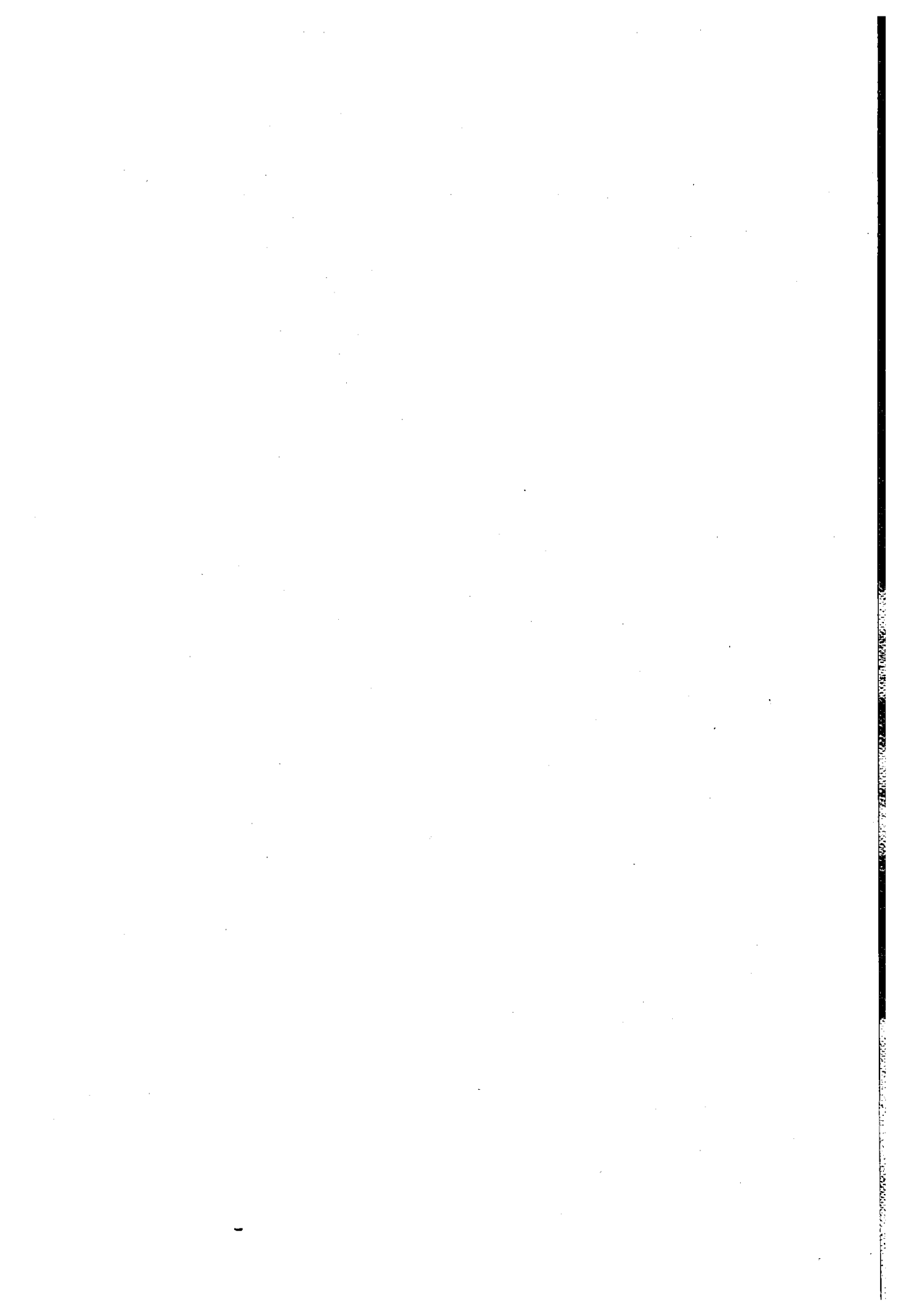
Son cümlemiz Sadreddin Konevi'nin bir duâsı olsun :

- (اللهم طهر قلوبنا من الالتفات الى غيرك، والاشتغال بسواك)
 (وخذ منا، وكن عوضا لنا عنا، وعن كل شيء. ولا تجعلنا نهبة)
 (للأكوان ولا ملعبة للشيطان. بل اجعل لنا نورا. واستجب)
 (دعائنا في عين ما سألناك سريعا : يا سميع يا قريب، يا مجيبا)

“Allahım, kalplerimizi senden başka şeye yönelmekten ve senden başkasıyla meşgul olmaktan arıt, temiz kıl. Bizi bizden al, bizim yerimize bizi kendinle doldur (bizde tecelli et). Bizi âleme yağmalık, Şeytana oyuncak yapma. Bilakis bize nûr bahşet. Duâlarımızı çabucak, kendi istediğinin aynı şekilde kabul buyur. Sen işitensin, sen (bize) yakınsın, sen duâlara cevap verensin”. (15)

(15) Yusuf Ağa Kitaplığı, Yzm., No: 4883, v. 35.; Tebliğde kullanılan :

- en-Nefehât el-İlâhiyye, Yusuf Ağa, No: 4867,
- Miftâh., aynı kütüphane, no: 4865.
- Fukûk, aynı yer, 4858,
- et-Teveccüh el-Etemm Nahve'l-Hakk, aynı yer, no: 4883.

SADREDDİN KONEVİ'DEN MEVLÂNÂ'YA İSLÂM ÇEVRESİNDEKİ EDEBİYÂTIN GELİŞME SEYRİ

Yrd. Doç. Dr. A. Neclâ PEKOLCAY

Siyâsi ve bilhassa içtimâî hâdiselerin te'siriyle oluşup-gelişen İslâm tasavvufunun Anadolu'da yerleşmiş Türkler arasında ayrı bir yeri vardır. İslâm ahlâk veya kültürüne, yâhut her ikisine de sâhip şeyhlerin kurdukları tekkeler, Anadolu halkı için birer eğitim ve öğretim merkezi olmuştur.

İslâm tasavvufunu yönlendiren Selçuk Anadolu'su şeyhleri, İslâmî ve edebî bilgileriyle, bu dönem İslâmî Türk edebiyâtının da istikametini daha ziyâde tasavvufa çevirmişlerdir.

Bu bildiride, târihi ve içtimâî âmiller üzerinde durulmayacak, Muhyi'd-Din İbnü'l-Arabî'nin terbiyesinde yetiştiği bilinen Sadreddin Konevi ile ona çok kıymet verdiği kaydedilen Mevlânâ'nın tâkibettikleri yoldan kısaca söz edilecektir.

Vahdet-i vücud konusunu şeyhinin görüşü açısından değerlendiren Sadreddin Konevi'nin, öğrenmek için devamlı sual sorması usûlü, onun tasavvufta sür'atle büyük bir mesâfe alışının sebebi gibi görünmektedir. Hayâtının bâzı safhaları hakkında değişik bilgiler verilmekle beraber, Şeyh Ekber ile arasındaki konuşmalar, hemen bu konudaki her kaynakta dile getirilmektedir. Ayrıca, Şeyh Sadreddin Muhammed b. İshâk el-Konevi'nin zâhiri, bâtını, akli ve nakli ilimlere hakkı ile vâkıf olduğu kaydedilmekte, Hoca Nasreddin Tûsî v.b. ile bu konularda sual ve cevaplar vâki olduğundan bahsedilmektedir. Ondan bu yolda istifâde edenler arasında Mevlânâ Kutbeddin Şîrâzî, Şeyh Fahrreddin İrâkî, Şeyh Sadreddin Fergânî'nin isimleri de geçmektedir. Gerçi mutasavvıflar arasında sual sorarak öğrenme sâdece Sadreddin Konevi'ye mahsus değildir; fakat, kat'edilen mesâfe içinde, sorulan soruların fayda sağlama derecesini ayarlama ayrı bir yetenek ve metod işidir ki, Şeyh Sadreddin'in her ikisine de sâhip olduğu görülmektedir. Kaynaklarda kaydedilmiş bulunan bu muhâverelerden birini kendisi şöyle anlatıyor: "(Şeyh Ekber) ol sözlerden bâzın îade ederdi ... Ayıtdum :

"Benüm bir hâcetüm dahî kalmışdır. Sana vâki olan tecelli-i zâtî ki, ba'de hicâb yokdur dahî ekmele ansuz müstekar yokdur bana dahî hâsıl ola." Şeyh, benüm suâlümü kabûl eyledi ve ayıtdı: "Ol ki iste-dün, mebzûldür..." (Nefâhatü'l-üns trc., s. 633).

Konevi'nin, ihtisas-meyânında sohbet ettiği büyük zâtlardan bi-ri de, kayıtlara göre, Mevlânâ'dır. Sual ile muhâkemeye ve doğruyu bulmaya sevkette usûlünü Mevlânâ'da da görüyoruz. Bilhassa, zıd-ır ile isbat metodu dâhilinde birçok edebî san'atın gerçekleştiği Mes-nevî, kişileri İslâm tasavvufunun ışığında İslâmiyete yöneltmiş en kuvvetli eseridir. Doğruluğun geniş yer tuttuğu eserde, şeytana uy-mamak, yâni nefsi zararlı arzuların temizlemek lüzûmuna birçok değişik vesilelerle işaret edilmiştir. Hırs ve tama'n insanı kolayca yanlış yollara sevkedeceğinden bahsedilmiştir. Örnekler vermeye ça-lışalım :

**Sad hezârân dâm ü dânest ey Hüdâ
Mâ çü mürgân-ı haris ü bi-nevâ**

"Ey Allâhım, (bu dünyâda) yüzbinlerce tuzak ve tâne vardır. Biz (gâfil insanlar) ise, aç ve haris kuşlar gibiyiz." (371. beyit).

**Mirehâni her demi mârâ vü bâz
Sûy-i dâmi mi-revîm ey ser-firâz.**

"Ey yüce Allâh, Sen bizi her dem bir tuzaktan kurtarmaktasın ama biz (yine) diğer bir tuzağa gitmekteyiz. (373. beyit).

**Mâ derin enbâr gendüm mi-künim
Gendüm-i cem' âmede güm mi-künim**

"Biz (bu dünyâ) anbarına buğday topluyoruz ama toplamış ol-duğumuz buğdayları da kaybediyoruz." (374. beyit).

Burada bahis konusu olan, mânevî azığın kaybıdır; çünkü, gön-lü Allâha vermeden yapılan ibâdetin değeri yoktur. Gönlü dünyâ ar-zularına meylettirerek, Allah'a yönelmekten men'eden de nefsi em-mâredir. Fakat, gâfil insan bunun farkında değildir.

**Müş tâ enbar-ı mâ hufre zedest
Ez feneş enbâr-ı mâ vîran şüdest**

"Fâre anbarımızda delik açmış, onun hilesinden anbarımız ha-râbolmuştur." (376. beyit).

Yâni gönle şeytan girmiş, onu ve mânevî azığı azar azar kemir-miştir.

**Evvel ey can def'i şerr-i mûş kün
V'angeh ender cem'-i gendüm Kûş kün**

"Ey can, evvelâ fârenin def'i çâresine bak, ondan sonra buğday toplamaya çalış." (377. beyit).

**Ger ne mûşî düzd der anbâr-ı mâst
Gedüm-i a'mâl-i çil sâle kücast?**

"Eğer bizim anbarda hırsız fâre olmasaydı, kırk yıllık amel buğdayı nereye giderdi?" (379. beyit).

**Rîze rîze sıdk-ı her rûze çirâ
Cem' mi-nâyed derin enbâr-ı mâ**

"Sıdk ve istikamet azığı azar azar olsun anbarımızda niçin toplanmıyor?" (380. beyit).

**Bes sitâre-i âteş ez âhen cehîd
V'an dil-i sûzide pezrûft ü keşid**

"Demirden birçok kıvılcım sıçradı; yanmış gönül de (o kıvılcımları) çekip-aldı." (381. beyit).

**Lik der zulmet yeki düzdî nihân
Mi-nihed engüş ber istâregân**

"Lâkin karanlık içinde gizlenen bir hırsız var ki, kıvılcımların üstüne (söndürmek için) parmak basıyor." (383. beyit).

**Ger hezârân dâm bâşed her kadem
Çün tu bâ mâyi nebâşed hiç gam**

"Ey Eğer Sen (ey Allâhım) bizimle berâber olursan (bizi muhâfaza edersen) her adım başında binlerce tuzak olsa, bize gam yoktur." (384. beyit).

**Çün inâyetet büved bâ mâ mukim
Key büved bîmî ezan düzd-i leim?**

"Senin inâyetin bize mukim olunca, o alçak hırsızdan (şeytandan) ne korkumuz olur?" (385. beyit).

Yukarıdaki beyitlerde doğru harekete ve gönlü temizlemeye gayret ettikten sonra, Allah'tan yardım dilemek lüzûmunu gösteren Mevlânâ, zıddı ile isbat metodu içinde, mü'min ve fâsıkı de şöyle vasıflandırır :

**İn küned ez emr ü an behr-i sitiz
Ber ser-i istizerüyân hâk riz**

“Bu (yâni mü'min, mahzâ emre itâat için, o (yâni fâsik), mücâdele ve gösteriş için yapar. Böyle ikiyüzlü adamların başlarına top-rak saç.” (281. beyit).

Münâfık kimsenin sonunu da şöyle belirtir :

**Mü'minanrâ bürd bâşed âkıbet
Ber münâfık mât ender Âhiret**

“Sonunda, mü'minler münâfıklara galebe çalarlar; münâfıklar Âhiret'te mat (mağlûp) olurlar.” (284. beyit).

Sık-sık kıyâsa da yer veren Mevlânâ, bunu münâfık kelimesi üzerinde şöyle gerçekleştirmektedir :

**Ziştî-i in nâm-ı bed ez harf nist
Telhî-i an âb-ı bahr ez zarf nist**

“Bu çirkin lafz (yâni münâfık lafzı), harften dolayı (çirkin) de-ğildir; (nitekim) deniz suyunun acılığı da kaptan (yâni kabı dola-yisiyle) değildir.” (292. beyit).

**Harf zarf âmed deru mânâ çü âb
Bahr-i mânâ indehü ümmülkitâb**

“Harf zarf gibi, mânâ ise onun (o zarfın) içindeki su gibidir; Mânâ denizi ise, Allah indinde sâbit olan Ümmü'l-kitâb'dır.” (393. be-yit).

(bk. Ra'd sûresi, 39. : Meâlen : “Allah dilediğini mahveder, iste-diğini sâbit kılar. Ümmü'l-Kitâb ise O'nun indindedir.”).

Dünyâ ve din sıhhatini de şu tezatlar içinde ortaya koymuştur ki, beyitte hem âhenk, hem mânâ zenginliği vardır :

**Sıhhat-i in his zi ma'mûr-ı ten
Sıhhat-i an his zi tahrib-i beden**

“Bu (yâni dünyevî) hissin sıhhati tenin mâmurluğundadır; o (yâni din) hissinin sıhhati, bedenî tahribindedir.” (302. beyit).

Zirâ dünyâ nimetleri ile gözü dolan kişi, dine gereğince yönelemez; ancak, yöneldiğini zanneder.

Âl-i İmrân sûresi, 92.ye dayanan Mevlânâ, meâlen : “Sevdikleri-nizden infâk ve tasadduk etmedikçe., birrü hayra kat'iyen nâil ola-

mazsınız “mânâsında olan âyeti şu beyitlerle açıklamaya gayret etmektedir :

**Kerd virân hâne behr-i genc-i zer
Ve'z heman genceş küned ma'mûr ter**

“Biri, defîne için evini harâbeder; fakat, bulduğu hazîne ile o harâbeyi eskisinden ma'mûr hâle getirri.” (304. beyit).

**Âbrâ bübrîd ü cûrâ pâk kerd
Ba'dezan cûrâ revan kerd âb-ı hord**

“Biri suyu kesip derenin yatağını temizler; ondan sonra, dereye temiz ve içilecek su akar.” (305. beyit).

**Postrâ bişkâft peykânâ keşid
Post-i tâze ba'dezaneş ber demîd**

“Biri de deriyi yarıp, saplanmış oku çıkarır; ondan sonra, (yara iyileşip) yeni deri peydâ olur.” (306. beyit).

Meselenin sonunu da şöyle bağlamaktadır :

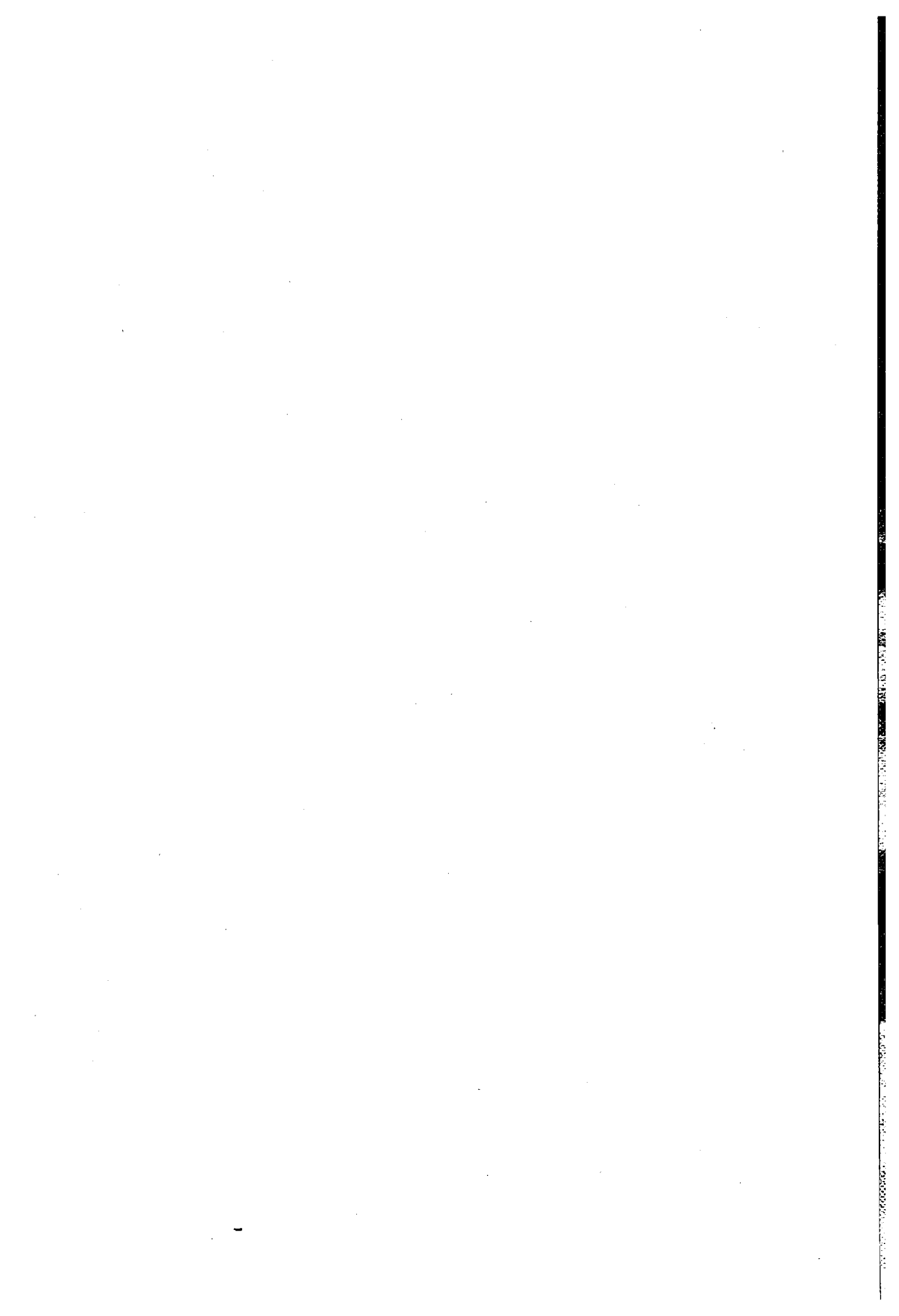
**Kâr-ı biçünrâ ki keyfiyyet nihed
În ki güftem in zarûret mîdihed**

“Kendisine nasıl ve niçin denilemeyen Allâh'ın işine kim keyfiyyet vaz'edebilir? Bu söylediklerim zarûret icâbıdır.” (308. beyit).

Sonuç olarak :

1. Sadreddin Konevi'den Mevlânâ'ya uzanan İslâm tasavvufu çerçevesi içinde İslâmî Türk edebiyâtında toplulukları Kur'an dâiresinde, öğretme ve eğitmeye, bilinçli bir inanca yöneltmeye mütemâ-yil bir üslûp gelişmiştir.

2. Tezat san'atının yer aldığı eserlerde ziddiyle isbat veyâ kıyas metodu göze çarpmaktadır.

SADREDDİN KONEVİ'NİN İLMİ ŞAHSİYETİ

Doç. Dr. Ramazan AYVALLI

Her meşhûr kimsenin, meselâ faziletli bir ilim adamının, dirâ-yetli bir devlet adamının, muvaffak olmuş bir ticâret veya iş ada-mının, şöhretli bir san'atkârın ve herhangi bir spor dalındaki rekortmenin, bulunduğu mevki ve makama gelmeden önceki hayâtı, yetişme tarzı ve elde ettiği şöhrete nasıl ulaştığı dâimâ merak konusu olur.

Konya'nın ma'nevi mi'mârlarından, büyük ilim adamı ve veli Sadreddin Ebu'l-Meâlî Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yûsuf b. Ali el-Konevî'nin (1) (606-673/1210-1274) de ilme başlama yaşı, ilim öğrendiği merkezler, hocaları ve bunların adedi, ilim tashili için yaptığı seyâhatler, tahsil ettiği ilimler ve bunlarda elde ettiği pâye, hocalık yaptığı merkezler, yetiştirdiği talebe ve bunların sayısı, te'lif ve tasnif ettiği eserler ve eserlerinin ilmi kıymeti merak konusu olabilir. İşte biz, Selçuk Üniversitesinin, büyük bir kadir-şinâslık örneği olarak, tertiplediği bu ma'nâlı ve kıymetli sempozyumda, "Sadreddin Konevî'nin İlmî Şahsiyeti" başlıklı tebliğimizin hacmi ve vak-tin müsâadesi nisbetinde- bu konulardan bazılarına, birer nebze de olsa temâs etmek istiyoruz.

Hemen şunu belirtelim ki, gerek hocalarının, gerek akrânının, gerekse talebesinin ve daha sonraki âlimlerin birçok iltifâtlarına, medihlerine ve sitâyışkâr sözlerine mazhar olan büyük Türk (2) mutasavvıfı Sadreddin Konevî, memleketimizde, özellikle Konya'da yeteri kadar tanınmamakta ve lâyıkı vechile bilinmemektedir. Bu bakımdan biz, önce, muhtelif asırlarda ve değişik memleketlerde yaşamış, ilim erbâbı arasında meşhûr bazı âlimlerin, onun hakkındaki sözlerinden birkaç tanesini zikretmeyi uygun görüyoruz:

- (1) Şâhzâde-i Muhammed Dârâşükûb Sefinetü'l-Evliyâ, Mat. Feyz, 1884, s. 68; Ömer Rızâ Kehhâle, Mu'cemü'l-Müellifin, Beyrut, tarihsiz, IX, 43; Hayruddin ez-Ziriklî, el-A'lâm, 3. tab', bas. tar. şeh. ve mat. yok, VI, 254
- (2) Prof. Dr. Nihat Keklik, Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah-Kâinât ve İnsan, İstanbul, 1977 (1. bsk. Edebiyat Fak. Mat. 1967), Önsöz, VIII (Giriş), IX

Büyük islâm âlimi, Mısır'da ve Şam'da Şâfiî âlimlerin reisi ve Şam'da kâdî'l-kudât ya'nî temyiz reisi olan, 150'den fazla kitap yazan Ebu'l-Hasen es-Sübki (Ali b. Abdi'l-Kâfi hâfız Takıyyüddin Sübki)nin (683-756/1284-1355) oğlu ve şâfiî âlimlerinden Abdül-Vehhâb Tâcü'd-Din es-Sübki (v. 771/1370 Şam), onun hakkında, "zâhid, şeyh, Muhammed b. İshâk Sadruddin el-Konevi, tasavvufa dâir eserler sahibidir" (3) demek sûretiyle, onu tasavvuf âlimlerinden saymıştır.

İran'lı büyük âlim ve velî, çok kitap yazmış bulunan, Fâtih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'a da'vet edilen, Konya'ya kadar gelip onun vefâtını haber alınca geri dönen, Şeyhulislâm Molla Câmi (Abdurrahmân b. Nizâmiddin Ahmed Nüriddin Câmi) (Câm 817-898 Hirat/1414-1492), "Şeyh Sadreddin Muhammed b. İshâk el-Konevi, zâhiri ve bâtnî, akli ve nakli bütün ilimleri cem' etmişti" (4) demektedir.

Ali el-Havvâs'ın talebesi, büyük hadis ve Şâfiî fıkıh âlimi olan ve çok kitabı bulunan Abdülvehhâb eş-Şa'rânî (v. 973/1565) de, "Şeyh Muhammed el-Konevi es-Sûfi, İbnü'l-Arabî'nin arkadaşı olup bir cildlik Fâtiha tefsiri ve başka te'lifleri vardır" (5) diyerek onun tasavvuf, tefsir ve diğer ilimlerde eser sâhibi olduğunu belirtmiştir.

M. 1535 senesinde vefât eden Hândmir, Bombay'da basılan farsça bir eserinde "Şeyh Sadreddin Muhammed b. İshâk el-Konevi zâhiri ve bâtnî ilimleri, akli ve nakli fenleri elde etme konusunda emsâl ve akrânını geçmiştir..." (6) demektedir.

M. XVIII. asırda vefât eden büyük Türk âlimi, Üsküdar'da Atpazarında Osman efendiden hilâfet alan, sôfiyye-i aliyyeden, Celveti Meşâyihından ve "Rûhu'l-Beyân" isimli 10 cild hâlinde Beyrut ve İstanbul'da bastırılan tanınmış Kur'ân tefsirinin ve diğer bazı meşhûr eserlerin yazarı olan, aynı zamanda Üsküdar'daki Ahmediyye Câmiinde cum'a vâizliği yapan İsmâl Hakkı Bursevî (Aydos 1063-1137 Bursa/1652-1725) ise, "Kitâbu'l-Hitâb" adlı eserinde, Konevi ile Mevlânâ Celâleddin Rûmî'yi mukâyese edip, Konevi'nin Mevlânâ'dan "yerle gök arasındaki fark gibi" çok yüksek olduğundan bahsetmektedir. (7)

Fransızcadan Türkçeye Lügati ve altı cildlik Kâmûsü'l-A'lâm'ı

(3) Tâcüddin es-Sübki, Tabakâtü's-Şâfi'iyye, Mısır, 1964, VIII, 45

(4) Molla Câmi, Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds, Lucknow, 1893, Lâmiî Çelebi, Nefehâtü'l-Üns Tercemesi, İstanbul, 1270, s. 659

(5) Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, Mısır, 1954, I, 203

(6) Hwândmir, Habîbü's-Siyer, Bombay, 1957, c. III, cüz' I, s. 66

(7) Prof. Dr. Nihat Keklik, A.g.e. (Giriş), XI

ile şöhret bulan Şemseddin Sâmî (1266-1322/1850-1904), onun hakkında, "Kibâr-ı meşâyih ve ulemâdan (velilerin ve âlimlerin büyüklerinden) olup Konyalıdır" der. Ayrıca "zâhiri ve bâtinî ilimlerde, asrının feridi (bir tanesi) olup talebelerinden nice meşhûr âlimlerin yetiştiğini, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin de ondan ilim aldığı" kaydeder. (8)

Hicri 14. asrın büyük âlimlerinden, Câmiu'l-Ezher mezûnu, uzun seneler Medîne'de kalan, Şâm'da kâdi, Beyrût'ta da Hukûk Mahkemesi re'isi olan ve çok kitap yazmış bulunan (47 aded kitabı basılmıştır) Yûsuf b. İsmâil b. Yûsuf en-Nebhânî (Hayfa 1265-1350 Beyrut/1849-1932), "Sûfi, büyük ârif, meşhûr imâm Sadreddin el-Konevi Muhammed b. İshâk er-Rûmî, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin talebelerinin en üstünüdür." (9) demiştir.

Muâsır ilim adamlarından Hayruddin ez-Zirikli ise, onu, "sûfi, Şeyh Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin öğrencilerinin büyüklerinden..." olarak takdim eder. (10)

Kronolojik sıraya göre, hakkındaki medihkâr sözlerden bir kısmını naklettiğimiz h. 606 (m. 1210) yılında, Malatya'da doğan (11), bilâhare Konya'ya yerleşen, Anadolu Selçukluları nezdinde i'tibârlı ve yüksek mevki sâhibi (12) tanınmış bir âilenin çocuğu olan Muhammed b. İshâk (Sadreddin Konevi), küçük yaşta, yetim bir çocuk olarak ilim tahsiline başlayıp zamanında okunması âdet olan ilimleri okumuştur. İlk öğrenimini bitirdikten sonra, ağırlıklı olarak kelâm ve tasavvuf ilimlerine yönelmiş, bu sâhada aşkla, şevkle çalışmaya başlamıştır. Hândmir'in de ifade ettiği gibi, zâhiri ve bâtinî ilimleri, akli ve nakli fenleri elde etmiştir. (13)

Büyük kelâm ve tasavvuf âlimlerinden olan Sadreddin Konevi, Konya'lı olup burada yaşamış, bir ara Halep, Şâm, Mısır ve Hicâz'a gitmiş ise de, sonra tekrâr Konya'ya dönüp 673/1274 senesinde, yine

(8) Şemseddin Sâmî, Kâmûsü'l-A'lâm, İstanbul, 1306, IV, 2944

(9) Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî, Câmiu Kerâmâtî'l-Evliyâ, Tah. ve Mür. İbrâhîm Atve İvad, 2. tab', Mustafa'l-Bâbî el-Halebî, (Kâhire), 1394/1974, I, 222

(10) Hayruddin ez-Zirikli, A.g.e. VI, 254

(11) Prof. Dr. N. Keklik, A.g.e. (Giriş), s. XI; (Prof. Dr.) Ahmed Ateş, Muhyiddin İbnü'l-Arabî md. İslâm Ansiklopedisi, VIII, 539. Hayruddin ez-Zirikli, onun hem doğumunun, hem de vefâtının Konya'da olduğunu zikretmiştir. Vefât tarihi olarak da 673/1275 tarihini kaydetmiştir. Bkz. A.g.e. ay. yer

(12) N. Keklik, A.g.e. (Giriş), s. XI

(13) Hândmir, A.g.e. ay. yer

burada vefât etmiştir. (14) Kabri, Konya'da, kendi adı ile anılan Câmîin bahçesinde olup, vasiyetine uyularak, kabrinin üzeri kapatılmamış, açık bırakılmıştır. Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, onun, naşının Dimeşk'a götürülüp hocası Şeyh Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin yanına gömülmesini vasiyet ettiğini, fakat bunda ittifâk hâsıl olmadığını da zikreder (15).

Bütün İslâm tarihi boyunca, ilim öğrenmek için, meşhûr ilim merkezlerine ve şöretli âlimlerin huzûruna gitmek, ilim öğrenmek için önemali bir şart olduğundan, Konevi de bu sebeble, zamanının birçok önemli ilim merkezine seyâhat etmişti. Yukarıda da kısaca belirttiğimiz gibi, bu ilmi merkezler arasında Halep, Şâm, Mısır, Hicâz ve Konya gibi beldeler bulunmaktadır. Sadreddin Konevi, keskin zekâsı, kuvvetli hâfızası ve üstün kabiliyetiyle, hemen etrâfındakilerin dikkatlerini üzerine çekmiş, onların takdîrlerini kazanmıştır.

Ulemâ ve Evliyânın büyüklerinden, "Hudâvendigâr", "Sultânü'l-âşikin", "Sultânü'l-mahbûbin", "Molla Hünkâr" diye de anılan Mevlânâ Celâleddin Muhammed Rûmî (Belh 604-672 Konya/1207-1273), sôfiyye-i aliyeden ve fıkıh âlimlerinden, "Fusûsu'l-Hikem" şârihi, "Menâhicü'l-İbâd" isimli, dört mezhebe göre, farsça fıkıh kitabının sâhibi Muhammed b. Ahmed Sa'ideddin Fergânî (v. 699/1299) ve Al-lâme Kutbeddin Şirâzî () gibi birçok ilim, irfân, hikmet ve tasavvuf ehli kimsenin hocaları olan Sadreddin Konevi, pek yüksek hocalardan ilim ve feyz almıştır.

Bunlar arasında, "el-Fütühâtü'l-Mekkiyye", "Fusûsu'l-Hikem" ve daha birçok meşhûr kitabın yazarı olan Ebû Abdillah Muhammed b. Ali Muhyiddin İbnü'l-Arabî vardır. (16) Aynı zamanda İbnü'l-Arabî, onun dul kalan vâlidesiyle izdivâç edip onu terbiye etmiş, yetiştirmiştir. (17) Bu hocası, 560/1165'te Endülüs'teki Mürsiye'de doğmuş, 8 yaşında İsbiliye'ye gelerek mükemmel bir tahsil yapmıştır. 29 ya-

(14) Yûsuf en-Nebhânî 672 senesini zikretmektedir. Bkz. A.g.e. ay. yer; Ö. Rızâ Kehhâle ile Abdülvehhâb eş-Şa'rânî de 672/1273 tarihini zikretmişlerdir. Bkz. Kehhâle, A.g.e. IX, 43; eş-Şa'rânî, A.g.e. I, 203; Şemseddin Sâmî ise 671'de vefât ettiğini belirtmektedir. Bkz. A.g.e. aynı yer; Tâcüddin es-Sübki, A.g.e. VIII, 45

(15) Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, A.g.e. ay. yer

(16) Y. en-Nebhânî, A.g.e. ay. yer; Ö. R. Kehhâle, A.g.e. ay. yer; H. ez-Zirikli, A. g.e. ay. yer; Ş. M. Dârâşükûh, A.g.e. ay. yer

(17) H. ez-Zirikli, A.g.e. ay. yer; Şemseddin Sâmî de, Konevi'nin tıfl (çocuk) iken, pederinin vefât ettiğini, dul kalan vâlidesini, o vakit Şâm'dan Konya'ya gelmiş olan Muhyiddin (İbn) Arabî'nin tezevvüc edip kendisinin terbiyesine sebep olduğunu kaydeder. Bkz. A.g.e. ay. yer

şında Tûnus'a geçmiş, oradan Mısır'a ve Filistin'e, sonra da Hicâz'a gidip haccetmiştir. 1195-1198 yılları arasında Fas'ta yaşayan Muhyiddin İbnü'l-Arabî, 1198'de Endülüs'te Kurtuba'ya dönmüştür. 1198-1201 yılları arasında, burada kalan İbnü'l-Arabî, 1204'e kadar Mekke'de ikâmet etmiş, 1204'te buradan yola çıkıp Bağdâd'a uğrayarak aynı senede Konya'ya gelmiştir. Konya'da, Selçuklu Sultanı I. Keyhusrev tarafından büyük bir ihtirâmıla karşılanmış, müstakbel sultan Keykâvüs'a hocalık yapmıştır. 1230'da Anadolu'yu bırakarak Şâm'a yerleşen ve 638/1240 senesinde burada vefât eden, akâidde Sünnî, fıkhıta Mâlikî olan İbnü'l-Arabî, umûmî olarak İslâm ve Türk tasavvufuna te'sir ettiği gibi, husûsen genç çağdaşı Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve üvey evladı Sadreddin Konevi üzerinde de büyük ölçüde müessir olmuştur. (18)

Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Sadreddin Konevi'nin terbiyesi ile çok yakından meşgûl olmuş, yetişmesine husûsî ihtimâm göstermiştir. (19) Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Konevi küçük yaşta iken, Anadolu Selçukluları nezdinde itibârı ve yüksek mevkii bulunan babası İshâk efendi vefât etmesine rağmen, çok iyi bir tahsil görmüş, 60 seneden fazla süren ömrü içerisinde (20) zâhiri ve bâtını ilimlerde asrının bir tanesi olup şeriat ve tasavvuf ilimlerini kendinde toplamıştır. (21) Böylece zamanının en büyük âlimlerinden olmuştur. O, hem zâhiri ilimlere, hem de tasavvufa dâir birçok kıymetli eserler yazmıştır. Bunların yanısıra Konya'da binlerce talebeye ders vermiş, çok sayıda hikmet ve tasavvuf ehli kimse, birçok meşhûr âlim yetiştirmiştir. Bunlardan başka, zamanındaki bazı ilim adamlarıyla, meselâ Nasiruddin Tûsî ile hikmete âid bazı mes'elelerde def'alarca mektuplaşmış (22), uzun münâzara ve mübâhaselerde (tartışmalar da) bulunmuş, hattâ şîf âlimlerinden olan Nasiruddin Tûsî, kendi aczini i'tirâf ve O'nun üstünlüğünü kabûl etmiştir.

(18) Yeni Türk Ansiklopedisi, VII, 2493 (Muhyiddin İbnü'l-Arabî md.); Ahmed Ateş, İslâm Ans. VIII, 533-555 (Muhyiddin İbnü'l-Arabî md.); geniş bilgi için ayrıca bkz. Doç. (Prof.) Dr. Nihat Keklik, Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Hayâtı ve Çevresi, Büyük Mat. İstanbul, 1966, s. 62-172

(19) Y. en-Nebhâni, A.g.e. I, 222'de Abdür-Raûf el-Münâvî tarafından, Sadreddin Konevi'den naklen, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin onun ma'nen yükselmesi için nasıl uğraştığı ifade edilmiştir.

(20) A. eş-Şarâni, A.g.e. ay. yer; Ö. R. Kehhâle, A.g.e. ay. yer

(21) Ş. Sâmi, A.g.e. ay. yer; Ş. M. Dârâşükûh, A.g.e. ay. yer

(22) H. ez-Zirikli, A.g.e. ay. yer; Kâtip Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, İstanbul, 1940, II, 1758. K. Çelebi, burada "el-Mufâvedât" isimli eseri zikredip hakkında bilgi verirken şöyle demektedir: "Bunlar, muhakkık Nasiruddin et-Tûsî'den sorduğu ve ona defalarca verdiği cevaplar olup "Vücûd", "mâhiyet" ve "insanların sıfatlarının değişmesi" konularına dâirdir." Konevi'nin Tû-

Konevi'nin hocaları arasında Sa'deddin Hamevi (Muhammed İbnü'l-Müeyyed b. Ebi'l-Hasen b. Muhammed b. Hameveyh) de vardır. 587/1191 veya 595/1198-1199'da doğan, Hamevi henüz genç yaşlarında, Hârizm'de, büyük sûfi Necmeddin Kübrâ tarafından te'sis edilen Kübreviyye tarikatine intisap etmiş ve şeyhin 12 büyük halifesinden biri olmuştur. Moğol hâkimiyeti esnâsında göç ederek Süriye'de Cebel-i Kâsiyün'da münzevi ve zâhidâne bir hayât sürdürdükten sonra Horasan'a dönüp Bahrâbâd'da yerleşen ve burada 658/1260 veya 650/1252 yılında veât eden Sa'deddin, zamanının en meşhûr mutasavvıflarından biri idi. Onun tasavvuf meclislerine, Sadreddin Konevi gençliğinde iştirâk etmiştir. (23)

Üvey babası, büyük veli ve müctehid, 500'den fazla kitap yazmış olan Muhyiddin İbnü'l-Arabi'den (560-638/1165-1240) Konya'da ilim ve feyz alan, çok istifâde eden Sadreddin Konevi, hocası ile Halep ve Şam'a gitmiş, devamlı onun derslerinde bulunmuş, kendisi de Şam'da ders vermeye başlamıştı. Muhyiddin İbnü'l-Arabi vefât edince, meşhûr şeyh Evhadeddin Ebû Hâmid b. Ebi'l-Fahr el-Kirmânî'den (v. 635/1237) ders ve feyz almaya başlamıştır. (24) Mutasavvıf ve Şâfi mezhebi fıkıh âlimi olan Evhadeddin Ebû Hâmid Kirmânî, Bağdâd'da ilim tahsil etmiş, evliyâdan Rükneddin Süncâsî'nin hizmetine girmiş, meşhûr veli Şihâbüddin Sühreverdi ile görüşmüştür. Evhadeddin Kirmânî, talebesi Ahî Evren ile birlikte 602/1205 yılında Anadolu'ya gelip Konya'ya yerleşmiş, kendisi için kurulan dergâhta dersler verip pekçok talebe yetiştirmiştir. Muhyiddin İbnü'l-Arabi, Şems-i Tebrizî ve Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî gibi zamanın büyükleriyle de görüşen Evhadeddin Kirmânî 635/1237'de vefât edince, yerine talebesi ve damadı Ahî Evren geçmiştir. (25)

Yukarıda sadece üç hocasını zikrettiğimiz, tasavvufî tabiriyle sôfiyye-i aliyyeden ya'nî evliyânın büyüklerinden ve kelâm âlimlerinden olan Sadreddin Konevi'nin kelâm ilmindeki yeri eşsizdir. Bu ilimde birçok ince mes'eleleri açıklığa kavuşturmuştur. Muhyiddin

sî ile mektuplaşmaları hakkında geniş bilgi için bkz. N. Keklik, Sadreddin Konevi..., (Giriş, X, XXIII, s. 14, 22, 29, 36, 176. Prof. Dr. Nihat Keklik, mektuplaşmalara dâir eserin adını "el-Mükâtebât" olarak kaydetmiştir. Ayrıca bkz. Molla Câmî, Nefehâtü'l-Üns, Lamiî Çelebi Tercemesi, s. 632

- (23) M. Fuâd Köprülü, İslâm Ansiklopedisi, X, 26-27 (Sa'deddin Hamevi md.)
 (24) Muhyiddin İbnü'l-Arabi, el-Fütühâtü'l-Mekkiyye, Kahire, 1269, I, 141; Doç. Dr. N. Keklik, Muhyiddin İbnü'l-Arabi..., s. 152; Prof. Dr. N. Keklik, Sadreddin Konevi..., (Giriş), s. XIV-XV
 (25) Molla Câmî, A.g.e. (Lamiî Çelebi Tercemesi), s. 659; Ş. Sâmi, A.g.e. II, 1065; geniş bilgi için bkz. Menâkıb-ı Evhadeddin Kirmânî, Tahrân, 1968; İslâm Âlimleri Ansiklopedisi, VIII, 264-265

İbnü'l-Arabî'nin "Vahdet-i Vücûd" hakkında söyledikleri ve yazdıklarını, dine ve akla uygun olarak izâh etmiştir. (26)

O, kelâm ve tasavvuf âlimi olduğu gibi, aynı zamanda tefsir ve hadisçi, ayrıca diğer bazı ilim dallarıyla meşgûl olmuş bir kimsedir. Meselâ "Mevlânâ Kutbeddîn Allâme-i Şîrâzi'ye hadis ilmini okuttuğu" (27) ve eserleri arasında tefsir ve hadise dâir kitapları bulunduğu bilinmektedir.

Kâtip Çelebi, Bağdâdlı İsmâil Paşa, Prof. Dr. Carl Brockelmann, Prof. Dr. Nihat Keklik, Osman Ergin ve bazı tabakat müelliflerinin zikretmiş oldukları, Sadreddin Konevi'nin eserleri gözden geçirilince ve kendi eserleri okununca, ekseriyetinin mevzularının kelâm ve tasavvuf olduğu, bazılarının tefsir, bazılarının da hadise âid olduğu müşâhede edilmektedir. (28)

Netice olarak söylemek gerekirse, genel hayâtı ile ilmi hayatından kısaca bahsettiğimiz Sadreddin Konevi'nin, bu yüksek ilmi şahsiyetinin teşekkülüne tesir eden âmilleri, kanâatimizce şöyle sıralamak mümkündür :

1 — Evvelâ, ilmin yüksek değerini takdir eden, tanınmış bir âlede dünyâya gelmiş, zamanının mühim ilim merkezlerinden biri olan bir şehirde (Konya'da) yerleşmiştir. Babası Şeyh Mecdüddin İshâk âlim bir zât idi. (29)

2 — Yetim bir çocuk olmasına rağmen, dul annesiyle evlenen üvey babası Şeyh Muhyiddin İbnü'l-Arabî tarafından büyütülüp yetiştirilmiş, binâenaleyh çok küçük yaşta ilim tahsiline başlamış, bu, onun hâfızasında taş üzerine işlenmiş bir nakış gibi, ilmin yerleşmesine sebep olmuştur. Zamanında okunması âdet olan ilimleri okumuştur.

(26) Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, A.g.e. aynı yer ile kırs.; Rehber Ansiklopedisi, İhlâs Mat. İstanbul, tarihsiz, XV, 19; İslâm Âlimleri Ans. İhlâs Mat. tarihsiz, İst. IX, 248

(27) Hwândmîr, A.g.e. ay. yer; M. Camî, A.g.e. ay. yer; Ş. M. Dârâşükûh, A.g.e. aynı yer

(28) Kâtip Çelebî, A.g.e. s. 120, 455, 537, 839, 900, 1034, 1038, 1288, 1490, 1758, 1768, 1956, 1967; Bağdâdlı İsmâil Paşa, İzâhu'l-Meknûn, İstanbul, 1940, I, 335, II, 41, 523, 598; Prof. Dr. C. Brockelmann, GAL, I, 134, 135, 449, 450, SUP. I, 807, 808; N. Keklik, S. Konevi..., (Giriş), s. XIX - XXIII; Osman Ergin, Sadreddin el-Konevi ve Eserleri, Şarkiyat Mecm. İst, 1958; ayrıca bkz. Taşköprüzâde, Miftahu's-Seâde, Kahire, 1968, I, 451, II, 211, 212, 451, 452; Y. İ. Serkis, Mu'cemü'l-Matbûâtî'l-Arabiyye, s. 1532

(29) İbn Bîbî; el-Evâmiru'l-Alâiyye, TTK nşr. 1956, s. 25; Ahmed Ateş, İslâm Ans. VIII, 538-539 (Muhyiddin İbnü'l-Arabî md.)

3 — Kendisi kuvvetli bir irâde ve azim sâhibi, çok çalışan ve az uyuyan bir kimse (30) olduğu gibi, ayrıca Cenâb-ı Hakk, bunlara ilâveten zekâ keskinliği, hâfıza kuvveti, kâbiliyet üstünlüğü ve mükâşefe yani hakikatleri ve ilâhî sırları keşfen, kalp temizliği ile öğrenmeyi (31) de lutfetmiştir. Meselâ Moğolların Bağdâd'ı işgâl, tahrib ve müslümanları katlettikleri tarih olan 656/1258 tarihinde, gördüğü bir rüyadan, böyle mühim bir hâdisenin vukû bulduğunu anlamıştır. (32) Vasiyetnâmesinin son kısmında, "Mücerred (yani bekâr) olanlar, Şâm'a hicret etsinler. Yakında öyle zulmetli fitneler meydana gelecek ki, çokları ondan kurtulamayacak" (33) demek sûretiyle, Selçuklu istiklâlini yok edecek olan Moğol sürülerinin tecâvüzlerini dile getiriyordu.

4 — Kendinden önceki ve zamanındaki âlimlerin eserlerini tedkik etmesi, onda ilmi nosyonun teşekkülüne, önemli ölçüde yardımcı olmuştur. Bu cümleden olarak, İmâm-ı A'zam Ebû Hanife, İmâm Ebû Mansûr Mâturîdî ve İmâm Muhammed Gazâlî gibi âlimlerin, kendisine akâid konusunda mühim te'sirleri olmuş, ehl-i sünnet çerçevesinde kalmıştır. (34) Şihâbüddîn Sühreverdî'nin yolunda tasavvufî fikirlerini geliştirmiş, bu mevzûda Muhyiddîn İbnü'l-Arabi'den çok istifâde etmiştir. O, akâidde ehl-i sünnet olduğu gibi, amelde de Şâfiî mezhebinde idi. (35)

5 — Asrında, kendilerinden ilim tahsil edebileceği, bol miktar-

(30) Sadreddîn el-Konevî, en-Nefehâtü'l-İlâhiyye, Konya Yûsuf Ağa Ktb. No. 5468, vr. 67a; N. Keklik, S. Konevî..., (Giriş), s. XIV, 156; Mûsâ Sadri, Menâkıb-ı Hazret-i Şeyh Konevî, İst. Üniv. Ktb. TY. 842, vr. 3b

(31) S. el-Konevî, en-Nefehâtü'l-İlâhiyye, vr. 5a, 9b - 10a, 19a, 36b, 60b, 68b, 78b, 84a, 90b, 92b; S. Konevî, et-Tebşire (Tebşiretül-Mübtedî ve Tezkiretül-Müntehî), İst. Nuruosmaniye, 2287, vr. 140b; N. Keklik, S. Konevî..., s. 8

(32) S. Konevî, Şerhu Hadisi'l-Erbain, Üniv. Ktp. AY. 300, vr. 51a; N. Keklik, A.g.e. (Giriş), s. XXI, 157-158

(33) İbrahim Hakkı Konyalı, Âbideleri ve Kitâbeleri ile Konya Tarihi, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1964, s. 496-498. Vasiyetnâmedeki arapça ibâre şöyledir :

... ومن كان مجردا فليقصد المهاجرة الى الشام فانه سيحدث

فتن مظلمة يعسر سلامة الأكرثين منها ...

Ayrıca bkz. İslâm Âlimleri Ans. IX, 249

(34) Prof. Dr. N. Keklik, A.g.e., s. 6-8'de Konevî'nin felsefeye, filozoflara ve metodlarına karşı menfi tavır takındığını zikretmektedir. Bu konuda ayrıca bkz. S. Konevî, Tebsire, 24a; S. Konevî, İ'câzü'l-Beyân (Tefsîru'l-Fâtiha), İst. Râğıb Paşa, 6279, vr. 10b, 142b

(35) Y. en-Nebhânî, A.g.e. I, 222; H. ez-Zirikî, A.g.e. VI, 254

da, kudretli ilim adamları bulabilmiş ve özel kabiliyetleri sebebiyle de onların husûsî alâkalarına mazhar olmuştur. Meselâ Şam'da Ev-hadüddin Kirmânî'nin talebesi olmuş, yine orada Muhyiddin İbnü'l-Arabi'den istifâde etmiştir. (36) Kendi memleketindeki hocaların ilimlerini öğrendikten sonra, zamanında büyük ilim merkezleri olan birçok şehiri dolaşma imkânlarına sâhip bulunması da oralardaki mühim şahsiyetlerden, mümtâz hocalardan ilim almasına sebep olmuştur.

6 — Öğrendiklerini öğretme imkânına kavuşması, ilminin pekişmesinin sebeplerinden biridir. 1207-1273 yılları arasında Konya'da yaşayan çağdaşı Mevlânâ Celâleddin Rûmî de, ondan ilim alanlardan biri olduğu için, Mevlevî tarikatine de geniş te'siri söz konusudur. (37)

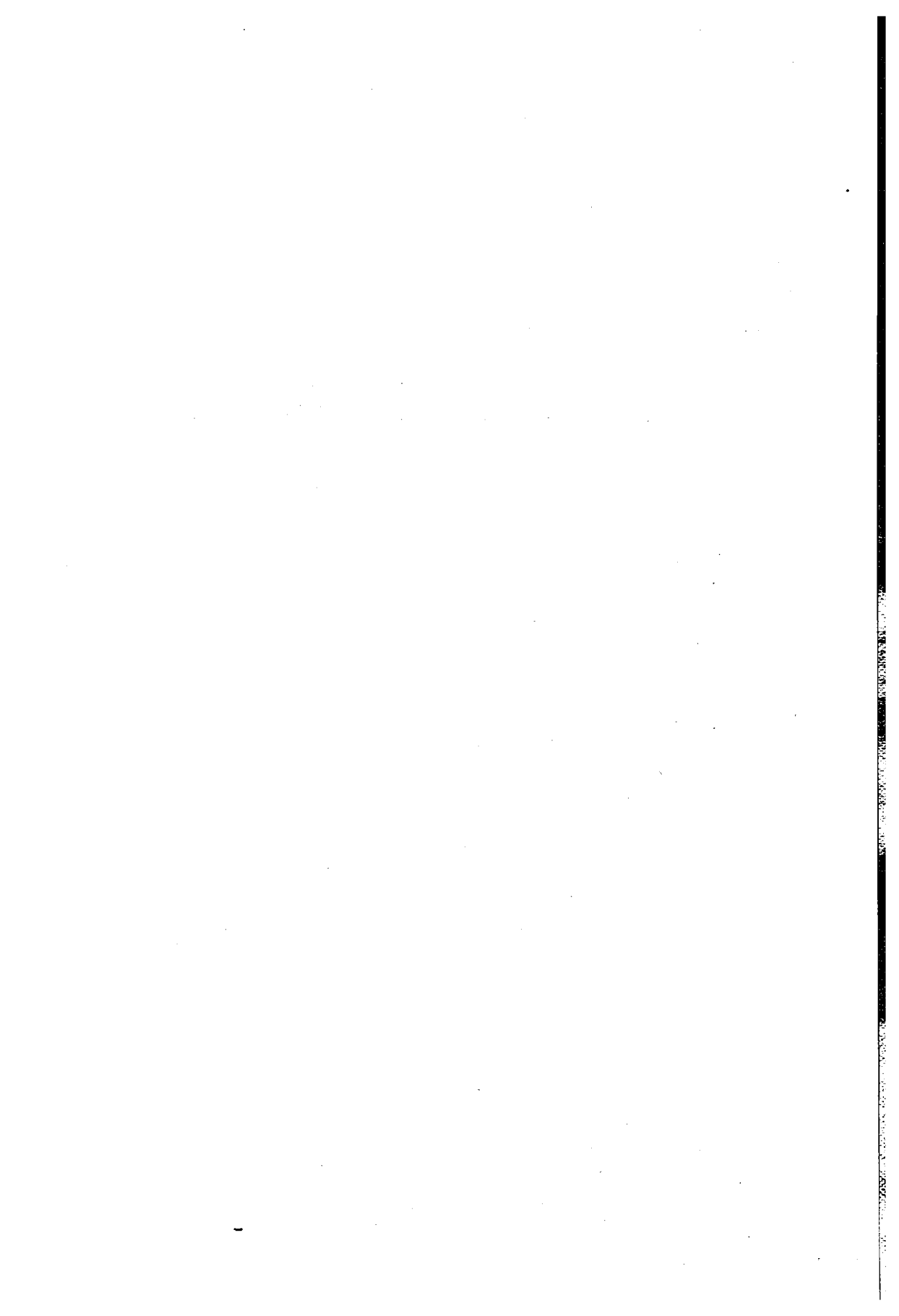
7 — Bu arada, bazı ilim adamlarıyla mektuplaşması, onlarla çeşitli konularda mübâhese ve münâzaralarda bulunmasının da onun ilminin kuvvetlenmesinde müessir olduğunu zikredebiliriz. Zirâ söylediği her sözün delilini de ortaya koyma durumu doğmuştur. Muâsırlarından, mektuplaştığı kimseler arasında Nasîruddin Tûsî de vardır. (38)

8 — Onun geniş ilminin yanı sıra, ilmiyle amel etmesinin ve takdîre şâyân bir tarzda takvâ 'vera' ve zühd sâhibi olmasının, aklının ve kalbinin saflaşip berraklaşmasında, başta kelâm ve tasavvuf ilmi olmak üzere, diğer ilimlerde pek yüksek kudret ve kuvveti elde etmesinde mühim bir rol oynamış olduğunu da hatırdan uzak tutmamak gerekir.

(36) 16 ve 24 no.lu dipnotlara bkz.

(37) Tebliğimizin 3. sh.ne bkz.

(38) Molla Câmî, A.g.e. s. 632; Kâtip Çelebi, Keşfuzzunûn, II, 1758; N. Keklik, A.g.e. (Giriş), s. X, XXIII, 14, 22, 29, 36, 176; H. Zirikî, A.g.e. ay. yer

SADREDDİN KONEVİ'NİN
EŞ-ŞECERETÜ'N-NU'MANİYYE Fİ'D-DEVLETİ'L-OSMANİYYE'YE
YAPTIĞI ŞERHİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yrd. Doç. Dr. İrfan GÜNDÜZ

el-Lem'atü'nürâniyye fi hall-i müşkileti'n-nu'mâniyye

eş-Şeceretü'n-nu'mâniyye fi'd-Devleti'l-Osmâniyye, İbnü'l-Arabî'ye (Öl. 638/1240) atfedilen, geleceğe ait hadiselerin ehlince anlaşılabilir bir takım rumuzlarla ele alındığı ufacık bir Risâledir. (1) Özellikle Mısır, dolayısı ile de Osmanlı Devleti hakkında bazı bilgiler vermektedir. Osmanlı Devleti'nin teşekkülünden 60-70 yıl önce yazıldığı tahmin edilen ve hilâfetin Benî Adnan'dan Benî Osman'a geçişini konu edinen bu Risâle : **Şeceretü'l-kübrâ**, **Şeceretü'l-vüstâ** ve **Şeceretü's-suğrâ** olmak üzere üç ayrı bölüme ayrılmış ve her bölüm kendi içinde **Dâiretü'l-kübrâ** ve **Dâiretü's-suğrâ** adıyla iki ana başlık altında işlenmiştir. I. Bölümde Mekke, II. Bölümde Kudüs, III. Bölümde de Mısır'ın işlendiği **eş-Şeceretü'n-nu'mâniyye**'nin özellikle özellikle Mısır'ı ve Osmanlıları ilgilendiren son bölümü şerhlere konu olmuştur.

İbnü'l-Arabî'nin : "Olayların tarihi vukûundan sonra yazılır, bense vukûundan çok önce yazıyorum" diyerek kaleme aldığı rivâyet edilen bu risâlenin, deriler üzerine dâireler halinde yazılmış orijinal bir nüshasının Osman Ergin Kitaplığı No : 1774'te bulunduğu belirtilmişse de, mezkûr kütüphanenin Atatürk Kültür Merkezi kitaplığına nakledilmesi ve tasnif yetersizliği sebebiyle görme imkanımız olmamıştır.

İbnü'l-Arabî'ye ait olup olmadığı tartışmalı olmakla birlikte : "hâdislerin vukûa geldikten sonra bunların önceden bilindiği iddia-

(1) Nüshaları için bkz. Brockelmann, **GAL.**, I, 580; Osman Yahia, **Historie et clasification de L'QUEVRE D'IBNİ 'ARABİ**, Damas 1964, II, 456-457. İ. Ü. Ktb., A. 4884; Bayezid, 4609; Veliyyüddin Ef., 2292.

(2) Ergin Osman, "Sadreddin Qunavwi Hayatı ve Eserleri", **Şarkiyat Mecmuası** İstanbul 1957 (II. Sy.), 78.

sının nasıl ileri sürüldüğü, yıl-yıl ta'kip edilerek anlaşılabilir" (3) diyerek bir çırpıda reddetmek te pek mümkün gözükmemektedir. Görebildiğimiz nüshaların istinsah tarihleri her ne kadar bu tereddüdü doğrular gibiyse de, fikirleri cerhe, müntesipleri ta'kibata uğrayan İbnü'l-Arabî'nin eserlerinin evlerde ve ellerde saklandığı, gizli gizli okunduğu, kütüphanelerde bulunanların da zaman zaman imha edildiği dikkate alınır, bu durumu onun mezkûr türdeki eserleri için normal karşılamak gerekir. Kaldı ki İbnü'l-Arabî ve Sadreddin Konevî (Öl. 672/1263) hakkında yapılan araştırmalar, onların bu tür eserler verebileceğini açıkça göstermektedir.

"Süfiler", "Akl"ın yerine "Mükâşefe"yi ikâme ettikleri için, kâinat ve varlık problemlerinin izahında dâima "Allegorik" ifâdelere meyletmişlerdir. İbnü'l-Arabî, "Harfler" üzerindeki metafizik fikirleriyle tanınır. On göre kâinatta var olan her şey "İlâhî ilim"de ezelden beri var olan bir "harf" şeklinde telakki edilmiştir. Bu harfler, ilâhî nefha (nefes) ile kendi aralarında birleşmiş, maddî bir özelliğe sahip olmuş ve böylece gözle görülür bir varlık haline gelmiştir. Kâinat büyük bir kitaptır. Onun içindeki harflerin her biri "Levh-ı Mahfûz"da aynı mürekkeple yazılmıştır. Binaenaleyh onlar arasında bir mâhiyet farkı da yoktur. Konevî de aynı fikirdedir." (4)

Aynı şekilde İbnü'l-Arabî, riyâzat sırasında sâlikde meydana gelen ruhî hâdiseleri, şahsî tecrübelerini tasvir edercesine kaleme aldığı **Tuhfetü's-sefere ila Hazratı'l-Berere**'sinde, ilk önce sâliklerin rûyasında derecesine göre bazı hayvanları, ya da tabiat manzaralarını gördüğüne işaret etmekte ve şöyle demektedir: Gönül iyice temizlenip parlatıldıktan sonra gizlilik (ğayb) âleminin nurları, yıldızlar, ay ve güneş şekillerine bağlı olarak gözükür. En sonunda mücerred bir nur olarak kendini gösterir. Bundan sonra, Allah ile kul arasındaki perdeler (hicâb-hucûb) kalkar. Yani Allah'ın görünmesine mâni olan Allah'tan gayrı şeyler (Mâsiva) açılır. Ruh nefis paslarından arınınca melekler görünür. Sonra âlemler gözünün önüne serilir. (Müşâhade) O vakit, zaman kaydı olmadan geçmişte, halde ve gelecekte olan şeyleri görür ve bilir." (5)

Sadreddin Konevî de **Fükûkü'l-Fusûs** adlı eserinde İbnü'l-Arabî'yi tasvir ederken: "Birçok defa tecrübe ettim ki, insanların cüz'î ve küllî bütün kabiliyetlerini ve bu kabiliyetlerin nereye varacağını

(3) A. Ateş, "Muhyî'd-Din Arabî", İA., VIII, 547.

(4) Keklik Nihat, **Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah, Kainat ve İnsan**, İstanbul 1967, 104-105.

(5) A. Ateş, "Muhyî'd-Din Arabî", İA., VIII, 552.

görür. Her istidadın ne derece gelişeceğini, bedbahtlık ve mutluluk bakımından durumunun ne olacağını bilirdi. Kendine özgü bir bakışla karşısındaki kişinin özüne nüfuz eder, noksanlık ya kemalde sonlarının nereye varacağını haber verirdi. Hiç de yanılmazdı. Birçok kez dünya işleri hakkındaki ilâhî hükümlerle ilgili sözlerinin olduğu gibi çıktığını gördüm." (6) demesi ve yukarıda verilen tesbitler, eş-Şeceretü'n-nu'maniyye'nin İbnü'l-Arabî'ye ait olduğunu gösterebilecek deliller olarak düşünülebilir.

Anlaşılması güç ifade ve grift şifrelerden oluşan bu eserden ancak şerhler yardımı ile yararlanılabilir.

el-Lem'atü'n-nurâniyye fi hall-i müşkileti'n-nu'mâniyye adı ile Sadreddin Konevi, (7) Şerhu's-Salah es-Safedi ala rumûzi's-Şecere-ti'n-nu'mâniyye adıyla Halil b. Aybek es-Safedi (Öl. 764/1363), (8) en-Nemetü'l-ekmel adıyla Ahmed b. Muhammed el-Maqarri el-Mağribî (Öl. 1041/1632), (9) ve ed-Dâiretü'l-kübrâ adıyla da Mustafa Efendi b. Suhrab (10) tarafından yapılan şerhler içinde ilki ve en önemlisi şüphesiz Konevi'nin şerhidir. (11)

Besmele ve Hamdele ile şerhine başlayan Sadreddin Konevi, bu eseri şerhetme sebebini şöyle açıklamaktadır: "eş-Şeyhü'l-Ekbr ve'l-Kibritü'l-Ahmer Seyyidi Muhammed Muhyiddin b. Muhammed el-Veliyye, el-Hatimî, et-Taî, el-Endelüsü'nin rumûz-ı celiyye ve esrâr-ı hafiyye ile kaleme aldığı eş-Şeceretü'n-nu'mâniyye fi'd-Devleti'l-Osmâniyye adını verdiği bu eseri şerhetmeye, anlaşılması güç ibâreleri açıklamaya ve Şeyh'in muradını ortaya koymaya istihâreden sonra karar verdim. Ve bu şerhi bir Mukaddime, üç fasıl ve bir hâtime üzere tertib ettim." (12)

Böyle bir takdimden sonra, mukaddime ile birlikte I. ve II. fasıl da gayba muttali olma ve gelecekten haber vermenin mümkün olup olmadığı tartışılmakta, metafizik aleme ait bilgi kaynakları zikre-

-
- (6) Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Bağdâdî, ed-Dürri's-semîn fi menâkibi's-Şeyh Muhyiddin, (Çev. A. Şener, A. Ayas), Ankara 1972, 33.
 (7) Nüshaları için bkz., Esad Efendi, 3738; Ş. Ali Paşa, 1824; Carullah, 2057; Laleli, 3663; Hamidiye, 657; Halet Efendi, 625; Köprülü, 176; Topkapı Sarayı Ahmed III, 98; Nuruosmaniye, 2286; İ. Ü. Kütüphanesi, A. 2513.
 (8) Nüshaları için bkz., Veliyyüddin Efe., 2294; Carulalh 2057; İ. Ü. Ktb., A. 3655 1205.
 (9) Nüshaları için bkz., Veliyyüddin Efe., 2292.
 (10) Nüshaları için bkz., Kütahya, 795.
 (11) Ayrıca bkz., Brockelmann, GAL., I, 580; Suppl., II, 27-29.
 (12) Konevi, el-Lem'atü'n-nurâniyye, Ş. Ali Paşa, 99^a; Halet Efendi, 625, 3^a.

dılmekte, III. fasılda ise eş-Şeceretü'n-nu'maniyye'nin şerhine geçilmektedir.

Mukaddime'de her ilmin şerefine konusu ile ölçüldüğüne işaretlerle bu eserin, harfler ve kelimelere gizlenmiş Cenab-ı Hakk'ın ezeli kudretini konu alması bakımından önemli olduğuna, İbnü'l-Arabî'nin mezkûr eserinde Cifr ilmiyle ilgili bazı esesleri verdiği temas etmektedir. Kâinatta meydana gelen deprem, sel, fırtına, fitne, fesad ve bulaşıcı hastalıklar gibi hâdiselerin yedi yıldız, oniki burç ve yirmisekiz menzilin birbirine kavuşması, yaklaşması, ayrılması gibi sebeplerle vukûuna işaret etmiştir. (13)

I. Fasılda; el-En'am Suresi'nin: "Ğayb'ın (görünmez bilgilerin) anahtarları O'nun yanındadır. Onları O'ndan başkası bilmez." anlamındaki 59. ayetini şöyle açıklamaktadır: Pekçok âlim bu ayeti, zâhiren mealde verildiği gibi tefsir etmişlerdir. Peygamber mirasçısı durumunda bulunan havass ve hakikat ehli olan âriflerse: Kâmil bir rûhânî tasfiye ile ilâhî ahlâka sâhip olmuş, kalbi bir riyâzatla beşeri alâkalardan sıyrılmış, farz ibâdetler dışında nâfilelerle Allah'a yaklaşarak: "Ben onu öyle severim. Sevdiğim vakitte onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı ben olurum." (14) hadisinin sırrına mazhar olanlar da bilebilir şeklinde yorumlamışlardır." diyerek açıklamış, "Hakk'la gören ve Hakk'la duyanlara hiçbir şey gizli kalmaz" cümlesiyle de şahsi hükmünü belirtmiştir. (15) Yukarıda verilen her iki mananın da doğru olduğuna temas eden Konevî, kulun kendi tabii sıfatlarıyla ğayba muttali olmasının imkansızlığını dile getirmiş, ayette istisnâ edilen "Hû" isminden hareketle: "Hakk'ın "Hüviyyet" sırrına mazhar olanların, yine O'nun bildirdiği anahtarlarla ğaybı bilebilecekleri"ni söylemiştir. Ğaybı bilmeyi, hiçbir yardımcı unsura başvurmaksızın mutlak manada bilmek olarak tanımlamış, Cenab-ı Hakk'ın kudret elinde olan anahtarlarla (Mefâtihü'l-ğayb), ğayba muttali olmanın buna dahil olmadığına işaret etmiştir. Mutlak manada ğaybdan haber vermenin insanlar için muhal olduğunu ileri sürmüştür. (16)

II. Fasılda; Cenab-ı Hakk'ın kudret elinde bulunan mefatihi'l-ğayb (Gizli Bilgiler)e ait anahtarların tanıtılmasına geçilmiş, ikisi büyük ve vehbî, üçü küçük ve kesbî olmak üzere metafizik bilgi kaynakları beş anahtar şeklinde tasnif edilmiştir. Şöyle ki :

(13) Konevî, Age., Ş. Ali Paşa 1824, 99^a; Halet Efendi, 625, 3^a.

(14) Buharî, Rikaak, 38; Ahmed b. Hanbel, Müsned, VI, 256.

(15) Konevî, Age., Ş. Ali Paşa, 99^b; Halet Ef., 3^b.

(16) Konevî, Age., Ş. Ali Paşa, 99^b; Halet Efe., 3^b.

1. **VAHY** : Allah'ın görevli meleği vasıtasıyla Rasul ve nebilerine indirdiği ayetlerdir. Bazı ayetlerde önceden bildirilen olayların aynıyle vukûu, Hakk'ın bildirmesiyle Peygamberlerin ğaybı bilebileceklerinin kesin delili olarak ele alınmıştır. Ancak bu yolla ğayba muttali olma yolu, Hz. Peygamber'le kapanmıştır. (17)

2. **İLHAM** : Allah'ın ahlâkı ile ahlaklanma, kalbi bir riyâzatla beşeri alâkalardan sıyrılma ve nâfile ibâdetlerle Allah'a yaklaşılarak; „. onun gören gözü, işiten kulağı ben olurum.” kudsi hadisinin sırrına mazhar olma şartlarını gerçekleştirmiş, külli bir temkin makamına ulaşarak peygamberlerin mirasçısı olma özelliği kazanmış kimselere gelen rûhi ilhamdır. (18) Vahy ve ilham, metafizik bilgi kaynakları diyebileceğimiz (Mefâtiḥü'l-ğayb)'ın en önemlisidir. Bunlar şahsi gayretle değil ancak ilâhi bir mevhibe ve kabiliyetle elde edilebilir.

3. **CİFR İLMİ** : Hz. Peygamber'in Huzeyfe Yemâni, Ebû Hüreyre ve Hz. Ali gibi sahâbelerinden bazılarına öğrettiği, (19) hadis-i şeriflerden, hâle göre istinbat edilerek derlenen ve gelecekte haber veren bir ilim dalıdır. Bunu ilk defa şerheden ve **Cifrü'l-cami**'a adıyla ortaya koyan Hz. Ali'dir. Ondan itibaren ferdin-ferda nakledilen, ehlinden şifâhi bir telkinle alınan ve tek kişi tarafından bilinerek günümüze kadar gelen bir ilim diye tarif edilmiştir. (20) “Kaza ve kederde yazılı bulunan, olan ve olacak olan şeyleri icmalen bilme ilmidir. **Cifr**, Levh-ı kaza ve akl-ı kül, **Cami**'a da Levh-ı kader ve nefsi küldür. Hz. Ali ilâhi bir lütufla 28 harfi bast-ı a'zam tarikası üzere **Cild-i cifr**'de ortaya koymuştur. Ondan turuk-ı mahsûs, şerâit-ı mu'ayyene ve elfâz-ı mahsûsa ile istinbat olunur. Buna Ehl-i Beyt ile bazı meşâyih-i kâmilin mirasçısı olur.” (21) şeklinde de tanımlanmıştır.

4. **İLMÜ'L-FELEK** : Gökteki cisimlerin şekillerini, birbirlerine göre duruşlarını, âlem içindeki mevkilerini, birbiriyle nisbetlerini, cisimlerin miktarlarını, aralarındaki mesâfe uzunluğunu, gökcisimlerinde meydana gelen şeyleri ve bunların burçlardaki hareketlerin-

(17) Konevi, Age., Ş. Ali Paşa, 99^b; Halet Ef., 3^b.

(18) Konevi, Age., Ş. Ali Paşa, 99^b; Halet Ef., 3^b.

(19) Ebu Hüreyre'den : “Hz. Peygamber'den iki kap ilim aldım. Bunlardan birini aranızda yaydım. Eğer diğerini de aynı şekilde ifşâ etseydim boğazım kesilirdi.” dediği nakledilmiştir. Cifr ilmine delil olarak ileri sürülen bu hadis için bkz. **Buhari**, İlm, 42; **Tecrid-i Sarih Tercemesi**, Ankara 1978, I, 117.

(20) Konevi, Age., Ş. Ali Paşa, 99^b; Halet Ef., 3^b - 4^a.

(21) Taşköprüzade, **Mevzûâtü'l-ulûm**, İstanbul 1313, II, 246; **Keşfu'z-zunûn**, I, 591-592.

den meydana çıkan hallerin her birini, kavuşma (içtima), ayrılma (iftirak) ve duruşlarının birbirinden farkları gibi hareketlerin yine birbirine nisbet edilmesiyle yeryüzünde meydana gelecek olayları bilmeyi konu edinir. (22) Konevi'ye göre bu ilim, Kamer, Utarid, Zühre, Şems, Merih, Müşteri ve Zuhal adlarıyla sihirli bir şekilde düzenlenmiş yedi yıldızın hareketlerini, bunların doğuşu, batışı, yakınlaşmaları, birleşmeleri, toplanmaları ve ayrılmaları ile doğacak te'sirlerin yeryüzündeki tezâhürlerini tanımak, bu hareketler neticesinde Hakk'ın muradı olan değişiklikleri bilmek, rüzgar, yağmur, deprem, fitne, bolluk, kıtlık, veba ve benzeri diğer olayların vukuunu tesbit etmektir. Yıl içindeki muhtelif mevsimlerin insan tabiatı ve fıtratında meydana getirdiği değişiklikler bu etkilerden kaynaklanır. Bu te'sir ve neticeler ancak Allah'ın izni ve dilemesiyle ortaya çıkar. Dilerse O, İbrahim kıssasında ateşin yakma, Musa hadisesinde suyun boğma, İsmail'in kurban edilmesinde de bıçağın kesme kabiliyetini aldığı gibi bu etkileri alabilir. (23)

5. İLMÜ'L-HURUF : Harflerin sıcaklığı ve soğukluğu, kuru ve yaşlığı gibi özellikleri dikkate alınarak âyet ve hadislerden çıkarılan hükümleri konu edinen bir ilimdir. Bunlar Lâm-elif'le birlikte Ebced denilen 29 harftir. Bunlar dört ana karaktere göre şöyle sınıflandırılmıştır :

- a) Nâri Harfler : (ا ه ط م ف ش ن)
 b) Hevâî Harfler : (ج ز ك س ق ث ظ)
 c) Mâî Harfler : (د ح ل ع ر خ غ)
 d) Tûrâbî Harfler : (ب و ی ن ص ت)

Mâî olan Lâm ile nâri olan Elif'i topladığı için Lâm-elif'e iki zıddı bir araya getiren anlamında **Câmi'u'd-diddeyn** denmiştir. "Raḥman (olan Allah)'ın yaratmasında bir ayrılık, uygunsuzluk görmezsin." (24) âyetinin manasına göre Cenâb-ı Hakk, her iki harfi müstakil bir görevle yaratmıştır. Kelimelerin harfleri asla bir tesâdüfle bir araya gelmemiştir. Aslolan bunlardaki esrârı çözüp Hakk'ın gizlediği kudretini gösterebilmektir. Elif, harflerin anası, diğerleri de onun çocukları gibidir. Nokta ise ezeli kudretin sembolüdür. Bütün harfler onun bitişik ve muhtelif şekillere bürünen görüntü-

(22) Farabî, **İlimlerin Sayımı**, (Çev. A. Ateş), İstanbul 1986, 97-98.

(23) Konevi, Age., Ş. Ali Paşa, 100^a; Halet Ef., 4^b.

(24) el-Mülk (67), 3.

sünden ibârettir. Her şeyde olduğu gibi harflerde de kendini gizleyen ezeli kudreti bilmek ve bunlardan hareketle birtakım hükümler ortaya koymak mümkündür. (25)

İlm-i Cifr, İlmü'l-Felek ve İlmü'l-Hurûf'un kendine göre bazı kâide ve esasları vardır. Bunlardan yararlanarak gayba muttali olma, asla gaybı bilme değildir. Dünyevî hiçbir araçtan ve maddi hiçbir vâsıtdan yararlanmaksızın geleceği önceden bildirme gaybdan haber vermedir. Bu ise ancak Allah'a mahsûstur. Ne var ki, **bi'l-vücûd** değil **bi'l-kuvve** var olan bir kısım hakikatların mahlûkâta göre izâfi olduğuna da dikkat etmek gerekir. (26)

René GUENON'un konumuzla ilgili bir değerlendirmesinde ileri sürdüğü fikirler cidden düşündürücüdür :

"Tasavvufî (initiatiq) doktrin, önünde kelimenin hakikî ve aslî manasıyla tamamen meta-fiziktir. Fakat diğer an'ane şekillerinde olduğu gibi, İslâm'da tasavvufî doktrin ayrıca, muhtelif ârizî sahâlara, az veya çok direkt bir tatbikat olarak, bütün bir "an'anevi ilimler" topluluğunu ihtivâ eder. Bu ilimler tamamen kendisine bağlı ve kendisinden neş'et ettikleri meta-fizik prensiplerle irtibatlı olduğu ve zaten bu bağıklık ve müsâit oldukları "transpozisyon"lardan, hakikî kıymetlerini kazandıkları için bu ilimler, her ne kadar tâlî ve alt derecede bulunsalar bile, tasavvufî doktrinî tamamlayıcı kısımlarıdır. Sun'î ve gereksiz ilâveler asla değildir."

Sûfî ile **el-Hikmeh el-İlahiyyeh** kelimelerinin harfleri itibariyle aynı sayıya tekâbül ettiklerine işaret eden GUENON, devamında şöyle demektedir : "Yukarıda "Sûfî" kelimesini açıklamak için işaret ettiğimiz **ilm-i huruf** ve **ebced** gibi ki bu ilim, mukâyese edilebilecek şekilde sadece Yahudi **Kabbala**'sında vardır. Bunun sebebi, iki an'anenin ifâdesinde kullanılan dillerin birbirine çokyakın münâsebetleridir. Bu hususta şuna işaret etmeliyiz ki : "alchimie" (eski kimya)'nin sadece "maddî" manada anlaşılması, sembolizmi manasız bir şey sanan câhiller tarafından olmuştur. Aynı şekilde Astroloji gibi diğer bir kozmolojik ilim, modern batılıların "kehânet sanatı" (l'art divinatoire) veya "tahmîn ilmi" (science conjecturale) olmaksızın başka bir şey olarak görmek istemedikleri bu ilim, gerçekte başka bir şeydir. Astroloji her şeyden önce, bütün an'anevi doktrinlerde çok mühim rol oynayan "devir kanunları" (les lois cycliques)

(2.) Konevi, Age., Ş. Ali Paşa, 100^a; Halet Ef., 4^b; Ayrıca İlmü'l-hurûf için bkz. Hacı Halife, **Keşfu'z-zunûn**, Tahran 1387/1967, I, 650-651.

(26) Konevi, Age., Ş. Ali Paşa, 100^a; Halet Ef., 5^a.

bilgisiyle alakalıdır. Öz bakımından aynı prensiplerden neş'et etmeleri itibariyle, bütün ilimler arasında, bir nevi tekâbül vardır ki bu ilimler bir bakış noktasına göre, bir tek ve aynı şeyin muhtelif tasvirleri gibidir. Böylece Astroloji, alşimi (eski kimya) ve hatta ilm-i huruf, her nevi sembolik tekâbülün esasları olan **üniversal analoji** (küllü müşâbehet ve tekâbül) kânunu sâyesinde birbiriyle irtibat halinde olan muhtelif gerçeklik (réalité) sahalarına ait aynı hakikatları, her biri kendine has ifâdeler içinde anlatmaktan başka bir şey yapmazlar. An'aneye göre menşe'i Hz. Ali'ye dayanan bu cifr ilmi, gelecekteki hadiseleri bilmek için bizzat bu ilimlerin bir tatbikidir. Biraz önce işâret ettiğimiz "devir kanunları" da tabiatıyla işin içine karıştığı bu tatbik, anlamasını ve yorumlamasını bilen (tasavvufi hiyerarşinin en yüksek mertebesine Kibritü'l-ahmer (: kırmızı kükürt) adıyla anılan mertebeye ulaşan kişi) kimse için -zira bu çeşit şifreli yazı (cryptographie)dir ki, esasta cebirdeki işâretlerden daha fazla şaşırtıcı değildir.- müsbet ve matematik bir ilimdeki sağlamlığı arzeder." (27)

Psikolojik bakımdan insanların kendi kabiliyet ve imkanları ile **clairvoyance** denilen ruh gözü ile görme fenomenlerinin tecrübi olarak incelenmeye başlanması da 'bu külli müşâbehet ve tekâbülün -aralarında büyük farklar olsa bile- bir uzantısı olarak düşünülebilir. (28)

III. Fasılda : Yukarıda arzedilen bilgilere dayanarak İbnü'l-Arabî'nin remizlerle vukûuna önceden işâret ettiği bilgiler, şerhedilerek verilmektedir. Burada önemli bir noktaya işâret eden Konevi, şöyle demektedir : "Mezkûr anahtarlarla elde edilen sırrî hikmetler ve gizli bilgiler asla ifşâ edilmez. Vukûu ile anlaşılabilir rûmuzlarla belirtilir. Aksi olsaydı kâinatın nizâmı bozulur, kevnî hikmetler kaybolurdu. Bu tür eserlerdeki esrâr, rûmuz ve işâretler, ehli olan kâmil bir şeyhten, şifâhen ve özel bir telkinle alınır." (29)

eş-şeceretü'n-nu'mâniyye'de geçen ve el-Lem'atü'n-nurâniyye'de şerhedilen, vukûundan önce işâret edildiği belirtilen olaylardan birkaçını şöylece zikredebiliriz :

(اذا انقضت قاف الجيم قامت ميم سليم) Burada metinde geçen kaaf ve cim harfini, Kansu Gavri, Selim'i de Sultan Selim ola-

(27) René Guénon (Abdülvahid Yahya), "İslâm Tasavvufu" (Çev. M. Tahralı), Akademi Mecmuası, İstanbul, Ocak-1985, I, 13-16.

(28) Doksat Recep, **Hipnotizma**, İstanbul 1962, 235.

(29) Konevi, Age., Ş. Ali Paşa, 100^a; Halet Ef., 5^b.

rak yorumlayan Konevi, Kansu Gavri'den sonra Mısır'da medeniye-
tin Selim'in eline geçeceğine işaret edildiğini ileri sürmüştür. (30)

İbnü'l-Arabî'nin

(وعقدناها على قيام سين من نسل عثمان المنشب الى النعمان)

ibâresiyle: Hanefi mezhebine mensub, Osman neslinden Selim adın-
da temkin sâhibi bir sultanın Mısır'da saltanat kuracağı, bilahare
Arap, Mağrib, Hicaz, Yemen, Irak ve Cezayir'e kadar uzanan bölge-
lerde hükümran olacağı ve Haremeyn-i Şerifeyn'e tam bir hizmet
götüreceği şeklinde yorumlanmıştır. (31)

er-Rum Suresi'nin ilk üç ayetinden hareketle Osmanlı sultanla-
rının isimlerini

(س - س - س - م - م - م - ا - م - ع - م - م - ا - م - س - ا - م)

şifreli bir şekilde verdiği temas eden Konevi'nin bu yorumu, (32) ki-
min tarafından yazıldığı belli olmayan kenar şerhlerinde, tek tek ve
sıra ile padişahların babalarıyla birlikte ölüm tarihleri verilmiş-
tir. (33)

eş-Şeceretü'n-nu'mâniyye'de Yavuz Sultan Selim'i

(رومي الأصل وهو المنعوت جعفر الامام بالدين وهو صاحب تمكين)

şeklinde, Cifr ilminin dinde imamı, Anadolu asıllı ve temkin sahibi

(30) Konevi, Age., Ş. Ali Paşa, 100^b; Halet Ef., 5^b.

(31) Bu değerlendirmeler ışığında, asıl metinde yer alan ve şerhedilmeyen

(و تثبت دولته حتى ظهور سليم) ifâdesinin de Osmanlı Devletinin

Mustafa Kemal'in zuhuruna kadar devam edeceğine işaret edildiği düştü-
nülebilir. Müştak Baba (Öl. 1247/)'nın 1264'te İstanbul'da neşredilen
Divan'ında geçen şu beyitler, Ankara'nın kurulacak yeni devletin başken-
ti olacağına işaret olarak değerlendirilmiştir.

"Me'vâ-yı nâzenine kim elif olursa efser,

La-büd olur o me'vâ İstanbul ile hem-ser.

Nûn ve'l-Kalem başından alınsa nûn-ı Yûnus,

Aldıkta harf-i diğeri olur bu remz-i azhar.

Miftâh-ı Sûre-i Kehf, serhaddi kaafi taa kaaf,

Munzam olunmak ister re'y-i Rasûl peygamber.

Hâ-yı Hû ile âhir maksûd olur zâhir,

Beyt-i Veliyyül-Ekrem el-Hac Abd-i Ekber."

Bu da gösteriyor ki, İbnü'l-Arabî'de gördüğümüz bu an'anenin daha son-
ra da devam etmekte olduğu ve zaman zaman bu yolla bazı bilgiler veril-
diği görülmektedir.

(32) Konevi, Age., İ. Ü. Ktb., 3^a; Halet Ef., 5^a.

(33) Konevi, Age., İ. Ü. Ktb., 3^b.

bir zat olarak tanıtan (34) İbnü'l-Arabî'nin

(اذا دخل السين في الشين يظهر قبر محي الدين)

cümlesini Konevî: "Şam'ın Selim tarafından fethedileceği ve kabrinin de bu fetihten sonra ortaya çıkarılacağına işaret olarak değerlendirmiştir. (35) Gerçekten de Sultan Selim 21 Ramazan 923'te Şam'a gelmiş, Zekiogulları Türbesi diye bilinen, üzeri çöplerle kaplı İbnü'l Arabî'nin Sâlihiyye'deki türbesini ortaya çıkarmış, etrafına bir câmi yapılmasını, türbenin yenilenmesini emretmiş, 20 Muharrem 924'te de câminin kuzeyine bir tekke inşa edilmiştir. Türbenin girişine Kemalpaşazade'nin İbnü'l-Arabî'yi öven bir fetvası ile

(اذا دخل السين في الشين يظهر قبر محي الدين)

ibâresi yazılmıştır. (36)

Şerhin bir başka yerinde İbnü'l-Arabî'nin (

(اذا عمرت آسوان في آخر الزمان حكمت النسوان وكثرت الحصيان

وظهرت العريات)

ifadesini Konevî, Güney Mısır'ın Sa'id bölgesinde yer alan ve İslâm'dan önce sağlam bir kale olan Asuvan'ın imar edileceği ve bu imardan sonra Mısır'ın idâresinde kadınların etkili olacağı, ahlâki bir tefessühün başlayacağı, açık-saçıklığın artacağına işaret olarak almıştır. (37)

Aynı şekilde İbnü'l-Arabî'nin: "Andolsun Tevrat'tan sonra Zebur'da da "arza mutlaka salih kullarım varis olacak (bu yer onların eline geçecek)" diye yazmıştık." (38) ayetinden hareketle Osmanlılar tarafından Anadolu'da kurulacak devletin, ahabdan sonra dünyanın en sâlih devleti olacağına işaret ettiğini ileri sürmüştür. (39)

Oldukça yabancı olduğumuz bir konuda kaleme alınmış olan eş-Şeceretü'n-nu'mâniyye'nin Konevî tarafından yapılan şerhinin, nüsha mukâbeleleri ve diğer şerhlerle mukâyesesi yapılarak neşri ve onun bütün eserlerinin yayınlanması, kültür hayatımıza şekil veren

(34) Konevî, Age., İ. Ü. Ktb., 3^b.

(35) Konevî, Age., Ş. Ali Paşa, 100^b, Halet Ef., 6^b; İ. Ü. Ktb., 2^b.

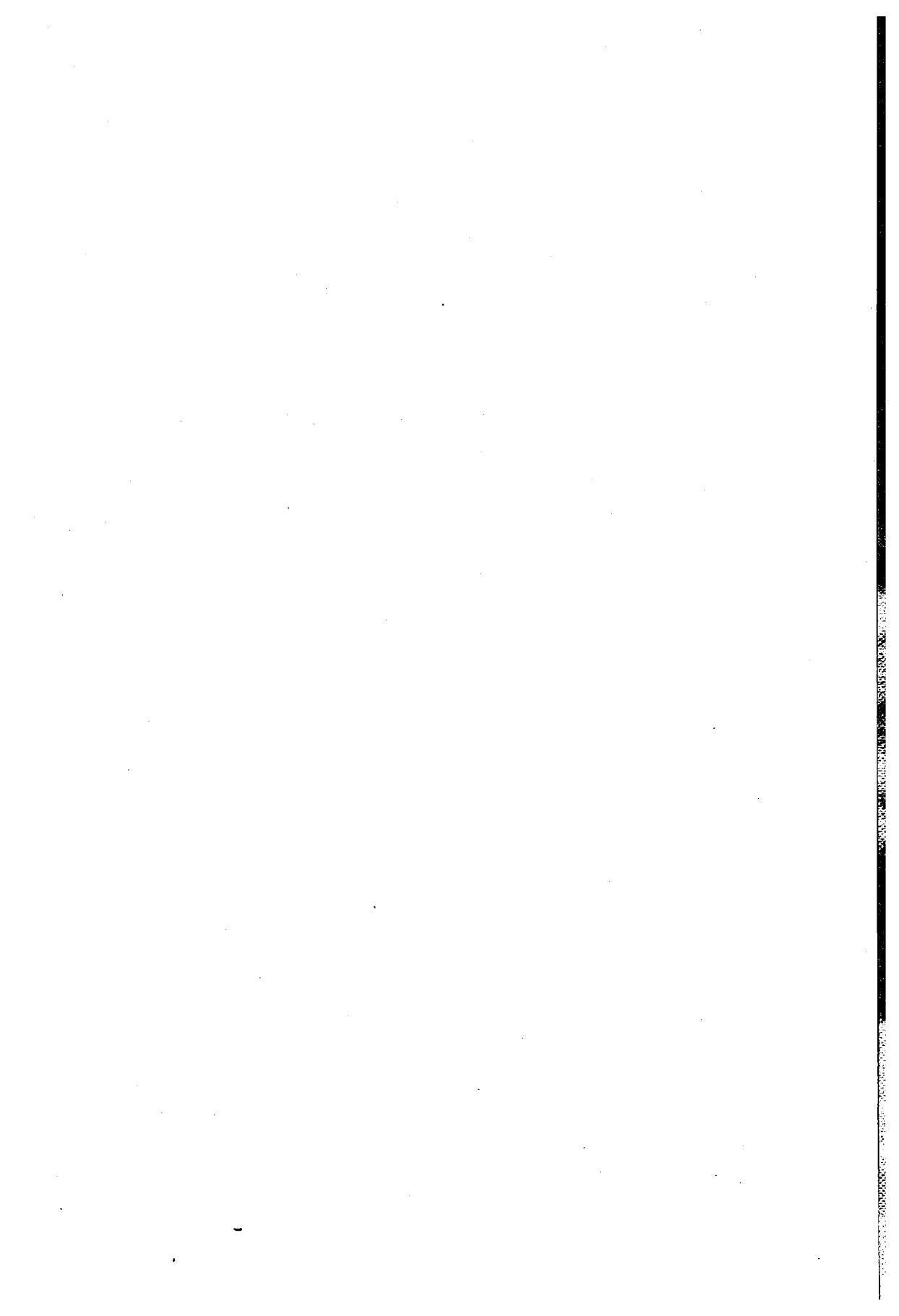
(36) A. Ateş, "Muhyi'd-Din Arabî", İA, VIII, 541.

(37) Konevî, Age., İ. Ü. Ktb. 3^a; Halet Ef., 5^b.

(38) El-Enbiyâ (21), 105.

(39) Konevî, Age., Halet Efendi, 5^b.

unsurların tesbitine ışık tutacak önemli bir hizmet olacaktır. “Eksiksiz anlaşılmayan şey bütünüyle terkedilemez” fehvasınca, bunların Selçuk Üniversitesi’nce yayınlanarak ilgililerin istifadesine sunulması kaynaklarımızın tanıtılmasına ve kültürümüzün değerlendirilmesine katkıda bulunacaktır.

SADREDDİN KONEVİNİN ESERLER VE KÜTÜPHANESİ

Uzm. Mustafa CAN (*)

Bir ilim ve fikir adamının eserlerini, bibliyografik mahiyette de olsa belirtmek amacı güdülen bir araştırmada, onun hayatı ve şahsiyetinin de kısaca belirtilmesi yararlı olur kanaatindeyiz. Sadreddin Konevi, bazı kaynaklara göre 605 (1208) de, Malatya'da doğmuştur. (1) Bazı kaynaklar ise doğum tarihini 607 (1210) olarak belirtmektedirler. (2) Asıl adı, "Sadreddin Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yusuf b. Ali"dir.

Kendi evini ilim öğretilen bir müessese haline getiren Sadreddin, 'hadis' ilmindeki kudreti ile de Muhyiddin İbn el-Arabi'nin felsefesini yaymağa çalışmıştır. Mevlâna'nın cenaze namazının kaldırılmasını O'na vasiyet etmiş olması, Konya'daki yüksek şahsiyetler arasındaki mevkiini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Arabi'nin üvey oğlu ve O'nun eserlerinin şarihi olduğu için "Şeyh-i Kebir" diye anılmakta, aynı zamanda "Ekberîye Tarikatı"nı temsil etmektedir. Ayrıca Muhiddin-i Arabî'den daha fazla mantıkçı ve rasyonalist bir bilgin olarak temayüz eden Sadreddin, Konya'nın en büyük şeyhi ve mütefekkeri olmuştur. (3)

Konevi'nin, dokuz âlim tarafından büyük ciltler halinde şerh edilmiş olan 'Miftah al-Gayb' Muhiddin İbn al-Arabi'nin "Fusus"una nazire olarak yazdığı "Nusus"unun dört âlim tarafından yazılan şerhleri, Mevlâna, Nasiredin Tûsi, Yâsin al-Tilmisani gibi âlimler tarafından ve sayısı elliye varan mektuplarında adları geçen kişilerle münakaşalarını havi eserleri incelenmeye değer niteliktedir. Çünkü Mevlânâ'nın çağdaşları arasında bulunan 'Evhadeddin Kirmâni', Hacı Bektaş, Fahreddin İrâkıy, Bâhaeddin Kaaniî, Sıraceddin

(*) S. Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğr. Elemanı.

(1) El-Veledü's-Sefik. Fatih Kütüphanesi, Nu. : 4518.

(2) ERGİN, Osman. "Sadreddin el-Qunawi ve Eserleri" **Şarkiyat Mecmuası**, II (1957), 63-90. s.

(3) GÖLPINARLI, Abdülbaki. Mevlâna, Hayatı, Felsefesi, Eserlerinden Seçmeler. İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1951. 220-223. s.

Urumevî, Kudbeddin Şirâzî, Necmeddin Dâye, Hâce Hümameddin, Tebrizi, Safiyeddin Hindi, Hacı Mübârek Hayderi, Şeyh Bâbâyi Merendî, gibi şeyhler ve âlimlerden başka Sadreddin'in ayrı bir yeri vardır. (4)

Sadreddin, bir saray gibi olan tekkesinde hadis okutur; Muineddin Süleyman, Muineddin'in damadı, Atabek Mecdeddin, mustavfi Celâleddin Mahmud, Hatiroğlu Şerefeddin Mesud'un oğlu Emir Nizameddin Evhad, Germiyanogulları Devleti'ni kuran Yakub Bey'in babası (Yakuboğlu) Seyfeddin Ali Sir, bilginlerden Şerefeddin Muhammed gibi beyler, vezirler ve bilginler derslerine devam etmişlerdir. Çevresinde münevver tabaka toplanmıştır. (5) Bir gün namaz kılınacak bir sırada Mevlâna; "İmamlık, tasavvuf ve telkin ehline yaraşır, biz abdal erleriz, nerede olursa orada oturur kalkarız" diyerek imamlığı Sadreddin'e vermiştir. (6)

Mevlânâ'dan bir yıl sonra 673 (1274)'te vefat eden Sadreddin, Vasiyetnamede; Muhiddin'in gömleğine sarılmasını, Evhadeddin'in seccadesinin üzerine örtülmesini, yetmiş bin kelime-i tevhid çekilerek ruhuna yollanmasını, evindekilerden herbirine yüzer dirhem verilmesini, hikmete ait kitaplarının satılarak parasının, ruhu için fakirlere dağıtılmasını; tıp, fıkıh, tefsir, hadis vb. konulara ait kitaplarının da vakfedilmesini vasiyet etmektedir. (7)

Yine Mevlevî kaynaklarına göre Sadreddin ilim öğrenmek ve hac için def'alarca seyahate çıkmıştır. Kendi ifadesi ile yalnız iki defa "tecrîd ve seyahat" maksadı ile Mısır'a ve Suriye'ye gitmiştir.

Sadreddin'in eserleri, Muhiddin felsefesi'nin Anadolu'da yayılmasında iki şekilde etkili olmuştur. Bir kısmı çok velûd ve muğlak olan arap fikirlerini basitleştiren eserlerdir. Diğer bir kısmı da Muhiddin İbn el-Arabî'nin fikirlerini itidalli bir görüşle serh ve tefsir eden eserlerdir. Sadreddin, esas hatlarında Muhiddin'e sadık kalmakla birlikte bazı noktalarda O'ndan ayrılmaktadır. Meselâ Vahdet-i Vücut sistemini İslâm âlimlerinin klasik doktrinlerine uydurmaktadır. Nasreddin-i Tûsî ile münakaşalarını içine alan mektupla-

(4) EFLÂKÎ, Menakıb'ul-Arifin. 1. C. Çev. Tahsin Yazıcı. Ankara, M.E.B. 1954. 17-18 s.

(5) MEVLÂNÂ Celâleddin. Mektuplar. Çev. ve Hazl. : A. Gölpınarlı. İstanbul, İnkılab ve Aka Kitabevleri, 1963. XXIII + 312 s.

(6) EFLÂKÎ, a.g.e. 162, 177. s.

(7) SADRUDDİN Konevî. "Vasiyetnâme" Şarkiyat Mecmuası, II (1958), 82-83. s.

rında bu temayüle rastlanmaktadır. Zamanla şerh, te'vil, izah yollarını kapadığı yine vasiyet-namesinden anlaşılmaktadır.

Kütüphanesinde bulunan tıp, fıkıh, tefsir, hadis ve benzer ilimlere ait kitaplarını vakıf, hikemiyete ait olanların da satılıp parasının "tasadduk" edilmesini vasiyet ettiğine göre bu tür eserlerin kütüphanesinde bile bulunmasını isetmediği, anlaşılmaktadır. Vasiyetinin infaz edilip edilmediğine dair henüz bir kayı da rastlanamamıştır. Buna rağmen arzusu ve vasiyeti hilafına hem müşdidinin, hem kendisinin eserleri, pek çok mütefekkir tarafından yüzyıllardır şerh, tefsir, izah ve tercüme edilmiştir.

Yapılan incelemelere ve araştırmalara göre Sadreddin Konevi'nin Konya'da Yusuf Ağa ve Mevlâna-Dergâh, Ankara'da Millî Kütüphane, Kayseri'de Raşit Efendi, Isparta'da Halil Hamit Paşa, Kütahya Genel, Bursa Genel ve Ulu Cami, Nevşehir'de Damat İbrahim Paşa, Manisa Genel, İstanbul'da çeşitli kütüphanelerde bulunduğu tesbit edilebilen kitaplarının sayısı (25) civarındadır. Ancak Konevi'nin yaşadığı devirde Müelliflerin isimleri çoğunlukla eserlerine yazılmadığından bunların kime ait olduğunun tayin ve tesbiti, bibliyografik kontrolü güçleşmektedir. Buna rağmen gerek özel kütüphanelerde, gerekse, genel kütüphanelerde Konevi'ye ait başka eserlerin de bulunabileceği tahmin edilmektedir. Nitekim Carl Brockelmann G.A.L. adlı bibliyografik eserinde Türkiye Kütüphanelerinde bulunmayan bazı eserlerinin çeşitli nüshalarından söz etmektedir. (8)

SADREDDİN KONEVİ'YE İSNAD OLUNAN ESERLER VE MENAKİB KİTAPLARI

- 1 — Esrar el-Mesrur bi'l-Vusul ila ayn el-nur,
- 2 — Esrar el-Şuhud el-Hasıl min Feth el-vücut
- 3 — İcaz el-Beyan
- 4 — Tabsıra't el-Mübtedi va Tazkirete'l-Müntehi
- 5 — Tekmilete'l-Tarikat Tarifate'l-Hakikat
- 6 — Tevcih el-etem el-A'la (el-Ula) Nahiv el-Hak Celle ve Ala
- 7 — Hırkate'l-Tasavvuf

(8) BROCKELMANN, Carl. Geschichte der Arabischen Literature. 3 Band and Supplement band.

- 8 — Risalete'l-Siyer ve'l-Sülük
- 9 — Risalet fi Hakk el-Mehdi
- 10 — Risalet el-mufesihhat
- 11 — Risalete'l-Hadiyet
- 12 — Reğaib el-Menakıb
- 13 — Zübdetü'l-Tahkik va Nüzhetü'l-Tevfik
- 14 — Şa'b el İman
- 15 — Şerh-i Esmâ'l-Hüsna
- 16 — Şerh-i Hadisi'l-Erbain
- 17 — Şerh-i Risaleti'l-Vücut
- 18 — Şerhe'l-Şecerete'l-Numaniyye fi Devlete'l-Osmaniyye
- 19 — Şerhu'l-Kasidetu'l-Taiyye (9)
- 20 — Şerh-i Kaside-i Sırrı Vahdet
- 21 — Şerh-i Ma'ani-i Müşkilat-ı Kur'an
- 22 — Şerh-i Miftah el-Ğayb li'Abdurrahman Rahmi Bursavi
- 23 — Şerh-i Miftah el-Ğayb li'l-Ğuraymi
- 24 — Şerh-i Miftah el-Ğayb li-Malkoç-Zade
- 25 — Şerh-i Miftah el-Ğayb li-Şehabeddin el-Hamevi
- 26 — Şerh el-Nusus li-İbrahim el-Halveti
- 27 — Şerh el-Nusus li-Veciheddin Nureddin-Zade
- 28 — Suret-i Mekatibet ... Sadreddin ... Nasireddin el-Tusi
- 29 — Suret-i Mekatibe ... Sadreddin ... el-Şeyh Yasin el-Tilmisani
- 30 — Zabıtat-ı Hikemiyye
- 31 — Feth-i Miftah el-Ğayb
- 32 — El-Fıkuk fi Müstenidat Hikem el-Fusus
- 33 — Mir'at el-Arifin

(9). BURSALI Mehmed Tahir. Osmanlı Müellifleri. 3. C. İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1342. 1. C. : 406 s., 2. C. : 192 s., 3. C. : 327 s.

- 34 — Misbah el-Enis el-Cami'
35 — Misbah el-Kulub
36 — Miftah el-Ğayb el-Cam' Ve'l-Vücut fi'l-Keşf ve'l-Şuhud. (10)
37 — Mektubat
38 — Menakıb-ı Şerif
39 — Macid el-Zevk Bilâ Reyb-i Şerh-i Miftah el-Ğayb
40 — Mevakıf el-Maarif
41 — Nusus fi Tahkik el-Tavır el-Mahsus (11)
42 — Nuğhat el-İlâhiye
43 — Nefisetu'l-Mesdur ve Tuhfetu'l-Meşkur
44 — Vasaya
45 — Vasiyyete'l-Şeyh Sadreddin inde'l-Vefat

SADREDDİN KONEVİ'NİN KONYA KÜTÜPHANELERİNDEKİ VAKIF KİTAPLARI

Konevi'nin vasiyetnamesi uyarınca vakfedilen kitaplarının bir kısmının Konya'daki Yusuf Ağa Kütüphanesi'ne intikal ettiği, yapılan incelemeler sırasında tesbit edilen eserlerdeki 'Temellük Kayıtları'ndan anlaşılmıştır.

Bu eserler, daha ziyade İbn el-Arabî'nin eserleri ile kendi yazdığı eserlerinin çeşitli nüshaları olmakla beraber tam koleksiyonları yoktur. Konevi'nin sağlığında yazdığı ve topladığı, bugün tarihleri ve menşeleri itibariyle çok mühim olan söz konusu eserlerin ancak bir kısmı bulunmaktadır.

Bu araştırmamızın amacı da gerek Konevi'nin yazdığı, gerekse kütüphanesinde topladığı diğer yazma eserlerin tavsifi katalogunu yapmaktan, bunları yazarlarıyla birlikte ayrıntılı biçimde tanıtmaktan ziyade halen nerede ve ne durumda olduklarını, mahiyet ve önemlerini araştırmacıların dikkatlerine sunmaktan ibarettir.

(10) KATİB Çelebi. Keşf el-Zünun 2. C. Hazl. : Ord. Prof. M. Şerafeddin Yaltkaya, Kılıslı Rifat Bilge. İstanbul, Maarif Matbaası, 1941.

(11) KIRBOĞA, Mehmed Ali. (Alatah) Kamusu'l-Kütüp ve Mevzuatu'l-Müellefat. Konya, Yeni Kitap Basımevi, 1974. 78, 83. s.

KONEVİNİN VAKFETTİĞİ YAZMA ESERLERİN BULUNDUĞU YER :

Sıra Nu. :	Kitabın Adı :	Yazarı :	Kayıt Nu. :	Yeri :
---------------	---------------	----------	-------------	--------

I. TASA V V U F :

1 —	Aş'ar ve'l-Mevakif ve'l-Muhatabat	Muhammed b. Abdullah el-Niffari	4887, 5486	Y.A.K.
2 —	Kitab-ı Luma'fi'l-Tasavvuf	Ebu Nasr el-Sarrac	4862	»
3 —	Fazl (Fezail) Şehadet el-Tevhid ve Vasf Tevhid el-Mukinin	İbn el-Arabi	4868/1	»
4 —	Kitab el-Ba'	» »	4868/2	»
5 —	Kitab-ı Hutbe fi Keyfiyet Tertip el-'âlem ve Şaklih	» »	4868/3	»
6 —	Kitab-ı Hilyet el-Abdal	» »	4868/4	»
7 —	Tac el-Teracim fi işaret el-'İlim ve Letaif el-Fehm	» »	4868/5	»
8 —	Kitab el-Şevahid	» »	4868/6	»
9 —	Cevab Su'al İsmail b. Savdekin	» »	4868/7	»
10 —	iKtab el-celale ve Huve Kelimat Allah	» »	4868/8	»
11 —	Kitab-ı Samaniyat ve Selasin ve Huve Kitab el-Ezel	» »	4868/9	»
12 —	El-Tenezzülat el-Mevsiliya	» »	4861	»
13 —	Kitab el-Esfar	» »	4859	»
14 —	Kitab el-Nafahat	S. Konevi	5468	»

Bu eser, hemen her kütüphanede bulunan bir çok yazma nüsha-sı ile bilinir. Bu nüsha ise bizzat kendisi için yazılmış, O'nun tarafından tashih ve ilaveler yapılmıştır.

15 —	Miftah Gayb el-Cam' ve'l-Vücut	Şadreddin Konevi	4864	Y.A.K.
16 —				

II. Ş İ İ R :

16 —	Diwan	Ebu'l-Hayr Harun el-Tanuhi	4906	»
17 —	Diwan	İbn el-Arabi	5501-5502	»

- 18 — Al-Zadiye El-Reis Ali b. el-Rumi 4801 »
 19 —

III. NESİR :

- 19 — Rasa'il El-Kadı abd el-Rahim
 b. Ali el-Beysani 4881 »
 20 — Kâmil el-Ala fi Sına'at el-Vukâla Bereket b. Ali b. Bereket 4984 »
 21 — El-Resail el-sahibiyye Ziyaeddin İbn el-Asir 4801 »
 22 — İKfayet el-Katib ve Nihayet el-Ragip Cemaleddin Ebu'l-Fath
 Mesud b. Mevdud b. Sa'id
 el-Karhini 4904 »
 23 — Kitab el-Ziyade el-muntaza'a' min Ebu'l-Abbas el-Azdi
 Kitab Sibaveyhi el-Müberred 4914/2 »
 24 — Kitab İhtiyar Fasih el-keîâm Ebu'l-hasan 'Abd
 Allah b. el-hasan
 b. Osman 5008 »
 25 — El-Muharrer fi Dakaik el-Nahv ve Hakaikih Fahreddin el-Razi 4914 »
 26 —

IV. HADİS FIKİH VE DİĞER DİNİ ESERLER :

- 26 — Kitab-ı Nihayet el-Müctehid ve Ebu'l-Valid Muhammed
 Kifayet el-Muktesid b. Ahmed İbn Rüşd 5422-5423 »
 27 — Muhtasar el Ahkam el-Şeriyye İbn Harrat 5487 »
 28 — Kitab el-mevzuat min el-ehadis İbn el-Cavzi 4681-4682
 el-Merfu'at 4683 »
 29 — Cami el-Usul fi Ehadis el-Resul Mecdeddin İbn el-Asir 5045-5058 »

V. MENSUR EDEBİ VE TASAVVUFİ ESERLER :

- 30 — Tuhfet el-Mülük ve Nasihat el-Acaib Ali b. Abi Hafs
 el-İsfahani, 5486-5489 »
 5484-5892 »
 31 — Tercüme-i Makalat-ı Sadreddin el-konevi 4866-5620 »

VI. MÜSBET İLİMLER VE MUHTELİF(12)

- 32 — Kitab-ı Kaşf el-Rumuz va İşarat al-Hukema ila'l-Hacar (?) al-A'zam. İbn Vahşiya 4887,-5486 Y.A.K.

(12). ATEŞ, Ahmet. "Konya Kütüphanelerinde Bulunan Bazı Mühim Yazmalar." T.T.K. Belleten XVI, (61, Ocak 1952). 49-130. s.

Sadred-Din-i Konevi Kütüphanesi'ne değinilen iki Şer'iyye Sicil kayıdı örneği şöyledir: (13)

KONYA ŞER'İYYE SİCİLLERİ : Defter Nu. : 13, Sayfa Nu. : 248, "BERAAT-I KİTABET; ... Şeyh Sadred-din Kitab-hanesinde yevmi iki akçe ile hafız-ı kütüp olan Abdurrahman, kendi heva ve hevesinde olub eda-i hizmet etmemeyle ref' olunup yerine evkaf mütevellisi Mustafa'nın arzı ile Seyyit Ali hafız-ı kütüp oluyor. Evahiri Cemaziyel Evvel 1088/1677. Eyalet-i Karaman Mütesellimi iken eşkiyalık konusunda ihmali görülüp padişah emri ile Konya Kalesi'nde hapsedilen ve mallarına el konulan Ali Ağa'nın listesi yapılan malları arasında kaydedilen kitapları, Tarih : 24 Zilkade 1807/29 Ocak 1677.

KİTAPLAR : 1 — Mushaf-ı Şerif, 2 — Tevarih-i Taberi, 3 — Hadikatü'l-Süeda, 4 — Yusuf ve Züleyha, 5 — Battal Gazi, 6 — Hikaye.

KONYA ŞER'İYYE SİCİLLERİ : Defter Nu. : 13, Sayfa Nu. : 291, "BERAT-I TA'YİN; Konya'da Şeyh Sadred-din Konevi Hazretlerinin kitab-hânesi'nde yevmi iki akçe ve yevmi bir hisse galle (bir vakfın yıllık hububat geliri) ile hafız-ı kütüb olan Şeyh Hüseyin fevt olup yeri mahlûl olmağın yerine karındaşı Abdurrahman Halife, adı geçen Evkafın mütevellisi olan Seyyid Mustafa'nın arzı ile yine yevmi iki akçe ve senevi bir hisse galle ile evasıtı Şevval 1087 H tarihli beratla bu vazifeye tayin edildi.

Kitabesinde 'imaret' olarak adlandırılan ve cami ve türbeden müteşekkil küçük bir külliye içinde kurulan (673/1274) bu kütüphane, Konya Kalesinin Çeşme Kapısı yakınında bulunmaktadır. Kitap sayılarına dair Salnâme kayıtları şöyledir. (14)

1 —	Salnâme-i Vilayet-i Konya	1305/1887	de	61	Adet,
2 —	»	»	»	1306/1888	de 61 »
3 —	»	»	»	1307/1889	da 61 »

(13) Bu şer'iyye sicil defterlerinden 30. C., 42. s., 34. C., 259. s., 35. C., 24. s., Altun-Aba Medresesi ve Kütüphanesi ile kitaplarına ilişkin kayıtları içine almaktadır.

(14) ÖNDER, Mehmet; Mevlâna Şehri Konya. Tarihi Turistik Klavuz. 2. bs. Ankara Güven Matbaası 1971. 96, 352. ss.

4 —	»	»	»	1308/1890 da	61	»
5 —	»	»	»	1317/1899 da	256	» kitap

vardır.

1 —	Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umumiye	1316/1898 de	256 Adet,			
2 —	»	»	»	1317/1899 da	256	»
3 —	»	»	»	1318/1900 de	256	»
4 —	»	»	»	1321/1903 de	256	»

Kitap sayılarına dair kayıtlar çeşitli salnamelerde genellikle birbirlerinin aynı olup kitap koleksiyonlarında uzun süreler artış olmadığı görülmektedir. Bu kütüphanenin kitapları, çeşitli olaylar sonucu dağılmış, kurtarılabilenler de Dergah Kütüphanesi'ne ve Yusuf Ağa Kütüphanesi'ne götürülmüşlerdir.

SADREDDİN KONEVİ'NİN ESERLERİ VE BU ESERLERİN BULUNDUKLARI ÇEŞİTLİ KÜTÜPHANELER

Sıra

Nu.: Eserin Adı :

Bulunduğu Kütüphane ve Kayıt Nu. :

1 — İ'caz el-Beyan	'Ayasofya: 402, Aşir Efendi: 16, 55, 464. Atıf Efendi: 192, Ayasofya: 402, 4806/1. Damat İbrahim Paşa: 126. Fatih: 294, 295, 293. Dügümlü Baba: 18. Feyzullah: 72. Halet Efendi: 38, 43, 46 ve ilave-ten 17 ayrı yazma nüsha diğer İstanbul Kütüphanelerindedir. 1310 ve 1013 Haydarabad tarihli basmaları da vardır.
2 — Miftah al-Gayb (Miftah Gayb al-Cam' va'l-Wüçud fi'l-Kaşf Wa'l-Şuhud) İlähiyat, Hikmet ve Felsefeden bahseden bu eser, pek çok kişi tarafından şerhedilmiş, Farsçaya çevrilmiştir.	Köprülü: 783. Çeşitli kütüphanelerde 29 yazma nüshası vardır. Yusuf Ağa: 4864.
3 — Tercüme-i Miftah el-Gayb
Tercüme-i Miftah el-Gayb	Ayasofya: 2089. Pertev Paşa: 278. Hacı Mahmud Ef.: 2610. Yusuf Ağa: 4866.
Şerhleri :	
a) Muhammed Şemseddin b.
Hamzat el-Fenari Şerhi	20 nüshası vardır. (Çeşitli Kütüph.)

- b) Qutbaddin-Zade Muhammed Muhyiddin b. Qutbaddin el-İzniql. Şerhi 18 nüshası vardır. (Çeşitli Kütüph.)
- c) Osman Fazlı İlahi Atbazari Şerhi Ragıp Paşa Kütüph.: 694. Ayrıca diğer Kütüph. de 9 nüshası vardır.
- ç) Abdurrahman Rahmi Bursa-vi Şerhi Halet Efendi: 286
- d) Ahmed b. Abdullah el-Qirimi'nin 'Şerh-i Miftah el-Gayb' 3 nüshası vardır.
- e) Mustafa Efendi Malkoç-Zade Esat Efendi Kütüph.: 1729, 2685.
- f) Abdullah Molla İlahi Şerhi Fatih'in emri ile şerhedilmiştir. Rıza Paşa (Üniv.): 304.
- g) Şihabeddin Ahmed b. Hüseyin al-Hamawi. Emanet Hazinesi: 1773.
- ğ) (Şarihi belli değil) Veliyeddin Efendi: 1726.
- 4 — EL-NUSUS Fİ TAHKİK EL-TAWR EL-MAHSUS
- İbn el-arabi'nin 'Fusus el-Hikem'ine karşı bir nazire gibidir. 36 çeşitli nüshası tesbit edilmiştir.
- Taşbasması: Menazil el-Sairin : 1310
- İran.
- Şerhleri :
- a) İbrahim b. İshaq b. Süleyman Musannif el Serazi 6 Şerh Nüshası vardır.
- b) İbrahim el-halveti Ragıp Paşa: 699.
- c) Pir Muhammed Qudbaddin el-Hoyi Ali Emiri: 980. 14 ayrı nüshası vardır.
- ç) Waciheddin b. Nuraddin, Nuraddin Zade. 'Şerh el-Nusus' Şehit Ali Paşa: 1278.
- d)
- 5 — EL-NAFAHAT EL-İLAHIYE
- Lala İsmail Paşa: 709.
- Yusuf Ağa: 5468. 28 çeşitli nüshası var.
- 6 — EL-FUKUK Fİ MUSTANADAT HİKAM AL-FUSUS
- İbn el-Arabi'nin 'Fususel-Hikemi'ni en iyi şekilde şerh ve izah etmektedir. Üniversite Kütüph.: A 2534.

- 7 — EL-TEVECCÜH EL-ATAMM EL-A'LA (EL-AWLA) NAHWA'L-HAQQ CALL WA'ALA. Bu eser bir 'Esmâ' el-Hüsna' şerhidir. Şehit Ali Paşa: 1369. 13 ayrı nüshası tesbit edildi.
- 8 — TABSİRAT AL-MUBTADİ WA TADKİRAT EL-MUNTAHİ. Tercümesi : Ahmed Remzi el-Mevlevi Nuruosmaniye: 2286. 18 ayrı nüshası vardır. Osman Ergin Kütüph.: Özel.
- 9 — ŞERH HADİS EL-ERBAİN. 40 hadis seçip şerhetmek istemiş ise de 29 hadis toplayıp şerh etmiştir. (Bkz. : Mukaddime) Şehit Ali Paşa: 1369. Ayrıca 39 ayrı nüshası vardır.
- 10 — Şerh EL-ŞECERET EL-NU'MANİYE Fİ EL-DEVLET' EL-OSMANİYE Köprülü: 176. İstanbul Kütüphanelerinde 18, Mevlâna Dergâh Kütüph.: bir nüshası vardır. Dergâh Kütüph.: 2949. İstanbul'da 11 ayrı nüshası vardır.
- 11 — MİR'AT EL-ARİFİN
- 12 — SÜRAT MUHATABAT EL-ŞEYH SADREDDİN EL-QUNAWİ EL-ŞEYH NASİRADDİN TUSİ İstanbul'da 18 çeşitli nüshası vardır.
- 13 — SURAT MUHATABAT EL-ŞEYH, EL-YASİN EL-TİLİMSANİ (Mektuplarını havi) Şehit Ali Paşa: 1344.
- 14 — MEKTUBAT Mevlâna Dergâh Kütüph.: 1637. Raşit Efendi: 490
- 15 — WASAYA Ayasofya: 2910/8-9, 2053/8-9
- Tercümesi : (Tercüme-i Vasiyetname)
- 16 — WASİAT EL-ŞEYH SADREDDİN 'İNDA'L-WAFAT Halis Ef.: A 5582. Şehit Ali Paşa: 2810.
- Yahya Ef.: 140.
Osman Ergin: 1940. Esat Ef.: 3814.
Şehit Ali Paşa: 2810.
- 17 — HİRKAT EL-TASAVVUF Belediye, Osman Ergin: 1441.
- 18 — EL-RİSALE Fİ HAKK EL-MEHDİ Ayasofya Kütüph.: 4849. Osman Ergin: 1883.
- 19 — ŞERH ESMA' EL-HUSNA Köprülü: 1594. Diğer Kütüphanelerde de dört nüsha vardır.
- 20 — EL-RİSALAT EL-HADİYA Üniversite Kütüph.: A 4122. Diğer kütüphanelerde 5 nüshası daha vardır.
- 21 — EL-RİSALAT EL-MUFSİHA Şehit Ali Paşa Kütüph.: 1362. 6 ayrı kütüphanede de nüshaları vardır.

- 22 — ŞU'AB EL-İMAN Feyzullah Ef.: 2163. Veliyüddin Carullah: 2054.
- 23 — ZABİTA HİKEMİYE Hüdai: 1848.
- 24 — RİSALET EL-SAYR VE EL-SULUK Şehit Ali Paşa: 13989
863 H de istinsah edilmiştir. Risalede Mevlâna'nın adı geçiyor.
- 25 — MASYAHA Müellifi ve kime ait olduğu meçhul. yp.la'da Sadreddin Konevi vakıf ve temellük kayıdı vardır. Yusuf Ağa Kütüphanesi: 4692.

KONEVİ'YE İSNAD OLUNAN ESERLER :

- 1 — Şerh el-Kasidet el Ta'ie; İbn el-Ferid'in meşhur eserinin şerhi. Saadeddin el-Fergani yazmıştır. Ayasofya Müzesi Kütüphanesi: 1944.
- 2 — Naftat el-mesdur wa Tuhfat el-Maskur. Keş el-Zünun'da Sadreddine aidiyeti belirtilmektedir.
- 3 — Şerh Ma'ani Muşkilat el-Kur'an. Selimiye Kütüphanesi: 617.
- 4 — Şerh Risalat el-Wücut. Üniversite Kütüph.: A 1419
- 5 — Mewakif el-Ma'arif. (Sadreddin el-Fatawi'ye aidiyeti de söz konusudur.) Hacı Mahmut Efendi: 2406
- 6 — Şerh-i Kaside-i Sirri Wahdet Bangli'nin Kasdesinin Şerhi. Üniversite Kütüph.: A 3524

KONEVİ'YE AİT MENAKİP KİTAPLARI

- 1 — Menakıb-ı Şerif; Cemaleddin Muhammed Nuri Şehit Ali Paşa: 1939.
Konevi'nin, Muhiddin Arabi, Mevlâna, Ş. Tebrizi, Evhadiddin Kirmani ve Şeyh Sadaka ile olan münasebetlerini izah eder.
- 2 — Regaib el-Menakıb; Mehmde Dedede 'Menakıb-ı Şeyh Sadreddin Konevi' şeklinde geçer. Osmanlı Müellifleri III, 191. s. da yazarı Musa Sadri olarak gösterilmektedir. Ali Emiri: 4327. Esad Ef.: 1753. Belediye, M. Cevdet: 456.

S O N U Ç :

Bir Türk düşünür olan Sadreddin Konevi, eskiden Konya'da çok tanındığı için kendisine "Konevi" denmiştir. O, kendi hayatı hakkında "An - Nefahât al - İlâhiyye ve Şerh Hadis al - Erbain" isimli eserlerinde geniş bilgi vermektedir.

Bilime düşkün, tasavvufu seven ve tasavvufi arınma yolunda büyük çabalar sarfeden Konevi'nin, 1254 yılında Konya'da ilmi faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir. Şu husus önemle belirtmek yerinde olur ki Konevi, Tasavvufi görüşlerinde İslâm'a bağlı kalmak istemiştir. Bu sebeple delillerini, daima Kur'ân, hadis, ve eski sûfilerin söz lerinden vermiştir. Bu görüşle İslâm'ın savunuculuğunu yaparken eserleri de Anadolu'da Türk - İslâm kültürünün yayılmasında etkili olmuştur. Bu da O'nun, Türk-İslâm felsefesinde özel bir yerinin ve değerinin olduğunu delil teşkil etmektedir.

Çeşitli medeniyetlerin beşiği olmuş eski ve önemli bir bilim ve kültür merkezi durumundaki Konya'da, Konevi'nin yaşadığı dönemi de içine alan Selçuklular devrinde bilim ve fikir adamları, Sultanlardan da büyük himaye ve teşvik görmüşlerdir. Bu devirde Anadolu'da 183 eser yazıldığı tesbit edilmiştir. Bunların yazarlarının sayıları da 72 olarak belirlenmiştir. O devirde bilim ve fikir hareketlerinin dili Farsçadır. Bu eserlerin dillerine göre dağılımları şöyledir; 103 Farsça, 65 Arapça, 7 Ermenice, 6 Türkçe. Konularına göre dağılımları da şöyledir; Tasavvuf 59, Dinî bilimler 28, Siyaset ve ahlâk 24, Müsbet bilimler (tıp ve hey'et) 14, Gramer 6, Felsefe 26, Şiir ve mesnevi 30, Tarih 12'dir.

Böyle bir ortamda kıymetlenen Konevi Kütüphanesi'nin ve eserlerinin, ilmi araştırmalar için taşıdığı değer ve önem tartışma kabul etmez. Ayrıca o devirde yazılmış olan eserlerin iyi bir şekilde korunmaya çalışıldığı, büyük bir kısmının günümüze kadar gelmelerinden anlaşılmıştır. Böylece günümüz ihtisas kütüphanelerine öncülük ettikleri de söylenebilir.

Bu itibarla, Atatürk'ün "Türk istikbalinin evladı" olarak gördüğü gençlerimiz, "fikri hür, ırfanı hür, vicdanı hür" olabilmek için ecdad yadigarı eski yazma eserlerimizi de sürekli okuyup inceleyip araştırmak suretiyle bilgilerine bilgi katmak durumundadırlar. Çünkü onlara yaraşan, hızla ilerleyen bilim ve teknolojinin arkasından

koşmak değil, önünde gitmeyi hedeflemektir. İnsanlığın, bugün içinde bulunduğu savaşlara ek olarak uygarlık ve uygarlık içinde benliğini, varlığını koruma savaşı diyebileceğimiz, silahları bilgi ve kültür olan yeni ve değişik biçimde çetin bir savaşın içinde bulunuşu, bir bütün olarak her türlü güç ve imkanları ile ülkeleri bu savaşa katılmaya zorlamaktadır.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

A. MAKALELER VE İNCELEMELER :

ABDÜLKADİR (Hamdizâde). "Sadri Konevi'nin Ravzatü'l-Küttabi ve Mer-siyesi", **Babalık**, 3826 (25.4.1932), 2. s. 3862 (25.5.1932), 2. s.

AKOZAN, F. "Türk Külliyesi", **Vakıflar Dergisi**, VIII (1969), 207. s.

BAYRAM, Dr. Mikâl. "Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Eser, Keşf el-Akabe." **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, VII, 3-4 (1979), 271-307. s.

———. "Sadru'd-Din Konevi İle Hacı Nasıru'd-Din Mahmud'un Mektuplaşması" **Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, 2 (1983), 51-75 s.

CUNBUR, Dr. Müjgan. "Kütüphanelerimizin Manzum Tarih ve Kitabeleri", **VIII. Türk Tarih Kongresi**, III (1983), 1751-1759. s.

ERDOĞAN, Abdülkadir. "Kitabelerin Değeri ve Konya", **Konya Halkevi Dergisi**, 4 (1936), 2. s.

———. "Konya İle İlgili En Eski Bir Selçuk Vakfiyesi" **Konya Halkevi Dergisi**, 6 (1937), 370-375. s.

ERDOĞAN, Muzaffer. "Konya Kitabelerine Dair", **Yeni Konya**, 170 (23.11.1949), 2. s.

ERGİN, Osman. "Sadreddin al-Qunawi ve Eserleri", **Şarkiyat Mecmuası**, II (1957), 63-90. s.

KONEVİ, "Vasiyetname", **Şarkiyat Mecmuası**, II (1958), 82-83. s.

KÖPRÜLÜZADE, Mehmet Fuat. "Şeyh Sadreddin-i Konevi Mescidi ve Şeyh Cüneyt", **Konya**, 31 (Kasım 1940) 70. s.

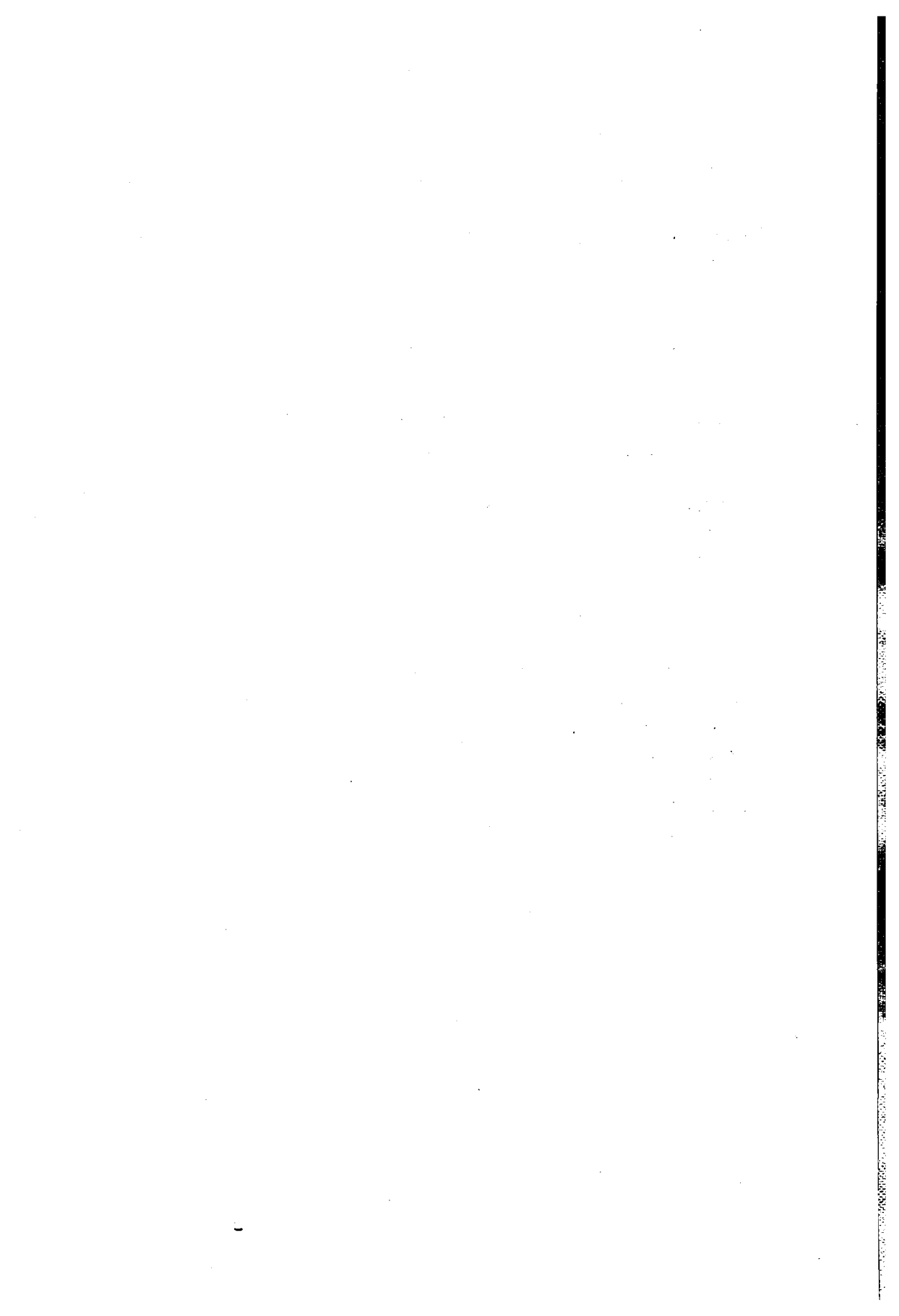
ÖNDER, Mehmet. "Selçuklular ve Osmanlılar Döneminde Konya Kütüphaneleri", **Konya Halkevi Kültür Dergisi**, XIV (1949), 131-132. s.

ÜLKEN, Hilmi Ziya. "Konya'da Anadolu Selçukluları Devrinde Bilim ve Fel-sefe", **Konya Halkevi Dergisi**, 6 (1937), 62-74. s.

B. ARAŞTIRMALAR :

ATES, Ahmet. "Konya Kütüphanelerinde Bulunan Bazı Mühim Yazmalar". **Türk Tarih Kurumu Belleten**, XVI, 61 (1952), 49-130. s.

- AZİZ B. Erdişiri Esterebadi. Bezm ü Rezm. İstanbul, Evkaf Matbaası, 1928. 541 + 75 s.
- BALCIZADE Tahir Hârîmi. Tarih-i Medeniyette Kütüphaneler. Balıkesir, Vilâyet Matbaası, 1931. 571 s.
- BAYKARA, Doç. Dr. Tuncer. Türkiye Selçukluları Devrinde Konya. Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985. 6 + 167 s. (Kütüphaneler : 91-92. s.)
- İBN-İ BİBİ, El-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umuru'l-Alâiyye. 1. C. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1956. XVII + 744 s.
- II. MEHMET Fatih'in Orijinal Vakfiyesi. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Nu. : 46.
- KONYALI, İbrahim Hakkı. Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi. Konya, Yeni Kitap Basımevi, 1964. 1213 s.
- MENAKİB-I Şeyh Sadreddin Konevi. Mevlâna Müzesi Kütüphanesi. Kayıt No. : 5/20-D.
- ÖNDER, Mehmet. Konya Maarifi Tarihi. (Selçuklu, Karamanoğulları, Osmanlı). Konya, Ülkü Basımevi, 1949. 112 s.
- , ———. Mevlâna Şehri Konya, Tarihi Klavuz. Ankara, Güven Matbaası, 1971. X + 513 s.
- ÖZÖNDER, Dr. Hasan. Konya Velileri. Konya, Arı Basımevi, 1980. 109 s.
- TURAN, Prof. Dr. Osman. Selçuklular Zamanında Türkiye. İstanbul, İstanbul Üniversitesi Matbaası, 1971. 139-146 s.
- UZLUK, Prof. Dr. Feridun Nafiz. Fatih Devrinde Karaman Eyaleti Vakıfları. Fihristi. 12. s. (Teksir).
- VASAYA, Şeyh Sadred-Din el Konevi. İstanbul Ayasofya Müzesi Kütüphanesi, 2910 Nu.lı Mecmuada 8. Risale.

SADREDDİN KONEVİ MA'MÜRESİ'NİN MİMARİ TEŞEKKÜLÜ

Yrd. Doç. Dr. Hasan ÖZÖNDER

Büyük Türk ilim ve fikir adamı Sadreddin Konevi (res. : 1)'nin adını taşıyan ma'muresi (1), (res. : 2), Konya'nın İstasyon semti civarında, bugün de onun adı ile anılan mahallededir.

Selçuklu Konyası'nın ise, şehir dış surlarının haricinde; bu semte açılan "Çeşme Kapısı" karşısına isâbet etmektedir (2). (res. : 3, 4).

Vakıf kayıtlarında "zâviye" olarak da zikredilen (3) ma'mure günümüzdeki haliyle, mescid (cami), kütüphane ve türbeden müte-

(1) Kapısı üzerindeki orijinal kitabesinde yapılardan, "imâret" şeklinde bahsedilmektedir. "İmârah)" kelimesi Arapça "ame-

ra ()" kökünden gelmiş olup :

a. Ma'mûriyet, refah ve huzûr sağlayan yapı veya yapılar;

b. Aşevi, misafir-hâne, tekke, zâviye.

gibi yapılardan müteşekkil topluluğa verilen addır. Yüzyıllar boyunca bu iki mânâda kullanılmıştır. Birinci kısma giren örnekleriyle daha çok kitabelerde; ikinci kısma giren ifadesiyle de, daha çok vakfiyelerde gör-mekteyiz.

Sadreddin Konevi yapılar topluluğu, belli bir plâna uygun olarak değil de, zamanla ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamak üzere yeniden eklenen diğer yapılardan oluştuğu için biz burada ondan "külliye" yerine, "ma'mûre" şeklinde bahsetmeyi uygun gördük. Bunlara, "manzume" demek de müm-kindir.

(2) Mehmed Emin Dede, Regaib'ul-Menâkıb (), v. 2 b;

Konya ve Rehberi, 68.

"Çeşme kapısı", Selçuklu dönemi dış kalesinin oniki kapısından biridir. Bu önemli kapı surun, batıya açılan büyük kapılarından. Sultan Alâaddin adına hazine tarafından yaptırılan kapıların dördüncüsüdür. Adını, Sahip Ata'nın, burada yaptırdığı çeşmeden almıştır. Çeşme de, "Kapı Çeşmesi" diye anılmıştır. (Bkz. İ. H. Konyalı. **Konya Tarihi**, 150, 816).

Regaib'ul-Menâkıb'de, Sadreddin Konevi'nin, "... Çeşme kapısı içinde vâki bir bâb mescid-i şerife imâmet hizmetinde kıyam eylediği" de belirtilir. Bkz. v. 14 b..

(3) Bkz. Suraiya Faroqi, "Vakıf Administration in Sixteenth Century Konya (The Zaviye of Sadreddin-i Konevi)", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. : XVII, part: 2, 154-169; **Konya Şerhiye Sicil Defteri**, IX/177; **Regaib'ul-Menakib**, v. 11 b, 23 b - 24 a, 27 a, 29 b, 30 a..

Konevi'nin eserlerinin zahriyelerindeki kayıtlarda da zaviyesinden bahsedilir.

Vakıflarının çeşitleri için ayrıca bkz. : **Konya Tarihi**, 496-500.

şekildedir. Ma'murenin yerini, Konya'nın ünlü zenginlerinden, hayır-sever, ilim hâmisî Hocacıhan bağışlamıştır. (4) Vaktiyle burada onun mülkü olan konaklar bulunuyordu (5).

Selçuklu Konyası'nın başta gelen tasavvur ve fikir merkezlerinden biri durumunda olan Sadreddin Konevi Ma'mûresi, beylikler döneminde, Osmanlılar zamanında da önemini korumuş olup, bu gün de Konya'nın ünlü ziyaret yerlerindedir.

Konevi yapılar topluluğu çevresinde, türbesinin yakınında bulunmayı arzu ve vasiyet eden yakınlarının dilekleri sonunda, büyük bir mezarlık meydana gelmiştir. Dış surların önünden itibaren, bu günkü İstasyon'a kadar uzanan bu tarihi mezarlıkta, birçok ünlü şahsiyet medfun bulunuyordu. Burası, son yarım asır içerisinde istimlak edilerek, meskûn arazi haline getirilip üzerinde özel ve resmi birçok binalar inşa edilmiştir.

Bu istimlaklerin yanısıra, yanlış şehircilik anlayışından dolayı sokak ve mahalleler giderek dolduğu için, cami ve türbe bugün sokak kotundan yaklaşık bir metre kadar aşağıda kalmıştır.

Z Â V İ Y E

Vakıf kayıtlarında da adı geçen Sadreddin Konevi Zâviyesi, zamanın bir ilim ve fikir merkezi durumunda idi. Burada büyük toplantılar ve sema' törenleri tertiplenmiştir. (6)

Günümüzde, zâviye olarak gösterilebilecek belli bir mekân bulunmamaktadır. Zamanla kaybolduğu veya bu günkü camie dahil edildiği kanaatindeyiz.

M E S C İ D

Günümüzde, muahhar minberi ile "cami" halinde bulunan mes-cid, taş temel üzerine inşa edilmiştir. Duvarlarında çeşitli yerlerin-

-
- (4) **Regaib'ul-Menâkıb**, v. 11 b. Eserde bu bağışın, Hocacıhan'ın oğlunun, tabiblerin âciz kaldığı hastalığını Sadreddin Konevi'nin tedavi etmesinden duyduğu memnuniyetin ifadesi olarak yapıldığı kaydedilir. Bkz. v. 10 a..
- (5) Bkz. age., v. 11 b. Mamurenin ikiyüz metre kadar doğusunda görülen türbe, Turgutoğlu Türbesi olup; mamurenin çevresinde meydana gelen büyük mezarlığa dahil bulunuyordu. (Bu türbe hakkında geniş bilgi için bkz. : M. Zeki Oral, "Turgutoğulları, Eserleri-Vakfiyeleri", **Vakıflar Der.**, III/31-65).
- (6) Bkz. Ahmed Eflâkî, I/162, 238.

de, taş ve tuğlanın yanısıra kerpiç de kullanılmıştır. Üzeri, kiremit döşeli ahşap çatı ile örtülüdür. (7)

Camie, güney batı köşesindeki kapıdan girilmektedir. Üzerinde yarım daire şeklinde ahşap sayvanı bulunan, 180 x 110 cm. ebadlı bu dış kapıda üst üste iki kitabe görülmektedir. Alttaki orijinal olup, inşa kitabesidir. Selçuklu sülüsü ile yazılmış Arapça ibaresi şöyledir. (res. : 5) :

"Bu mübârek ma'mûre, içindeki muhakkık ve rabbanî âlim Sad-

انشى هذه العمارة المباركة مع التربة التي فيها للشيخ
 الامام المحقق العالم الرباني صدر الدين محمد بن
 ابي بن محمد رضي الله عنه
 ودار الكتب التي فيها له ايضا مع كتبه الموقوفة عليها
 كما ذكر ذلك وشرط وبين في الوقفية
 برسم الفقراء الصالحين من اصحابه المتوجهين بقلوبهم
 وقلوبهم الى الله تعالى في شهر سنة ثلث و
 سبعين وستمائة

(7) Seyyahlar, Mamurenin mescidinden de bahsederler. 1041/1632 yılındaki hac seferinde Konya'ya uğrayan Abdurrahman Hibri (1012-1069 = 1604 - 1659), "...Sadreddin Konevi Hazretleri merkadi kurbunde bir cami dahi vardır." (v. 95 b) kaydında bulunur. Bkz. Ş. İrgürel, "Abdurrahman Hibri'nin Menâsik-i Mesâlik'i", Tarih Enstitüsü Der., sayı : VI, Ekim, 1975, 124.

reddin Muhammed bin İshak bin Muhammed'in (Allah kendisinden razı olan) türbesi; vakfiyesinde şartları belli edildiği ve yazıldığı veçhile kendisinin vakfelediği kitapları muhtevî kütüphanesiyle birlikte, ashabından; kalbleriyle ve kalıplarıyla Tanrı'ya yönelen sâlih fakirler adına 673 yılı aylarında yapıldı."

Bu kitabenin üstünde, yine üç satır halindeki, nefis Osmanlı sü-lüsü ile yazılmış, şu tamir kitabesi okunmaktadır.

تاجدار دوران و خلیفہ رفیع الشان السلطان الغازی
عبدالمجید خان ثانی
افندوز حضرت کریمک مبرات سنیہ سلوکانہ لرندن اولوی
اوزره اشوبجامع شریف ایلہ تربہ منیفه
والی ولایت
دولتو محمد فرید پاشا حضرت کریمک زمان مأمور بتارنده
اعمار واحیا بیور و طشدر سنه ۱۳۱۷

Bu Türkçe kitabeden anlaşıldığı üzere, cami ve türbe, Sultan II. Abdülhamid devrinde, Konya Valisi Mehmed Ferit Paşa zamanında 1317 yılında esaslı olarak tamir ve ihya edilmiştir.

Bunun da üstünde, caminin adını ve yılını veren yeni yazılı mermerden yeni bir kitabe daha mevcuttur.

Kitabelerin bulunduğu, taş söveli basık ve küçük kapıdan kapalı bir avluya girilir. Avlu ortasında kare plânlı baştan bir havuz mev-

cutken, üç yıl kadar önce zemin tahtalanılırken, altta kalmıştır. (8) Avlu, 6.10 x 17.10 m. ebadında olup, kuzey-güney doğrultusunda uzanmıştır. Avlunun üzerinde kütüphane kısmı bulunmaktadır. Bu raya, güney-batı ve kuzey-doğu köşelerde yer alan ahşap merdivenlerle çıkılır. Avlunun doğuda biri üstte bir; batıda üstte üç kuzeyde bir altta, iki üstte olmak üzere toplam 7 penceresi mevcuttur. Kuzeyde, cami hizasından itibaren 4.35 m.lik bir taşma gösterir.

Bu dikdörtgen avlunun doğusundaki kapıdan cami haremine geçilir. Burası, 7.90 x 13.90 m. ebadındadır. Üzeri kalın ve sağlam yuvarlak hatıllar üzerine oturan düz tavanla örtülüdür. Ortaya yakın yerinde, doğu ve batı duvarları arasında, geniş bir Bağdadi kemer, tavanı yüklenmiş gibidir.

Doğuda, altta 5, üstte 3, batıda 2, altta bir, üstte 1; güneyde altta 2, üstte 3, kuzeyde altta ve üstte 2 adet pencere olan camiiin, ahşaptan fevkanı tarzındaki müezzin mahfeline, kuzey-batı köşesindeki ahşap merdivenle çıkılmaktadır.

Tarihi içerisinde gördüğü çeşitli tahrip, tamir ve tadillerle orijinalitesini büyük ölçüde kaybetmiş olan camiiin, aslı plânıyla, Konta'da gördüğümüz Selçuklu mescidlerine (9) benzediğini düşünmekteyiz. Bu noktadan hareketle, kare plânda olduğu ve üzerinin geniş ve yüksek bir kubbe ile örtüldüğü kanaatindeyiz. Ortada yer alan Bağdadi kavisin bulunduğu ölçüye kadar iken, kuzeyine yapılan ilâve mekânla, harem iki katından fazlaya çıkarılmıştır. Nitekim birinci kısım ile ikinci kısmın örtü sistemi oldukça farklı görülmektedir. İki kısım arasındaki yükseklik farkı, tavan düzeni ve tezyinatı değişiklikleri, bu tadilatın ve kuzeydeki ilâvenin açık delilidirler. İlk mekânın kuzey duvarının alınmasıyla meydana gelen dam ağırlığı bu noktada yapılan kemer ve konsüllerle hafifletildiği gibi, kemer vasıtasıyla iki yan duvarlara da taksim edilmiştir. (res. : 6)

Kuzeyde yer alan ahşap müezzin mahfeline çıkmayı sağlayan

(8) Vali Avlonya'lı Ferit Paza tarafından Konya'ya getirilen Çayırbağa suyu-na kadar, şehrin içme suyu ihtiyacı kuyu ve akarsulardan karşılanıyordu. Akarsuların başında Meram deresi bulunmaktaydı. At, araba gibi çeşitli vasıtalarla şehre getirilen çay suyu, avlu ve izbelere (bodrumlara) yerleştirilmiş su küplerinden ilkinde dolduruluyordu. Bir süre burada bekletilerek çökertiliyordu. Daha sonra, sırasıyla yanındakilere aktararak, içilebilecek hale getirmeye çalışılıyordu.

İşte o dönemlerde, Konevi'nin bu avlusunda da böyle su küpleri bulunuyordu (Bkz. : Cl. Huart, 113; **Konya ve Rehberi**, 68).

(9) Beşarcebey (Ferhuniye) (616/1219), Erdemşah (617/1220), Abdülmümin (Meğaribe) (674/1275), Beyhekim (XIII. yy. ikinci yarısı) mescidleri gibi.

(res. : 7) ahşap merdivenin altında görülen sandukalar da, öncele-ri avluda iken, bu genişletme ameliyesi sırasında içeriye alınmıştır. Etrafı kafesle çevrili sandukalı üç mezar, Sadreddin Konevi'nin ya-kınlarına aittir. (res. : 8).

Birinci mezar, Şeyh'in torunlarından Mehmed oğlu Derviş Meh-med'e ait olup, baş taşında, Selçuklu Sülüsü ile :

مشهد المرحوم
المفتور الفقير الأفاضل النور
صاحب الحوض والقصور نهادم الفقراء
السيد درويش محمد بن محمد الراجعي
شفاة جده

ibaresi okunmaktadır. Ayak taşının dış yüzünde :

طاب ثراه وجعل الجنة
مشواه في يوم الثلاثاء والعشرين
من ذي القعدة

iç yüzünde ise :

من شهر سنة تسعمائة هجرية نبوية
لو كانت الدنيا روم لاصد
لكان رسول الله محمداً

şeklindeki ibaresinden onun hicri 23 Zilkade 900 tarihinde vefat ettiği öğrenilmektedir.

İkinci mezarın baş taşının dış yüzünde :

iç yüzünde :

هذه مقبرة المرحومة

المؤمنون

المفطورة الشهيدة

لا يموتون بل ينقلون

المحتاجه

من دار الى دار

Ayaktaşının dış cephesinde :

انتقلت المرحومة الى دار الرحمة

İç cephesinde :

فاتحة

عاشورة بنت السيد محمد افندي

في ٢٣ صفر سنة ١٠١٥

ibaresi okunmaktadır. Bir hanıma ait olan bu kabrin üzerine rengârenk tülbentler serilmiştir.

Üçüncü mezarın baş taşında :

ayak taşının dışında :

هذه تربة
المصوم المفقور
الى عمرة الله
الحاج

انتقل و
وصل في صوم الرحمة
عليه المفقور والرحمة في شهر
حرم الحرام سنة ١٠٢٧

iç tarafında ise : yazılıdır.

Burada görülen başka bir taşta :

يا غفور يا غفار يا كريم يا حلیم
ارحم بفضلک يا رحیم

ibaresi okunmaktadır.

Camiin doğu duvarındaki bir niş dikkati çeker. (1.55 x 10) cm. ebadındaki, iki kanatlı bir kapakla örtülü bulunan bu duvar nişi, Sadreddin Konevi'nin çile-hânesi olarak gösterilmektedir. 0.60 cm. genişliğindeki bu duvar enini aşmayan girintinin, türbeye bakan küçük bir penceresi mevcuttur.

Camiin dikkati çeken en önemli unsuru, mihrabıdır. Selçuklu dönemi Anadolu mihraplarının en güzel örneklerinden biri olan mihrap (res. : 9) nefis mozaiklerle bezelidir. Biri düz silmeli, diğeri pahlı olmak üzere iki bordürlü profil tiplidir (10) (Şekil : 1). Köşe-

(10) Ömer Bakırer, Anadolu Mihrapları, 39.

likli türlerden (11) olup, mukarnas yuvası, 15 cm. yüksekte yedi sıra dizilidir. İki tarafında yeralan zarif sütunceleri ince gövdelidir. (12). Başlığın üst kısmı, kavsaranın başlangıcında son bulduğu için, ilk bakışta, kavsarayla köşelikleri yüklenmiş gibi bir görünüm arzederler. Mihrap nişi duvar içinde verilmiş olup, duvarın iç cephesindeki taşkınlığı 33 cm'dir. Dışarı cephede çıkıntı görülmez.

Firuze mavisi ve manganez moru çini mozayik kaplanmış olan mihrabın kenar bordürlerinde, köşelik ve nişin alt kısmında çiniler, küçük dikdörtgen parçalar halinde kesilerek birbirlerine eklenmişlerdir. Palmet yaprakları ise, yekpâredir. Mukarnas yuvaları, diğer çini mozaik mihraplarda tekrarlanan kompozisyonlar yerine dikdörtgen veya üçgen şekillerde kesilmiş yekpâre çinilerle kaplanmıştır. (13)

Tepeliksiz olan mihrabın 192 x 304 cm. ebadındaki dikdörtgen çerçevesini, genişlik ve silmeleri farklı iki bordür dolaşır. Aralarında 3 cm.'lik basamak mevcuttur. Hücreye doğru muntazam kademelerle derinleşirler.

Üst kısımda 28 cm. yükseklikte köşelik tablası bulunmaktadır. Kavsaranın etrafında üçgen iki parça şeklindedir.

Nişin alt kısmı 108 cm. yükseklikte, 97 cm. açıklıkta, 40 cm. derinlikte dikdörtgen plânlıdır. (14)

له الاله

Bu muhteşem mihrabın üstünde, Selçuklu sülüsü ile yazılmış, nebati motiflerle bezeli zemin üzerine Âyet'el-Kürsi bordürü yerliyordu. Bu ibareden günümüze sadece:

şeklindeki küçük bir bölümü kalmıştır (res. : 10). Bu ibarenin üzerinde Bizans özelliğinde bir konsül bulunmaktadır.

Camiin orijinal yapısında ahşap kanatlarında önemli bir yer tuttuğunu tahmin etmekteyiz. Özellikle kapı ve pencere kanatları, muasir yapılardaki örneklerinde görmekte olduğumuz nefâsette idiler. Selçuklu künde-kârî işçiliğinin tanınmış örneklerini teşkil ediyorlar-

(11). Genellikle çini mozayikli ve alçılı mihraplarda görülen köşeliklerin çeşitli tipleri hakkında geniş bilgi için bkz., age., 39.

(12). Bu tip sütunceler, nişin alt kısmının hayli ingin olduğu mihraplarda kullanılmışlardır. Bkz. age., 79.

(13) age. 182.

(14) age., 183.

dı. Bunlardan bazıları zamanla kaybolmuş olmakla beraber elde bulunanları da bize bu konuda sağlam bilgiler vermektedirler. Muhafaza edilmek düşüncesiyle önce Konya Müze şubesine (15), sonra da İstanbul Âsâr-ı Atika Müzesi'ne nakledilerek Çinili Köşk'te sergilenmişlerdir. Üzerleri hendesi, nebati ve hattı tezyinatla bezelidir. Üst kısımdaki alınlıklarından sağdakinde:

لا شرف اعز من التقوى

“Takvadan daha aziz bir şey”;

ولا كريم اكرم من ترك الهوى

“Ve hevayı terketmekten daha mükemmel bir kerem yoktur” ibâreleri bulunmaktadır. (res. : 11).

Muahhar döneme ait sade bir ahşap minberi olan camın tek minaresi güney-batı tarafta, burada bulunan kapalı avlunun köşesindedir. Osmanlı tipindedir. Kaidesi taştan, pabuç kısmından itibaren gövdesi tuğladandır. Fazla bir sanat özelliği bulunmamaktadır. Şerefesi de sâde görünümlü olup, korkulukları beyaz mermerdendir.

Camiin de, türbe, avlu ve diğer kısımlar gibi, günümüzdeki kot seviyesinden yakalşık bir metre kadar aşağıda kalması, asırların meydana getirdiği birikimi ve hatalı belediyeçilik anlayış ve uygulamalarının sonucudur.

T Ü R B E

Sadreddin Konevi'nin medfun bulunduğu (16) türbe (Şekil : II, III.), camiin doğu bitişiğindedir. (17) Camiin kapısı üzerinde bu-

(15) Konya ve Rehberi, 69.

(16) Konevi'nin vefat tarihi kaynaklarda çeşitli rakamlarla verilmiştir; Kâtip Çelebi, *Takvîm'ut-Tevârih*'de 671; *Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*'de (11/170), 651; Cl. Huart, *Mevlevîler Beldesi Konya*'da (112), 673; olarak tarihlenmiştir. (Tahsin Yazıcı tarafından neşredilen Eflâk'nin *Âriflerin Menkıbeleri*'nin “Açıklama” bölümünde verilen ölüm yılı, 572'dir. Yanında milâdi karşılığı 1263 yılı olarak gösterilmesine rağmen, birinci baskısındaki «Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1963, 692. s.» bu dizgi hatası, ikinci baskısında da «Hürriyet Yayınları, 1973», 561. s., düzeltilmemiştir).

(17) Camiin yapılışını gösteren bir kitabe mevcut olmamakla beraber, kapı üzerindeki mevcut kitabede türbe ve kütüphaneden bahsedilmesine müştenden camiin, daha sonra inşa edildiği kanaatindeyiz.

lunduğunu ifade ettiğimiz kitabeden anlaşıldığına göre, kütüphane-
siyle birlikte 673/1274 yılında inşa edilmiştir. Camiin iki penceresi
ile, "çile-hâne" olduğu belirtilen nişin küçük penceresinin nâzır ol-
duğu türbe (res. : 12) açık (baldağken) tiptedir. Kare plânlı olup,
gövde kısmında araları açık, kemerlerle birbirine bağlanmış 12 mer-
mer sütun yer almıştır. Bu sütunların aralarında 160 x 120 cm. eba-
dında oniki parça, değişik geometrik motiflerden müteşekkil mer-
mer şebekeler bulunur. Bunların da üzeri demir parmaklıklıdır.

Türbe, Konevi'nin vasiyetine (18) uygun olarak, açık tipte inşa
edilmiştir. Üzerinde mahrutî plânlı ahşap kafesli bir örtü görülürse
de bu, daha çok tezyini bir mahiyet gösterir.

Biz türbenin bulunduğu yerin, Konevi'nin evine ait olduğu

و اوصى اصحابى ان يعفروا بمقتضى ما هو مذكور فى كتب
الحديث لا بمقتضى ما ذكر فى كتب الفقه و كفى فى ثياب
الشيخ رضى الله عنه و ازار ابيض ايضاً و يبسطونى اللحد
سجادة الشيخ اوجهد الدين رحمه الله تعالى و لا يصحبوا
بهنائى احداً من قراى الجنائز و لا ينوا على قبرى عمارة
و لا سقفاً بل يبنون حجارة وثيقة لا غير لئلا يند
او يعفوا اثره

(18) Vasiyetinin bu bölümü şöyledir: "Ashabıma şunu tavsiye ederim. Beni
fıkıh kitaplarında zikredildiği gibi değil, Hadis kitaplarında yazıldığı şe-
kilde yıkayınız. Şeyhimin (Allah ondan razı olsun) elbisesini giydiriniz,
sonra da beyaz bir izâr ile kefenleyiniz. Lâhdime Şeyh Evhadüddin'in sec-
desini seriniz. Cenâzelerde okuyanlardan hiçbirisi bulun-
masın. Kabrimin üstüne hiçbir mamûre ve dam yapmayınız. Yalnız eseri
kaybolmaması için sağlam bir taş yapınız."

kanaatindeyiz. Peygamberimizin vefat ettiği odaya defnedilmesi gibi, fıkıhdan ziyade hadise bağlılığını vasiyetnamesindeki gayet açık ifadesinden öğrendiğimiz Konevi, vefat edince evinin odalarından birisi olan bu mekâna defnedilmiş (19) olmalıdır.

Türbenin mermer söve ve mermer zivanalı basık kemerden oluşan kapısı kuzeydedir. Üzerinde, yaklaşık doksan yıl kadar önceki fotoğraflarda (bkz. res. : 13) görülmeyen ve dolayısıyla daha sonraki yıllarda başka bir yerden bulunarak buraya yerleştirilen mermer üzerine yazılmış şu arapça ibare okunmaktadır. (res. : 14).

صباحك مقرون بعز و دولة
وبابك مفتوح لاهل الحج

'5'Sabahın izzet ve devlete yakın ve kapın da hâcet sahiplerine açık olsun."

Türbenin zemini taş döşelidir. Ortasında bulunan Konevi'e ait olan sanduka mermerden olup, üstü açıktır. (res. : 15). Baş ve ayak taraflarında bulunan baklava şeklindeki taşlarında da herhangi bir ibâre mevcut değildir. Sadreddin Konevi'nin imâreti gayet zengin vakıflarla yaşatılmıştır (20). Vakıfları arasında yer alan değirmen gelirinin yarısı türbenin, yarısı da camiin idi. Bu gelirleri sağlayan kaynakların el ve mahiyet değiştirmesi sonunda, cami gibi türbe de kendi mukadderatına terkedildiği için zaman zaman bakımsız kalmış; bayır sahiplerince tamir edilmiştir.

Türbenin çevresi zamanla, buraya defnedilmeyi vasiyet ve arzu eden yakınlarının ve sevenlerinin kabirleri ile büyük bir mezarlık halini almıştır. Bu tarihi mezarlık, 1932 yılında istimlak edilmiş (21) ve yerine özel ve resmî binalar yapılmıştır (22). Türbenin doğusun-

- (19) Konevi'nin menkıbelerini muhtevî olan "Regaib'ul-Menâkıb"da, Hocacihan'ın, tabiblerin tedavi edemediği oğlunu sağlığına kavuşturduğu için (v. 10 a), burada bulunan evlerini (konaklarını), Konevi'e bağışladığı anlatılır (Bkz. V, 11 b). Burada sık sık, edebî ve tasavvufî meclisler ve sema gösterileri düzenlenmiştir.
- (20) Bu vakıflar hakkında geniş bilgi için bkz. Suraiya Faroqhi, agm.; **Konya Tarihi**, 496-500.
- (21) M. Önder, **Mevlâna Şehri Konya**, 1971, 120.
- (22) Ma'murenin güney-doğusuna isâbet eden tarafta da tarihi küçük bir mezarlık bulunmaktadır. (res. : 17).

da Sille taşından yapılmış sandukalı bir mezar dikkati çeker. Başta-
şında şu satırlar okunmaktadır. (res. : 16) :

“Bu makam
Ulemadan İmam-ı
Bagavi'nin olup
Hicri 516'da vefat
etmiştir. Allah
Rahmet eylesin”

Bu, önceleri Konevi ma'muresinin yaklaşık yediyüz metre kadar doğusunda iken, istimlâke uğradığı için, buraya nakledilerek, üzerine bu yeni kabir yapılmıştır (23). Burası bu gün de ünlü bir ziyâ-ret-gâh'dır. (24)

- (23) İ. H. Konyalı'nın ifadesine göre İmam-ı Bagavi Türbesi, Konya dış sur-
larının bu civarda bulunan “Çeşme kapısı” karşısında idi. Kapının güney
tarafında yer almış olup, 1943 yılındaki vaziyeti, basit kerpiç duvarlı ve
ahşap örtülü sâde bir yapı idi. Bu metrük ve harap türbedeki sandukanın
herhangi bir kitabesi bulunmamakta idi. (Bkz. : age., 27, n. 4).
Değerli araştırmacı Veli Sabri (D. : 1874, Ö. : 20.1.1954) ise, Konya'ya dair
özel notlarında, Bagavi ve türbesi hakkında şu bilgileri verir : «Vakfiye
kaydına tesadüf edilmeyenlerden biri de İmâm-ı Bagavi'dir. Muşâr'un -
ileyh'in tarih-i tevellüdü ve vefatına mütedair bir malumat yoktur. Fakat
merhum, sâdât-ı kirâmdan ve meşâyih-i izâmdan sahb-u tefsir-i Eb'ul-
Leys olduğu Evkaf idaresinde mukayyed berat hülâsasından anlaşılma-
ktadır. Bu türbenin türbedarlığı ve ittisâlinde bulunan musluğun âb-keş-
liği ve vakfın tevliyeti için Sultan Selim-i Sâni evkafından vazife tahsis
olunduğu ve yakın zamana kadar verilmediği mâ'lûmât-ı kuyûdiyeden-
dir. Fazaîl ve ahlâk-ı hasene ile temayüz eden merhum müşâr'un-ileyhin
ahşabdan ma'mûl olan türbesinde şâyân-ı kayıt birşey olmayıp ancak
dört beş dönüm miktarı bahçesi türbenin muhafazası uğrunda hasr-ı nefis
ve vaakif-ı vücûd eden bekçi tarafından ziraat edilmekte bulunmuştur.
İmâm-ı Bagavi'nin tekyesi kapısı üzerindeki kitabeyi, yanbaşında olan
çeşmenin tamiri zamanında çeşmeye koymuşlar. Kitabe :

عمر هذا المسجد المبارك العبد

الضعيف الراجي الى رحمة

الله تعالى بن مسعود البقوي

في التاريخ جمادى الاولى سنة ثلث عشر وستمائة

Tarihi boyunca genişliyerek, büyük bir alanı kaplıyan bu ünlü mezarlıkta tanınmış birçok kişi medfun bulunmaktaydı. (25)

KÜTÜPHANE

Konevi'nin, kitabede zikredilen kütüphanesi, kendisine ve mürsidi İbn-i Arabî'e ait çeşitli eserleri ihtiva ediyordu. Ma'mureyi ziyaret edenler gibi, sırf bu eserleri görüp, mütalea etmek için Konya'ya gelen birçok âlim, yazdıkları eserlerinde, Konevi kütüphanesindeki eserlerden sık sık bahsederler. Yüzyıllar boyunca böylece hizmeti-

Demekki tekkenin aslı bir mescid idi. Zamanla tekke halini almış olmaktadır.»

Büyük Türk müfessirlerinden olan Horasanlı Ebû Muhammed Bagavî (Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ) için bkz. : Ö.N. Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi (Tabakat'ül-Müfessirin)**, Ankara, 1961, IV/283-4; **İslâm Ansik.**, II/449; M. Sofuoğlu, **Tefsir Tarihi (VII)**, İstanbul, 1962, 23.

(24) 1193/1779 yılında Konya'ya gelen Edib b. Mehmed Derviş "**Nehcet'ül-Menâzil**"inde; **Tümâr-ı Silsile-i Beni Âdem** (v. 45 b)'de ünlü ziyaret yerleri arasında Bagavî'nin kabri de zikredilir.

(25) Konevi mamuresinin takriben beşyüz metre kadar batısında bulunan ve "**Aliler**" adıyla anılan üç sanduka da, Selçuklu tarzında olup, bu büyük mezarlıktan günümüze kalan şahidlerdir. (res. : 18).

M. Mes'ûd Koman, Konya'daki birçok eski eser gibi Sadreddin-i Konevi'nin türbesi ile mescidinin de "ortadan kaldırılmak tehlikesi" karşısında, o zamanlar rOdu müfettişliği istihkâm mütehassısı bulunan babası Miralay İsmail Hakkı Koman'ın Ordu müfettişi nezdindeki şahsi teşebbüsü ile önlendiğini yazar. Bkz. "Konya ve Çevresindeki Eski Eserleri Üzerine Birkaç Söz", **Konya Mec.**, Yıl : X, Ekim-Kasım. 1845, 84-85/28.

"Divançe" sahibi Vali Ragıp Paşa'nın da Konevi haziresinde medfun olduğu bildirilirse de (bkz.; M. M. Koman, "İkiyüz Yıl İçinde Konya'da Ölen Valilerden Ragıp Paşa ve Divançesi Üzerine Birkaç Söz", **Konya Mec. IX**, Ağustos, 1945, 82/26), onun kabrinin yeri de maalesef belli değildir.

Konevi türbesi, halk arasında, mistik tıbbî folklor yeri olarak da ayrı bir mânâ taşır. İyi olamıyan hastalar için direk yeridir. Yürüyemiyen çocukların, İmam-ı Bagavî'nin ayak ucundaki bir taşa bindirildiğinde, yürüyeceğine inanılmaktadır.

Aradan geçen yüzyıllar içerisinde türbedeki bazı eşyaların kaybolduğu anlaşılmaktadır. Sultan Kadı Burhaneddin'in, Alâeddin Şeyh Yâr-ı Ali ile türbeye konulmak üzere gönderdiği bir çift kıymetli halının (ki, buna mukabil olmak üzere türbede mücavir dervişler tarafından Sultan'a, Konevi'nin hattıyla yazılmış İbn-i Arabî'nin **Fusûsu'l-Hikem'i** gönderilmiştir. Bkz. **Bezm ü Rezm**, 384) da nerede olduğu bilinmemektedir.

Hanığâh'da, mubarek bir eşya olarak yüzyıllar boyunca muhafaza edilmiş olan gayet kıymetli bir seccâde ile, İbn-i Arabî'nin hırkası da kaybolan eşyaların başında gelir. Bunlar için bkz. İ. H. Konyalı, **Konya Tarihi**, 504; **Konya ve Rehberi**, 68-69.

ne devam eden kütüphanedeki eserler, son yarım asır içerisinde, Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi'ne nekledilmişlerdir. (26)

Kitâbede belirtilen bu kütüphane acaba nerede idi? Bu soruya bugün için kesinlikle cevap vermek maalesef mümkün değildir. Çünkü, türbe müstesnâ olmak üzere, Ma'murenin yapıları yedi asrı bulan derin mazisi içerisinde büyük eğişikliklere maruz kalmıştır. Bu cümleden olmak üzere, Sadreddin Konevi günlerine ait olan kütüphane kısmının da nerede ve nasıl olduğu belli değildir. Bugünkü kütüphane kısmı (res. : 19) camiin batısındaki kapalı avlunun üst katındadır. Genişçe bir oda şeklinde olup, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen plânlıdır (6.10 x 315 cm.) ebadındadır. Doğudaki penceresi, camiin dahiline, güneydeki bir pencere de sokağa nâzırdır. Bu geniş odada bugün boş ahşap kitap dolapları mevcuttur. (res. : 20). (27)

TAMİRAT VE TADİLÂT

Mâ'mure'nin, başta cami olmak üzere diğer yapılarının, günümüze gelinceye kadar birçok tamirat gördüğü ve yer yer tadilâta uğradığı anlaşılmaktadır. Bu arada asli plân ve mimari özelliklerini büyük ölçüde kaybettiği de bilinmektedir.

(26) Fatih devri tahrîr defterlerindeki kayıtlara göre, Konevi kütüphanesindeki eserlerin adları, müellifleri, hattatları, mevcut veya nâ-mevcut oldukları yazılıdır. Bu listeye göre o yıllarda Konevi kütüphanesinde 228 cilt tutan 162 nâdide eser bulunuyordu.

Bu eserlerin mâhiyeti için bkz. : A. Gölpınarlı, **Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu**, I/202-205, 207, 208; A. Ateş, "Konya Kütüphanelerinde Bulunan Yazmalar", **Belleten**, (1952), 61/87; Anadolu Kütüphanelerinden Mühim Yazma Eserler", **Tarih Vesikaları**, İstanbul, 1955, Yeni Seri I, levha, XXVI, vd.; levha XXX, vd.; **Anıt Der.** I/5, II/22; Osman Ergin, "Sadreddin el-Konevi ve Eserleri", **Şarkiyat Mec.**, 1958, II/77.

Eserleri, 1891 yılında Konya'ya gelen Cl. Huart da incelemiştir. Bkz. **Mevleviler Beldesi Konya**, 113.

(27) Bazı kitapların tahrip olduğu da anlaşılmaktadır. Nitekim, Muallim Cevdet özel defterine şöyle bir hatırasını kaydetmiştir : "Konya'da Sadreddin Konevi türbesi civarına atılan (1337) ve yağmurda yapışıp bozulan yüzlerce kitap ve defterler arasından seçilerek İstanbul'a çuvallarla getirilen ve taaffün etmesi dolayısıyla toptan satılan eserler içinde bu defteri buldum. Muhteviyatını tetkik ve o müşkil siyakat yazısını halden sonra beni Cenâb-ı Hakk'ın büyük bir ilim hazinesine rastgetirdiğini anladım." Cevdet'in «ilim hazinesi» dediği, 909-929 senelerinde ve İkinci Bayezid ile Birinci Selim zamanlarında saray masraflarını gösterir bir defterdir. Bkz. Osman Ergin, **Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi**, İstanbul, Bozkurt Basımevi, 1937, 371.

Şeyh Sadreddin, Hadis ve Sünnet'e sıkı sıkıya bağlı bir kişidir. Bu özelliği vasiyetnâmesinde de gayet açık şekilde ifade edilmektedir. Binaenaleyh dostlarına kendisini "Hadis kitaplarında yazıldığı şekilde" yıkamalarını vasiyet edecek kadar hassasiyet gösteren Şeyh'in, sevenleri tarafından vefat ettiği yer veya yerin yakınına defnedildiği; Bu yerin, Hoca Cihan'ın kendisine bağışladığı konağın odalarından biri olduğu kanaatindeyiz (28). "Şâri-i Hakiki" olan Peygamberimiz'in (S.A.), vefat ettiği yer olan Hz. Ayşe (R.A.)'nin odasına gömüldüğünü biliyoruz (29).

Hoca Cihan'ın bağışı olan konağa taşınan Sadreddin Konevi, burasını kısa sürede tasavvufi sohbetlerin belli mekânlarından biri haline getirmiştir. Semâ talimlerinin de yapıldığı bu konak zamanla "imâret" halini almıştır. Mescid ve türbenin de ilâve edilmesiyle bir yapılar topluluğu haline gelen manzûme, yediyüz yılı aşan mâzisi içerisinde çeşitli tamir ve tadil ameliyeleri ile günümüze kadar gelmiştir. İhtiyaç gösterdikçe tamir edilen ve fakat fazla bir tadilâta uğramayan tek yapının "türbe" olduğu düşüncesindeyiz.

Konevi'nin vefat yılı 673/1274'dür. Türbe de, ayı belli olmamakla beraber o yıl inşâ edilerek Ma'mûre'deki yerini almış olmalıdır.

Ne zaman ve kimin tarafından inşâ edildiği kesin olarak bilinemiyen "mescid" in de, Ma'mûre'deki çeşitli tadilâtlar sırasında bu günkü yerini aldığı muhakkaktır. Ma'mûre'nin kuzey cephesindeki ebad farklılıkları bunun açık deillerindendir. Orijinal şeklinde, kare plânlı, tek ve ferah kubbesi ile Konya'daki diğer Selçuklu mescidlerinde gördüğümüz özelliklere sahip olduğunu düşündüğümüz bu mescid'in, taş temel üzerine tuğla duvarlarla inşâ edildiği kanaatindeyiz. Nitekim tuğla örgü sistemi duvarların çeşitli yerlerinde bu gün de varlığını yer yer sürdürmektedir. Mihrabı üzerinde kalıntıları görülen çini bezemeler, Âyete'l-Kürsi bordürünün (30) yanısıra, tuğladan örgülü geniş kubbesinin merkezinde, hattı, nebâti ve hen-

(28) Mehmed Emin Dede, Sadreddin-i Konevi'nin menkibelerini muhtevî "Regaibu'l-Menâkıb" isimli eserde (Mevlânâ Müzesi İhtisas Kütüphanesi, No: 1499), Hoca Cihan'ın oğlunun, yakalandığı hastalıktan hekimlerin bütün uğraşlarına rağmen kurtulamadığı nakleder. Sonunda hastayı Şeyh Sadreddin'e getirirler. Onun teşhis ve tedavisi ile sağlığına kavuşur. Buna son derece memnun ve mütehassis olan Hoca Cihan'ın, bugün Mamurenin bulunduğu yerdeki konağını Şeyh'e armağan ettiğine işaret etmiştik.

(29) İbn-i Hişâm, IV/312, vd..

(30) Mihrabın tam üzerine isâbet eden () ibâresi, calligraphie

desi tazyinatla meydana gelen bir çini mozaik madalyonun bulunabileceğini de ifade etmek isteriz.

Konevi'nin ders ve sohbetlerinden feyz alan müminlere uzun yıllar mabedlik yapan bu mescidin, gerek tamire muhtaç hale gelmesi ve gerekse artan cemaatin ihtiyacına cevap verebilmesi için genişletildiği anlaşılmaktadır. Bu ameliyede, daha önce yıkılan kubbenin yerine, bu günküne benzer tarzda düz damın yapıldığı görülmektedir. Ahşap hatıllı örtü sistemi böylece düz damla kapatılmıştır.

Bu tadilatın, Konya Valisi Avlonyalı Ferit Paşa zamanında (1317/1899) yapıldığı; Kapı üzerindeki ikinci kitabenin de bu tamirat ve tadilata dair olduğunu kabul etmekteyiz. (31) Camiin kuzey yönünde büyütülmesiyle, üç misli bir câm'i mekânının elde edildiği ameliye de o dönemin önemli işlerindedir. Böylece günümüzdeki, kuzey-güney doğrultusunda uzanıp, kare Selçuklu plânından çıkarak bazı dikdörtgen plânlı camileri hatırlatan bir mekân ortaya konulmuştur.

Bu mimari tebeddülata sebebiyet veren âmililer, ilk mescidin tezmini özelliklerini de etkiliyerek, büyük ölçüde kaybolmasına yol açmışlardır. Çini mozaik nefis mihrabından başka, diğer kısımlardaki çini bezemelerden; benzeri Selçuklu mescidlerinde gördüğümüz tuğla işçiliğinden de hemen hemen hiçbirşey kalmamış gibidir.

Ferit Paşa'nın 1317/1899 yılındaki bu mimari vetezyinî değişikliklere sebebiyet veren tamirat, aynı zamanda bir "ihya" hareketidir. Çünkü ameliyenin böyle olduğu mezkur kitabesinden de açıkça anlaşılmaktadır. Demek ki camı zamanla harebeye yüztutmuş ve cemaatin ihtiyacına cevap veremez olmuş ve neticede Sultan İkinci Abdülhamid devrinde geniş bir tamir ve ihya hareketi gerçekleştirilmiştir. Nitekim, o tarihten sekiz yıl önce camii gezen ünlü âlim Clément Huart notlarında: "... türbe yanında bulunan k ü ç ü k camide sükunet ve ferahlık vardı." (32) ifadesinde bulunur.

ve épigraphie kaideleri gereğince, başında Besmele ve Âyete'l-Kürsi metni ile, güney duvarın köşesinden başlıyordu. Buna göre, Âyet-i Kerimelerin miktarı, güney duvarı boyutlarındaki kare plânlı bir mekânı dolaşıp, başladığı yerde sona ermesini gerektirmektedir. Bu da bizim, mescidin ilk şeklinde küçük ve kare plânlı olduğu şeklindeki kanaatimizi kuvvetlendirmektedir.

(31) Bkz. M. Önder, *Mevlânâ Şehri Konya*, 1971, 119.

(32) *Mevleviler Beldesi Konya*, 113.

Bu tamir ve tevsi' ameliyesi için ayrıca bkz., M. Mesud Koman, *Konya Mec.*, 31/1633 n2; Zeki Oral, "Konya'nın Tarihi Eserleri ve Bugünkü Durumları", *Konya Mec.*, Yıl: X, Ekim-Kasım, 1945, 84-85/36.

Özetle söyleyecek olursak Ma'mure, yedi asırlık mâzisi içerisinde zaman zaman, büyük ve küçük tamir ve tadiller görmüştür. Yaklaşık son yüz yılda gördüğü tebeddülât ve tamirata dair elimizde bazı fotoğraflar bulunmaktadır. Bunlar, yapılan değişiklikleri, bir ölçüde de olsa takibetmemizi kolaylaştırmaktadır (res. : 21, 22, 23, 24). Bunlar içerisinde en eskisi olduğunu kabulettiğimiz (res. : 21)'de mescid'in üzeri, kamış çelenli, düz toprak dam ile örtülüdür. (Resim : 23)'de ise, yarım makasın tüm makas haline getirildiği görülmektedir. Günümüzdeki şeklini bu değişiklikle almış olduğu anlaşılmaktadır. (Resim : 22)'de, mescid'in kuzeyinde iki sıra pencere dik-kati çekmektedir. Ayrıca bu tarafta, ahşap sütunlara dayanan, et-rafi açık bir saçak mevcuttur. Burası, ahşap parmaklıklarla, mezarlık-tan ayrılmıştır. Bu görüntü de günümüzde mevcut değildir.

Elimizdeki tarihi fotoğrafta (res. : 21) dikkatimizi çeken bir konu da, camiin batı bitişiğinde, alçak damlı, düz toprak örtülü dik-dörtgen bir mekânın mevcudiyetidir. Yapının dama yakın yukarı kı-sımlarında gayet küçük ve dikdörtgen şeklinde menfezler bulunmak-tadır. Burasının, esaslı tamirât ve tadilâta uğramış olmakla beraber, vakfiyelerde adı geçen zâviye mekânı olabileceğini ifade etmek isteriz. Dama yakın yükseklikte yer alan küçük ve dikdörtgen ışıklık-ları ve batı duvarında görülen büyük bacası ile bu mekân, oturlan ve hattâ gecelenibilen geniş bir bölümdür. Buna göre bu fotoğrafta zaviyesiyle birlikte imâretin, XIX. asır sonlarındaki vaziyeti görülmektedir. Bu mekân, günümüze kadar gelememiştir. Bugün yeri, açık avlu durumundadır.

Bütün bunlardan ortaya çıkan gerçek, manzumenin, yediyüz yılı aşan tarihi içerisinde önemli ta'dil, ta'mir ve tebeddülât geçirmiş olduğudur. Yapılar topluluğu, Türkiye Anıtlar Derneği Konya Şu-besi tarafından 1963 yılında da tamir ettirilmiştir; Camiin çatısındaki kiremitler değiştirilmiş, sıva ve badana işleri yapılmış; türbenin kırılarak kaybolan mermer süveleri, orijinalitesine uygun olarak ye-niden yaptırılıp, yerleştirilmiştir. Halk tarafından kurulan "Şeyh Sadreddin Konevi Camii Yaptırma, Onarma ve Yaşatma Derneği", bu önemli Ma'mûre'nin her türlü bakım ve onarım işleriyle ilgilen-mektedir. Camiin batısındaki avluya ev, şadırvan, gasilhane ve helâ yaptırılmış; tek şerefeli olan tek minaresi de tamir ettirilmiştir. (33)

(33) "Regaibu'l-Menâkıb" de, Konevi'nin günlerinden kalan bir şadırvandan bahsedilerek, "...şimdiki şadırvan ol zamanda dahi mevcut" idi denilirse de (bkz.: v. 16 b), bunun neredeki ve hangi şadırvan olduğu kesinlikle belli değildir.

Günümüzde, mescidin batı bitişiğindeki kapalı avluda bulunan ortası fis-

Çevresinde yapılan yeni istimlak ve düzenleme çalışmaları, Konevi Ma'muresi'nin daha rahat bir görünüm kazanmasını temin etmiştir.

SONUÇ

İlim ve tefekkür tarihimizde önemli yeri olan Sadreddin Konevi'nin adını taşıyan ma'müre, vakfiye kayıtlarına göre, önceleri bir zaviye olarak tanınmıştır. Bu zaviyeye dair mi'mâri bilgi verecek yeterli belge bulunmamaktadır. Kapı üzerindeki Selçuklu kitabesinde, türbe ile kütüphanenin yapılışından bahsedilmektedir. 1317/1899 yılında yapılan tamir ve ihyâ ameliyelerine dair kitâbede ise, cami ve türbenin adı geçmektedir.

Bu bilgilerin ışığında şu kanaate varmaktayız: Ma'müre'nin bulunduğu yerde, Hoca Cihan'ın konağı mevcuttu. "Reğaibu'l-Menakıb"da belirtildiği gibi Hoca Cihan, oğlunu sağlığına kavuşturan Sadreddin Konevi'ye bu konağını bağışladı. Önce kabul etmiyen, ama ısrarlar üzerine buraya yerleşen Şeyh Sadreddin bu konağı, bir zaviye durumuna getirerek etrafındakilere tahsis etti. Konağın uygun bir salonunu kütüphane haline getirerek, kitaplarını buraya bağışlayıp, vakfetti. Ömrünün sonuna kadar bu zaviyede yaşayarak, görüş ve düşüncelerini yaydı. Vefatını takiben türbesi de burada inşa edildi. Biz mescidin de, bu yıllarda yapılan ilâveler sırasında Ma'müre'deki yerini aldığı düşüncesindeyiz (673 H.; 1274 M.).

Konya'daki tek kubbeli, kare plânlı Selçuklu mescidlerine benzediğine kami olduğumuz mescidi, birçok ta'mir, ta'dil ve tevsî' ameliyeleri ile çeşitli değişikliklere uğrayarak günümüze kadar gelmiştir.

Vasiyetine uygun olarak sâde ve mütevâzi görünümlü, üzeri açık tarzdaki türbesi bugün de onun vasiyetine muvafık şekildedir. Ona bağlı olanlar ve saygı duyanlar, türbesinin civarına gömülme-yi istedikleri için, başlangıç noktası Sadreddin Konevi'nin türbesi olan geniş ve büyük bir mezarlık meydana gelmiştir. Konya'nın eski şehir plânlarında görüldüğü üzere gayet geniş alana sahip olan bu tarihi mezarlıkta birçok ünlü şahsiyet medfun bulunmaktadır.

kiyeli havuzun, burasının ahşapla kaplanması sırasında altta kaldığını belirtmiştik. Mamurenin batı avlusunun güney duvarında soğağa nâzir sâde bir çeşme bulunmaktadır. Bu, eski fotoğraflarda görülmemektedir. Başka bir yerden getirilerek yerleştirildiği anlaşılmaktadır. res. : 24). Yeni yazılı kitabesinde inşası 673 (H), tamiri de 1933 olarak verilmiştir. Ma'murenin tarihi çeşmesine dair Konya Şer'iyye Sicilleri'nde bazı kayıtlar mevcuttur (Meselâ bkz. : Defter No: 51/166).

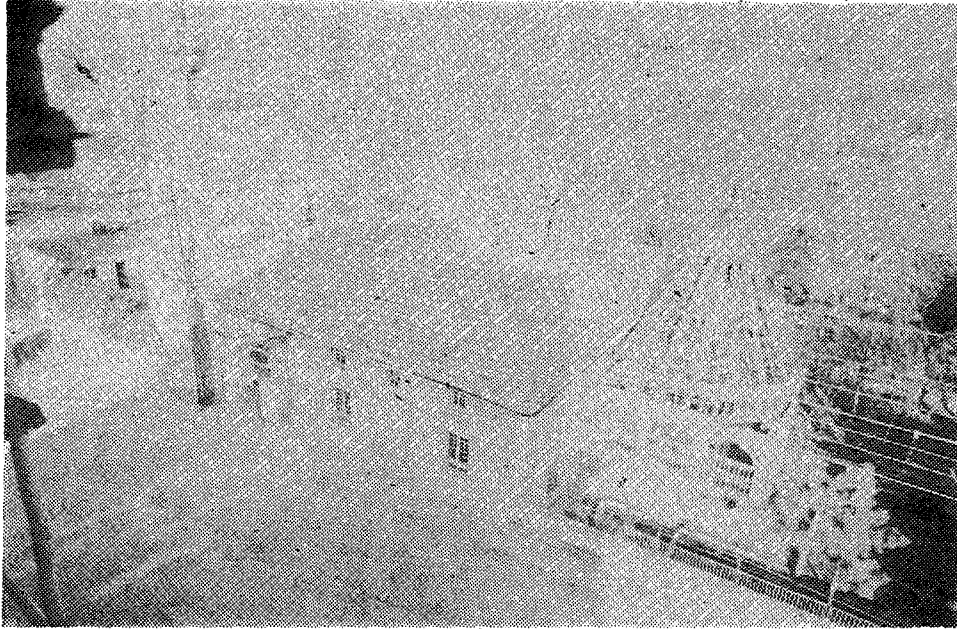
Aradan geçen yediyüz yılı aşkın süre içerisinde mezarlıkta yapılan istimplâkler sebebiyle, günümüzde az bir kısmı mevcut bulunmaktadır.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

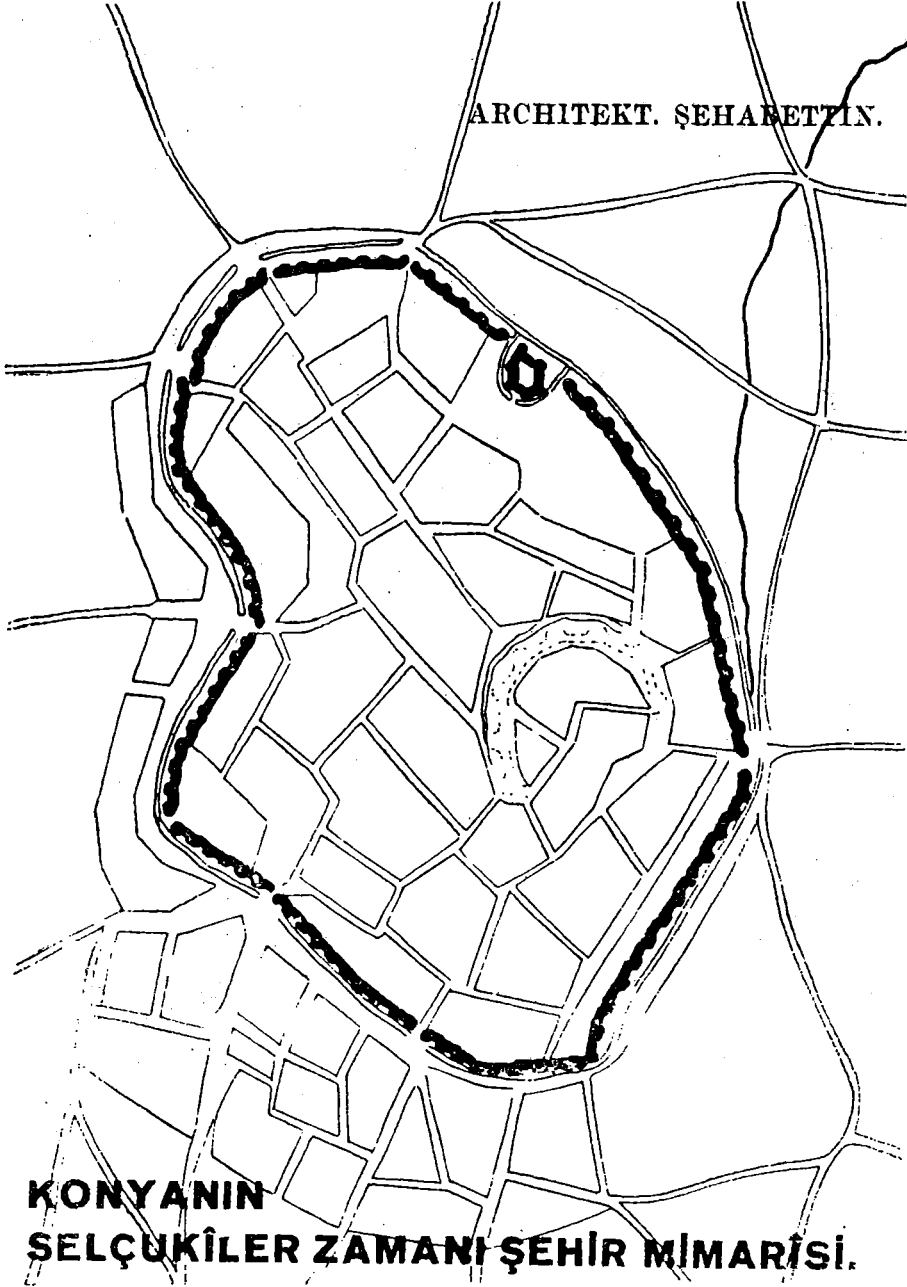
- BAKİRER, Ömer : **Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrabları**; Türk Tarih Kurumu Yayınları, VI. dizi - Sa. 17, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976.
- EFLÂKÎ, Ahmed : **Âriflerin Menkıbeleri**, I, II, çev. : Tahsin Yazıcı, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1953-1954.
- ESTERÂBÂDÎ, Aziz b. Erdesir : **Bezm ü Rezm**; Evkaf Basımevi, İstanbul, 1928.
- FAROQHÎ, Suraiya : "Vakıf Administration in Sixteenth Century Konya (The Zaviye of Sadreddin-i Konevi)"; **Jurnal of the Economic and Social History of the Orient**, vol. : XVII, par. : 2, 145-169.
- FERİT, Mehmed Muhlis; Faik, Mümtaz Bahri : **Konya ve Rehberi**; Ahmed İhsan ve Şurekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1339.
- HUART, Clément : **Mevleviler Beldesi Konya**; çev. : Nezih Uzel, Tercüman 1001 Temel Eser : 123, İstanbul, 1978.
- KEKLİK, Doç. Dr. Nihat : **Sadreddin Konevi'nin Felsefesinde Allah - Kâinat ve İnsan**; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No : 1208, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1967.
- KOMAN, M. Mes'ud : "Şeyh Sadreddin-i Konevi Mescidi ve Şeyh Cüneyd", **Konya Mecmuası**, Yıl : III, İkinci Kânun, 1940, 31/1632-1637.
- ————— : "Konya ve Çevresi Eski Eserleri Üzerine Birkaç Söz", **Konya Mec.**, Yıl : X, Ekim-Kasım. 1945, 84-85/25-31.
- KONYALI, İbrahim Hakkı : **Âbideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi**; Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1964
- MEFMED EMİN DEDE : **Regaibu'l-Menakib**; Mevlânâ Müzesi İhtisas Kütüphanesi, No : 1499; Türkçe (2b - 48b). 1006 tarihli. Geniş bilgi için bkz. A. Gölpınarlı, **Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu**, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1967, 183-185.
- ÖNDER, Mehmet : **Mevlânâ Şehri KONYA**, (İkinci Baskı), Konya Turizm Derneği Yayınıdır, Güven Matbaası, Ankara, 1971.
- ÖZÖNDER, Dr. Hasan : **Konya Velileri**; Arı Basımevi, Konya, 1980.
- UYAR, Veli Sabri : **Konya Defterleri**; A. R. İzzet Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi (numarasız), (v. 323a - 324a).
- UZLUK, Feridun Nafiz : "Sadreddin Konevi'nin Ölüm Yılı" **Konya Babalık Gazet.**, Sayı : 6838, Yıl : 37, Salı, 22 Temmuz 1947, sf. : 1-3.
- ————— : "Ölümünün 700cü Yıldönümü Dolayısıyla Şeyh Sadreddin-i Konevi"; **Yeni Konya Gazet.**, 27-30.VII.1974, sf. : 1.

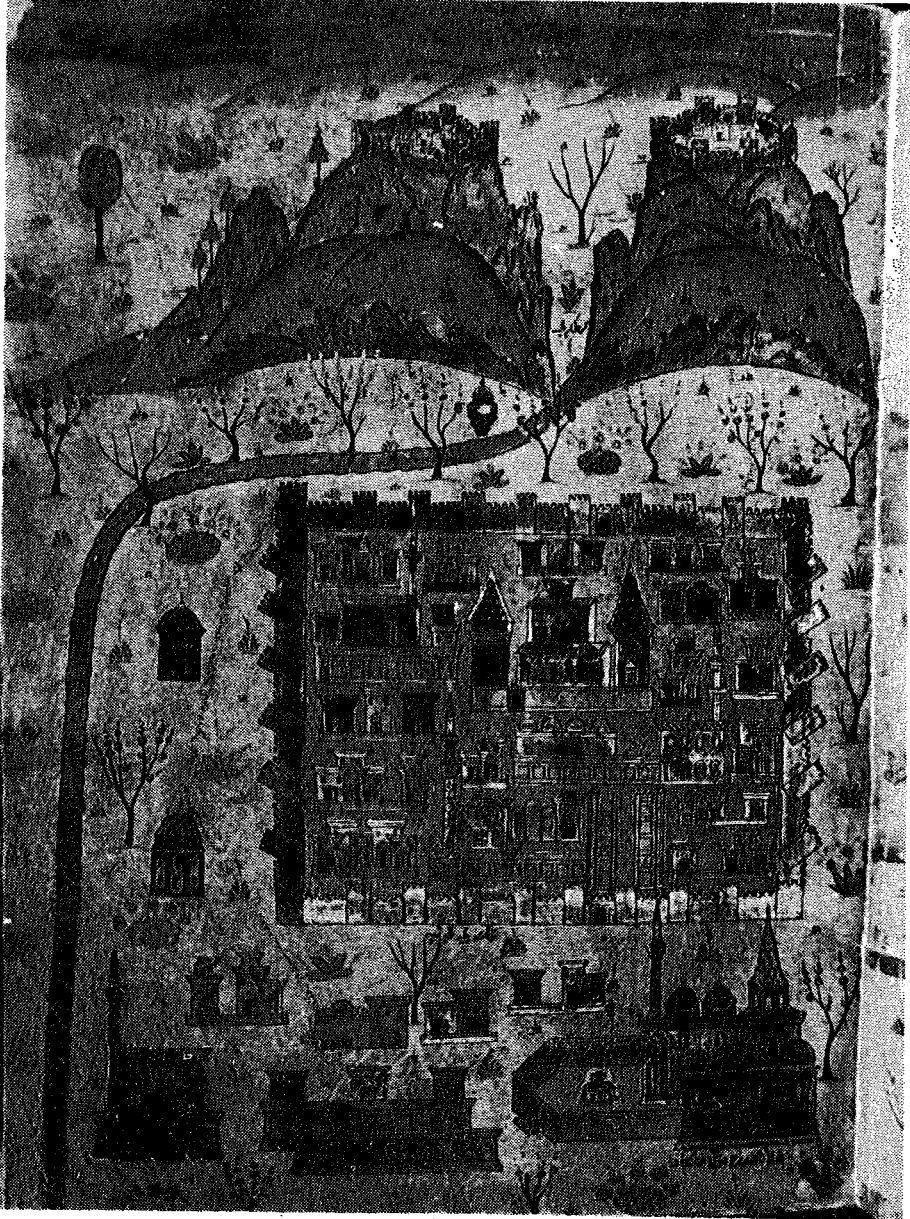
res. : 1 – Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in hazırladığı "Sadreddin Konevi Minyatürü".

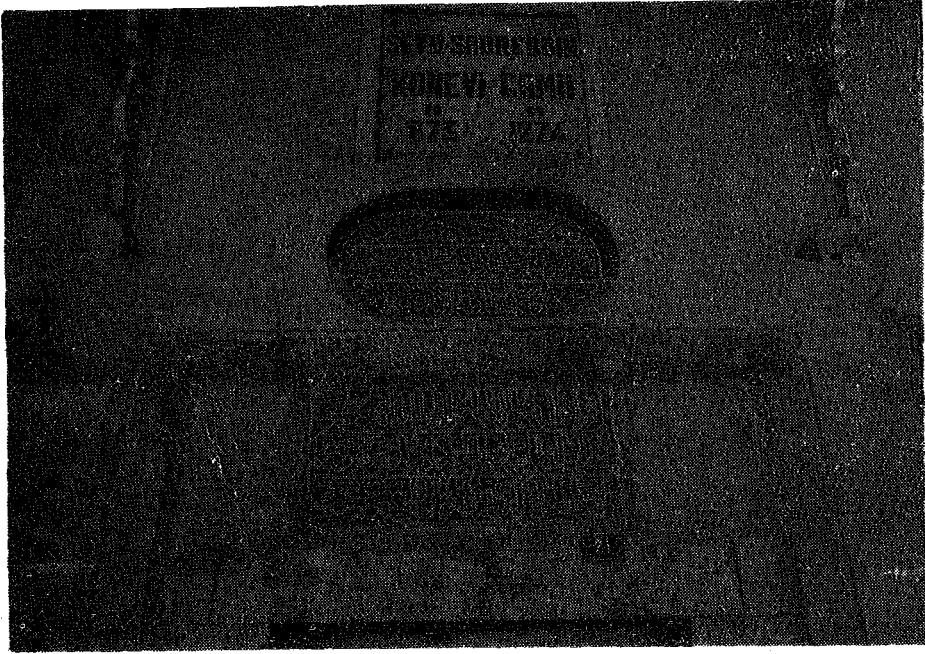
res. : 2. — Sadreddin Konevi Ma'müresi'nin, türbe, mescid, kütüphane ve avludan oluşan topluluğunun bugünkü genel görünüşü.

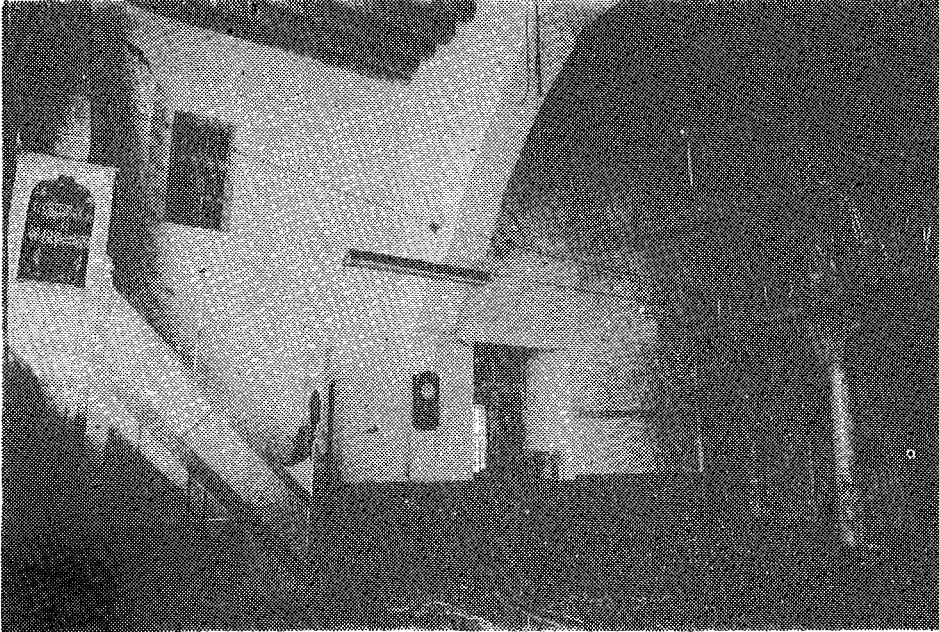
res. : 3 — Selçuklu dönemi Konyasının surları (Şahabeddin Uzluk).

res. : 4 → Matrakçı Nasuh'a göre, XVI. Yüzyılda Konya, surları ve başlıca mi'mârî eserleri.

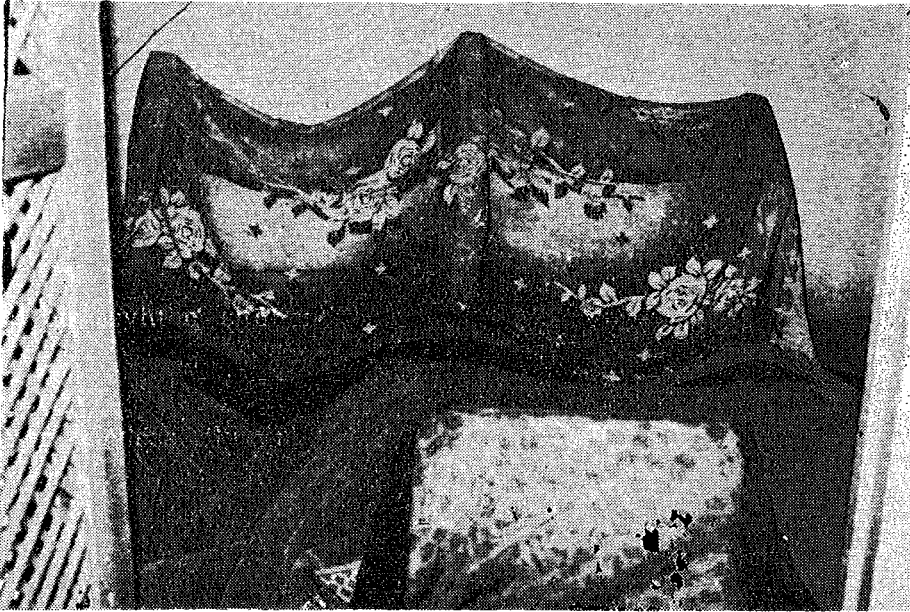
res. : 5 — Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine ait kitabeler. Paleographie, epigraphie sanatları açısından olduğu kadar, calligraphie yönünden de bize çeşitli mukayese imkânları vermektedirler.

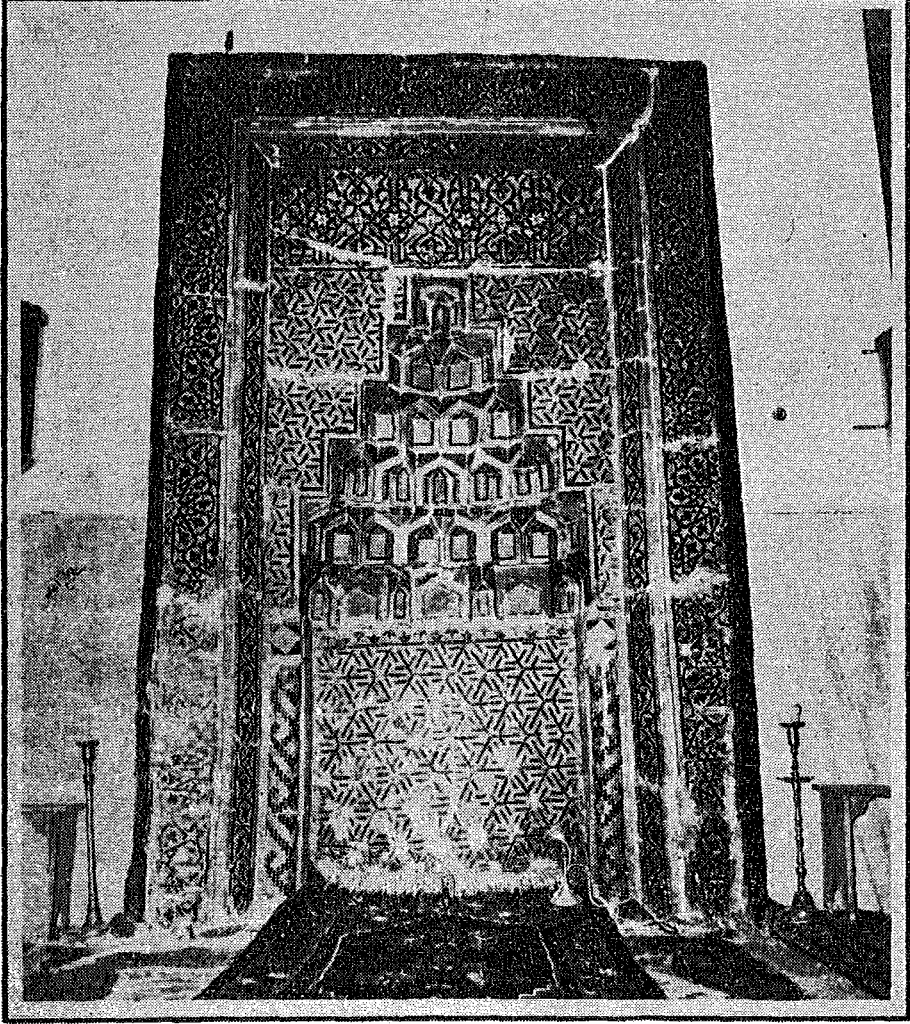
res. : 6 — Doğu-Batı duvarlarında yer alan ve dama destek olan kemer sistemi.

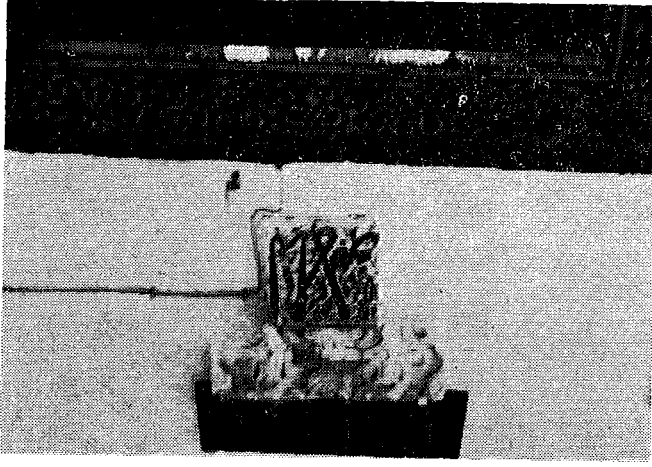
res. : 7 — Kuzeyde yeralmış bulunan mücczin mahfeli. Solda ise, altında sandukaların yer aldığı ahşap merdiven.

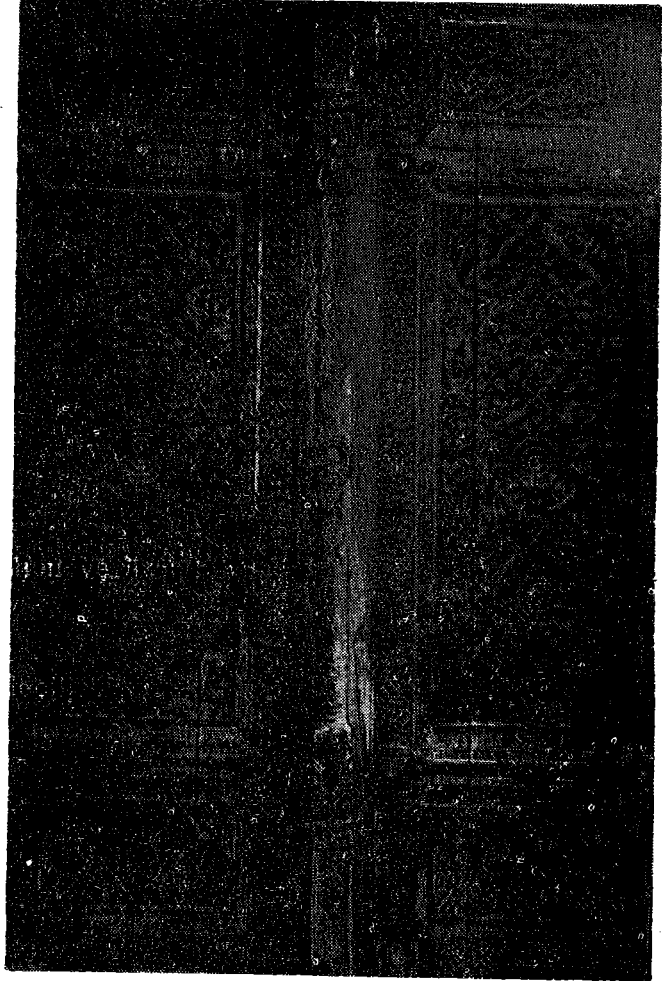
res. : 8 — Konevi'nin yakınlarına ait mezarların sandukaları. Önceleri avluda iken, cami haremının bu yönde genişletilmesi sırasında içeriye alınmışlardır.

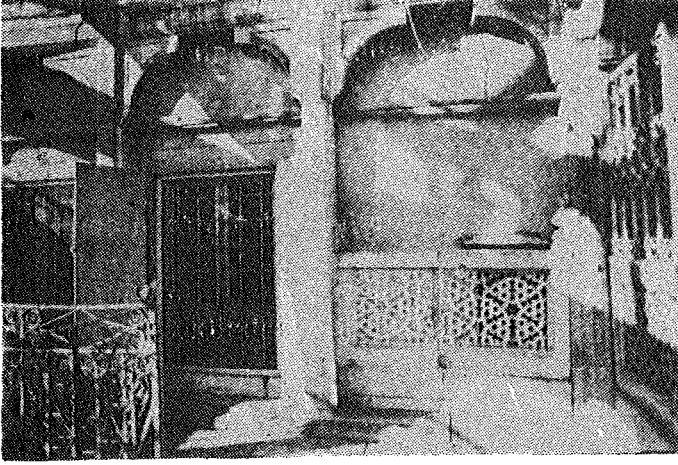
res. : 9 — Mescid'in, çini mozaik bezemeli mihrabı.

res. : 10 — Mihrabın
üzerinde pek az kısmı
kalan Âyetü'l-Kürsî
berdürü.

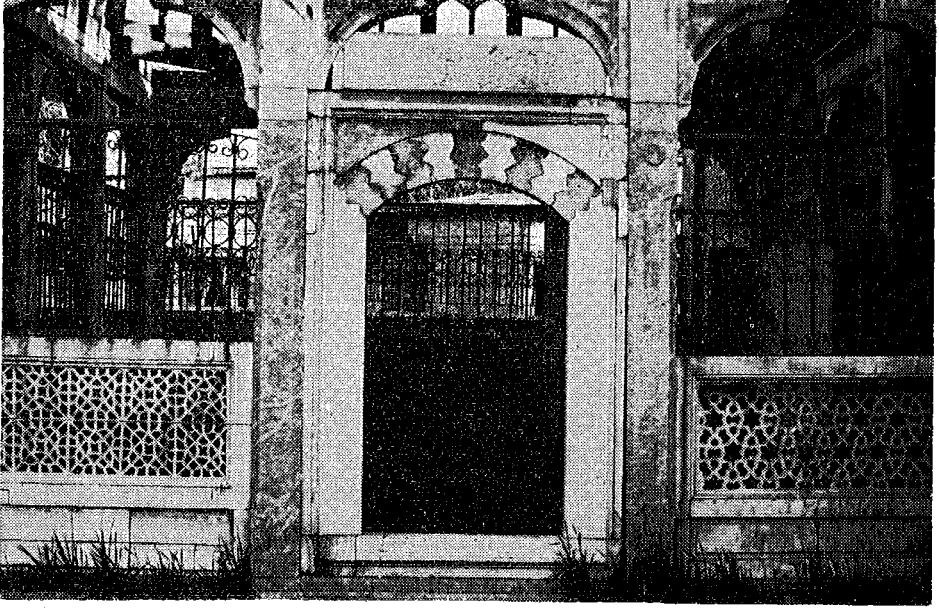
res. : 11 — Ma'mûre'-
nin orijinal ahşap ka-
natları.

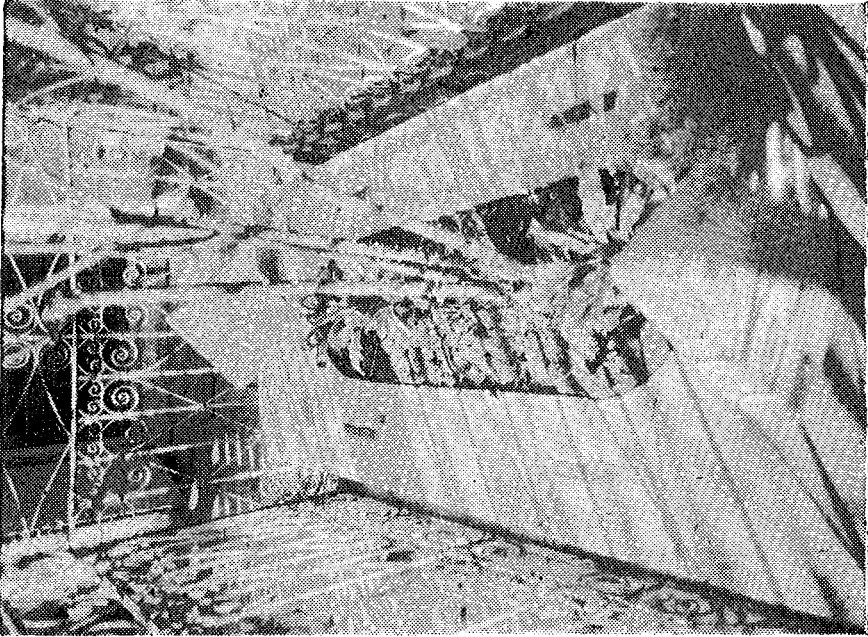
res : 12 — Mescidin do-
ğu cephesi ve burada
türbeye nâzır pence-
releri.

res. : 13 — Ma'mûre ve
çevresindeki mezarlı-
ğın yaklaşık doksan
yıl önceki görünümü.

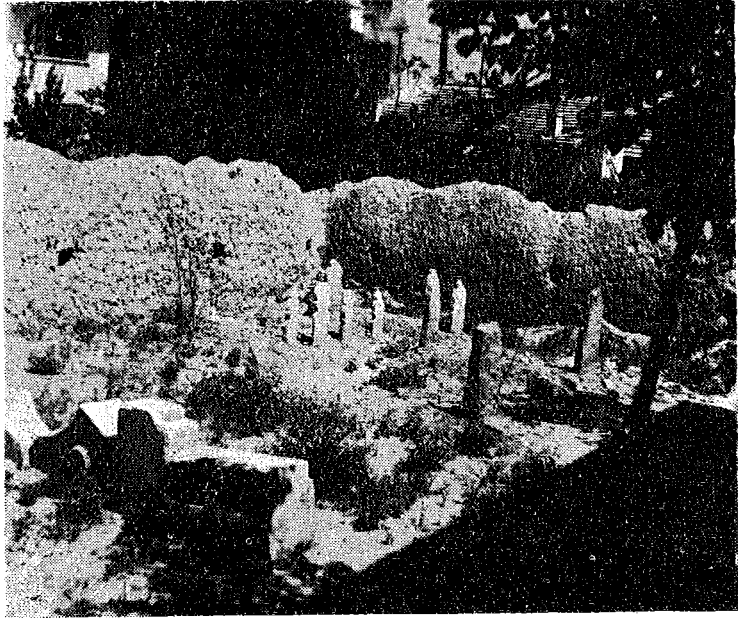
res. : 14 — Türbenin kapısı üzerine yaklaşık yarım asır önce yerleştirilmiş olan ibareli mermer.

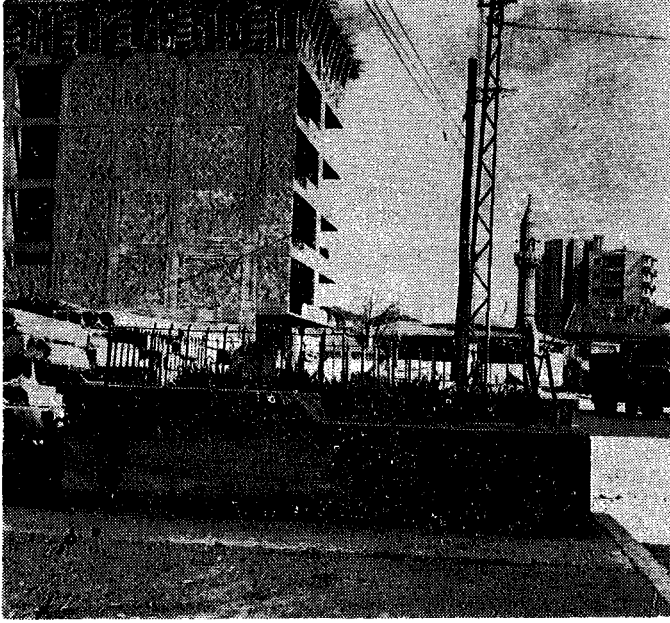
res. : 15 — Konevinin vasiyetine uygun olarak yapılmış açık tarzdaki mezarı ve iki ucuna dikilmiş sade taşları.

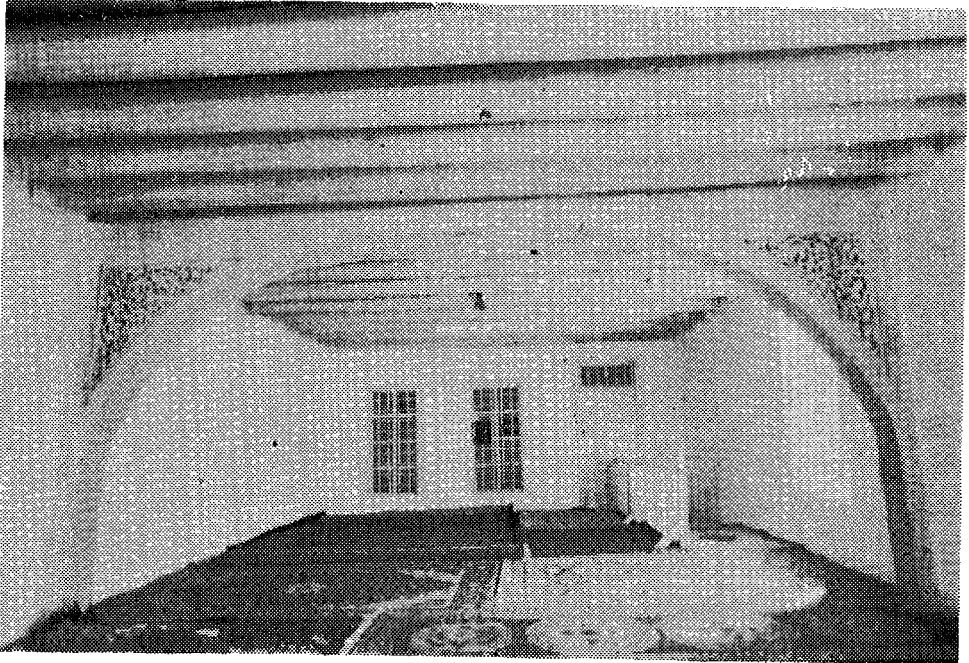
res. : 16 — Türbenin doğusunda bulunan, İmam-ı Bağavi'nin makamı olduğu belirtilen mezar.

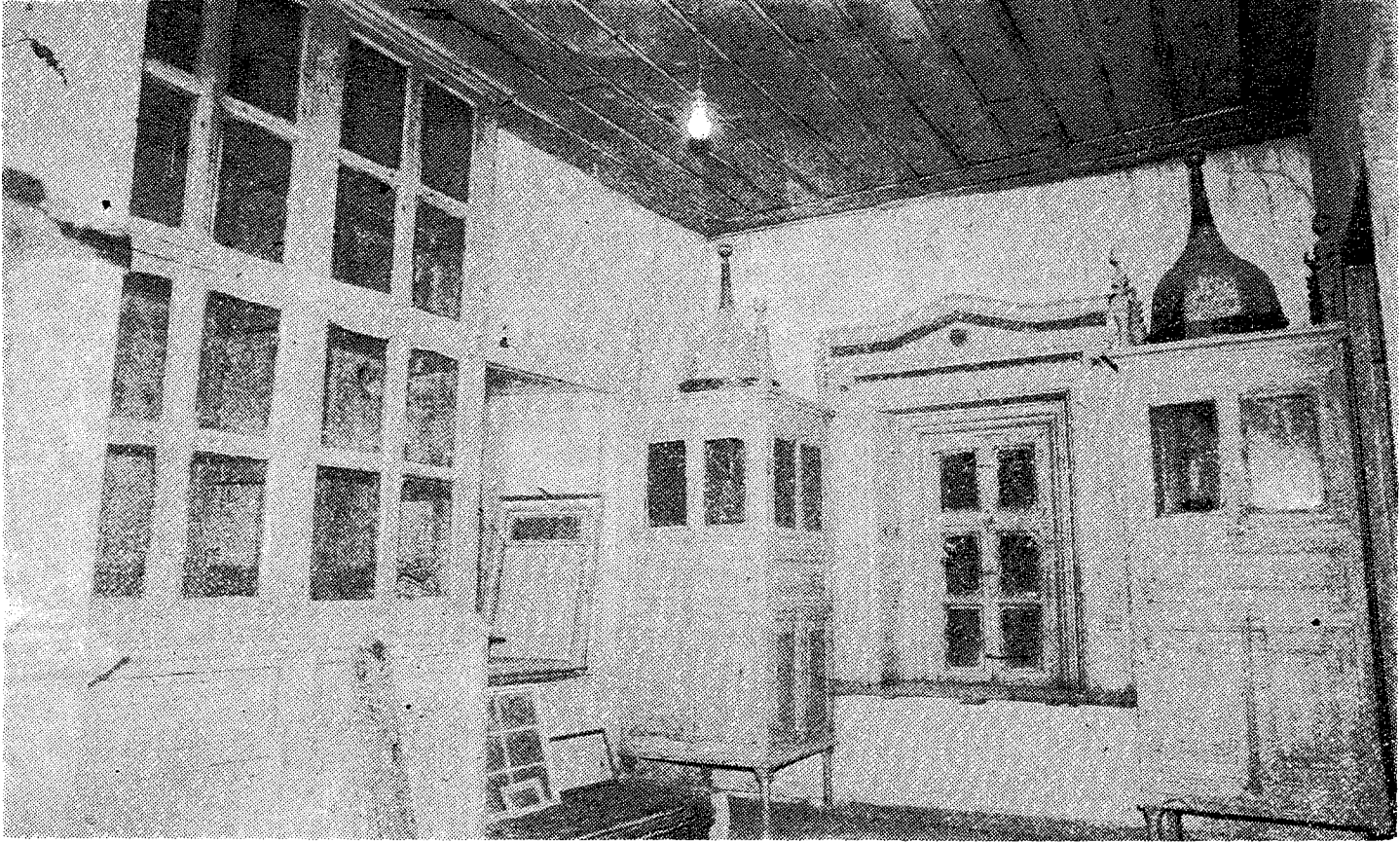
res. : 17 — Mamüre'nin güneyinde, yolun karşı tarafında bulunan tarihi mezarlık.

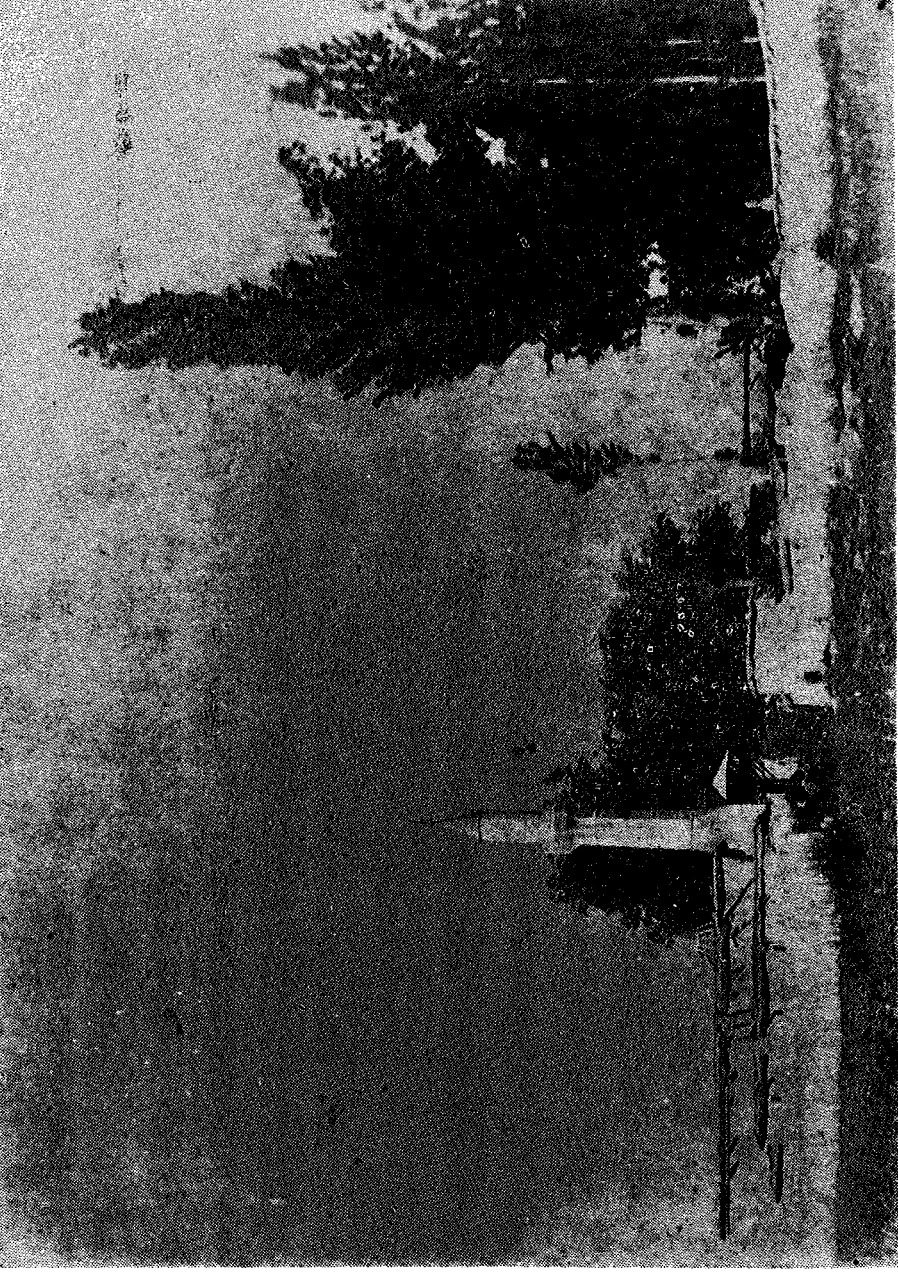
res. : 18 — Ma'mûre'nin çevresinde zamanla teşekkül eden tarihî mezarlıktan, batı yöndeki kalıntılardan biri. Selçuklu dönemi özelliklerini taşıyan üç sandukalı bu mezarda yatanlar, "Aliler" diye anılmaktadırlar.

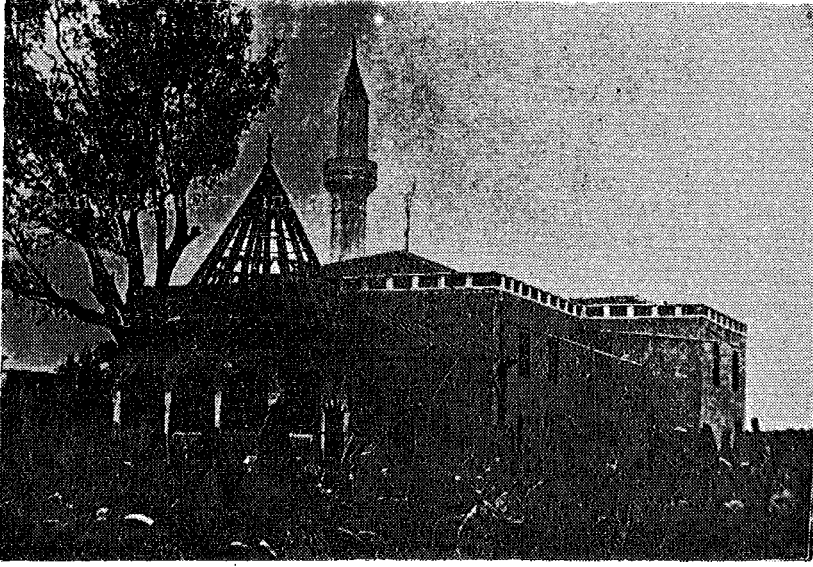
res. : 19 — Kapalı avlunun üzerinde yer alan bugünkü fevkanî kütüphane odası.

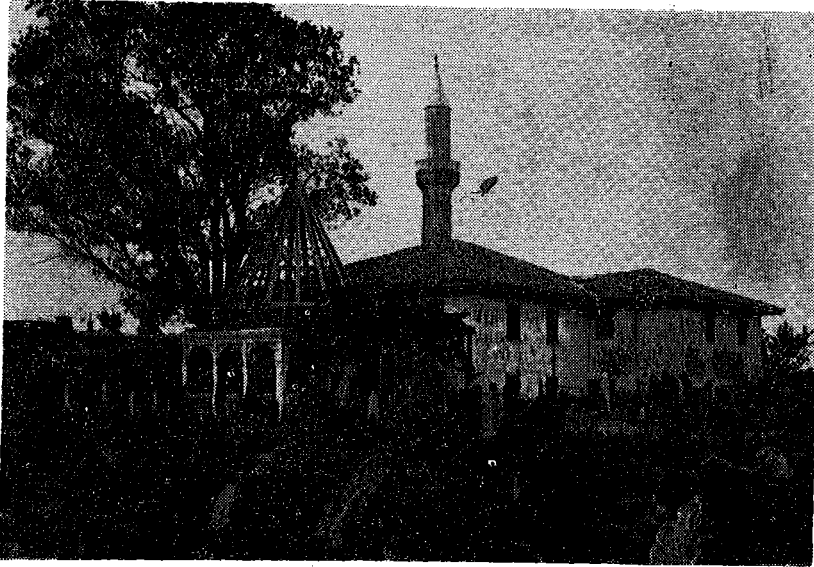
res. : 20 — Eserleri Konya Yusuf Ağa Kütüphanesine nakledilen kütüphanenin içeriden görünüşü.

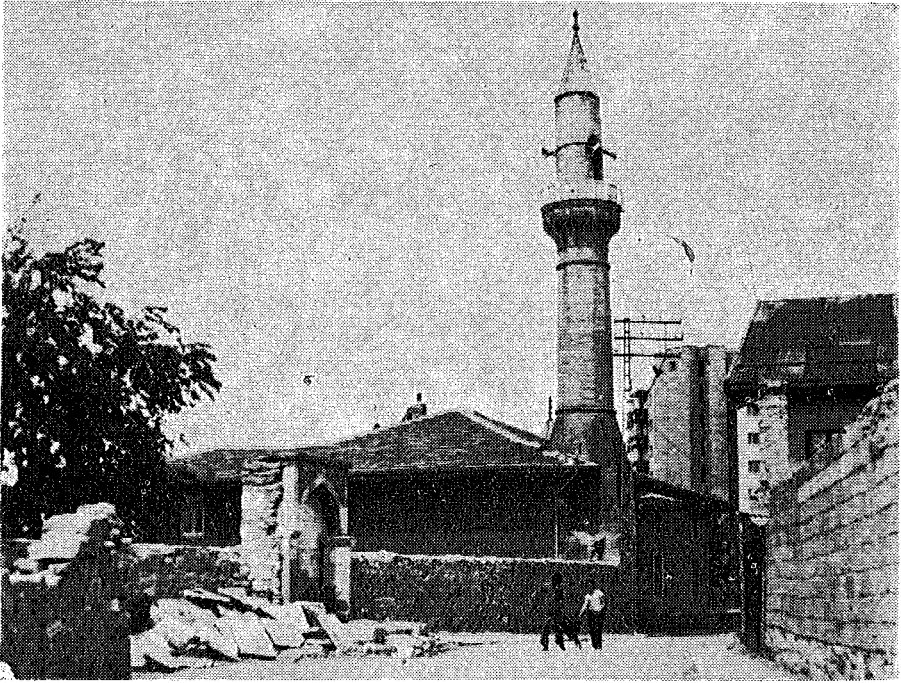
res. : 21 — Ma'mûre'nin, yaklaşık yüzyıl önceki durumu.

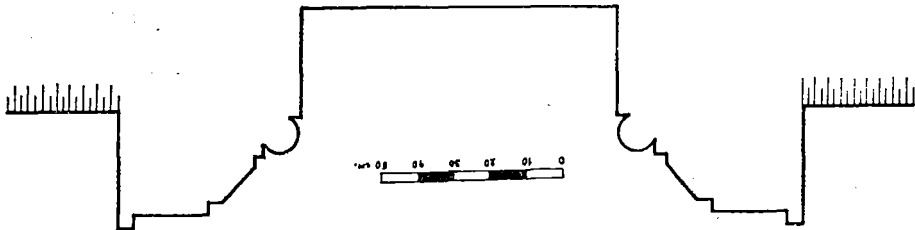
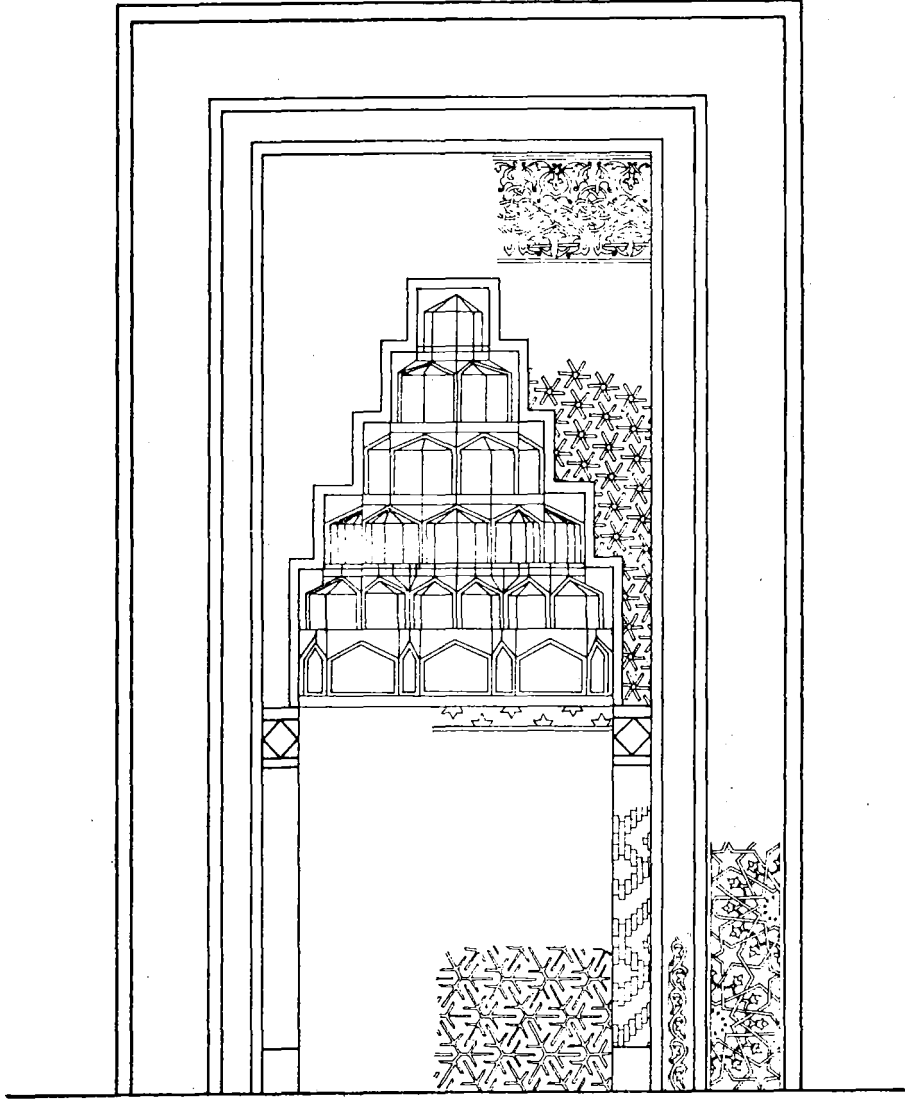
res. : 22 — Yaklaşık yetmiş yıl kadar önceki bu fotoğrafta Ma'mûre'nin uğradığı değişiklikler de görülmektedir.

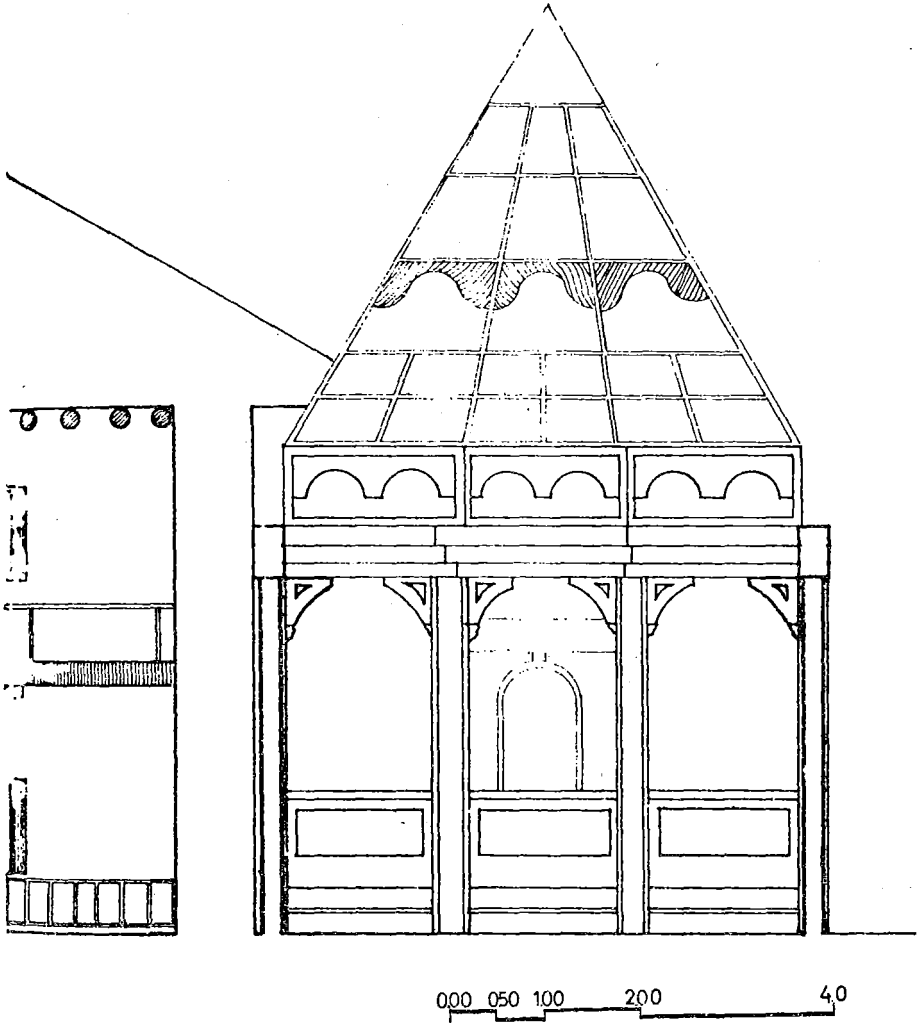
res. : 23 — Son yarım asra doğru Ma'mûre ile, çevresindeki kabirlerin görünümü. Burada medfun olan birçok meşhurların kabirleri de zamanla kaybolmuştur.

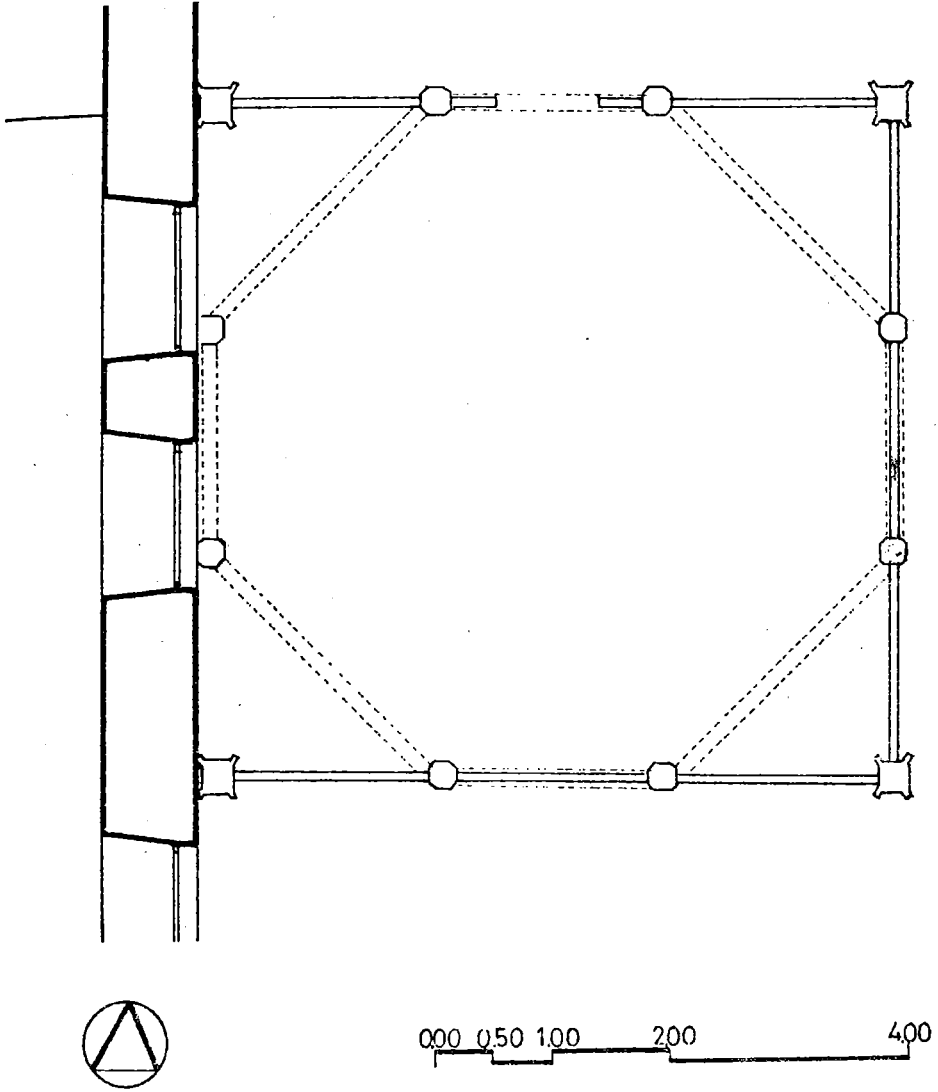
res. : 24 — Batı kısmının, son on yıl önceki durumu. Ve bu yönde yer alan çeşme. Güney ve batı yönlerde son yıllarda yapılan istimlâkler, buradaki birçok yapıları ortadan kaldırmıştır.

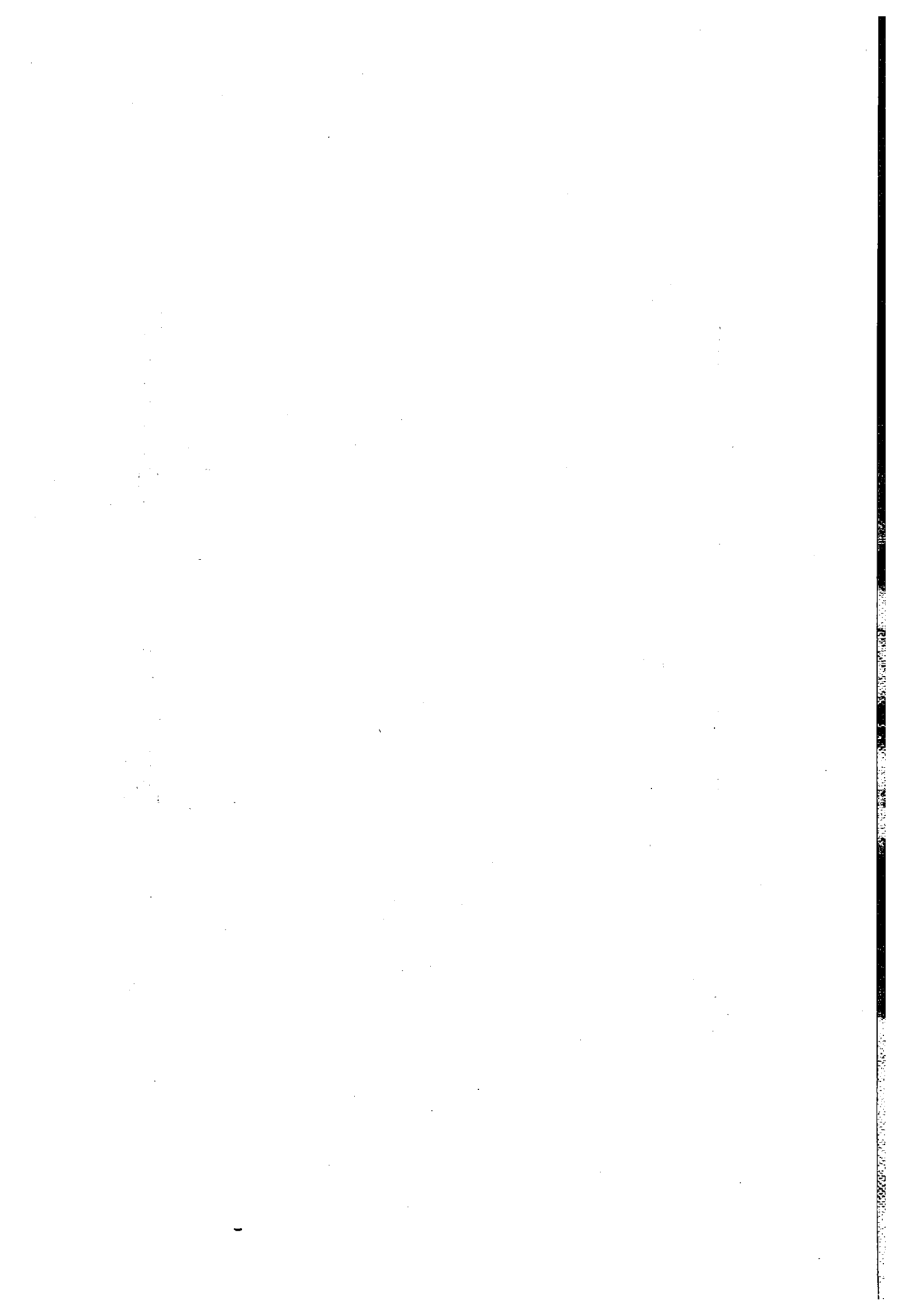
Şekil : 1 — Çini mozaik mihrabı (Ömür Bakırer'den).

Şekil : 2 — Türbe'nin kesiti (Osman Nuri Dülgerler'den).

Şekil : 3 — Türbe plânı (O. N. Dülgerler'den).

**SEMPOZYUMDAN
GÖRÜNTÜLER**

1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025

MART 1988

